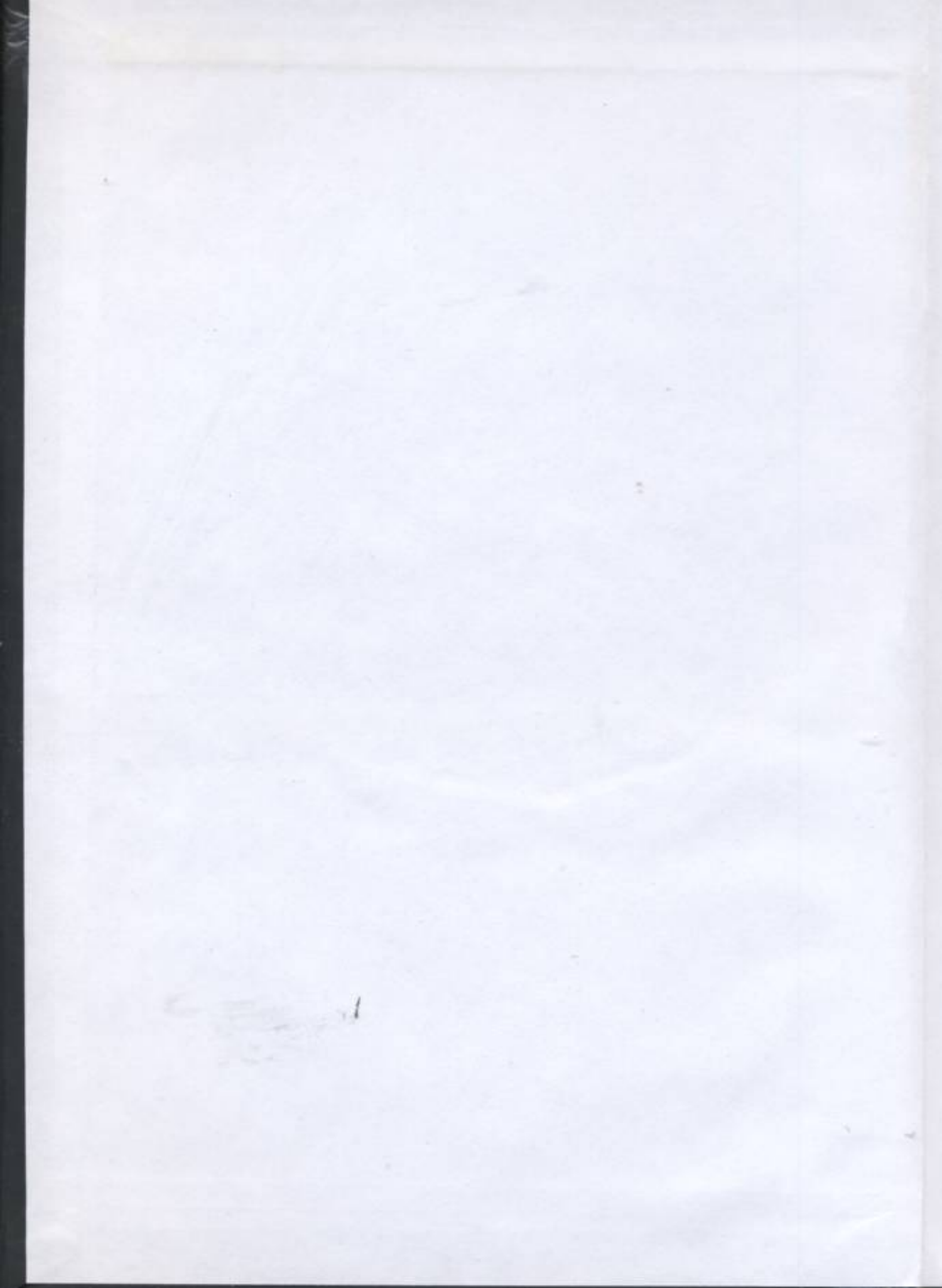

Роман Горак
Ярослав Гнатів

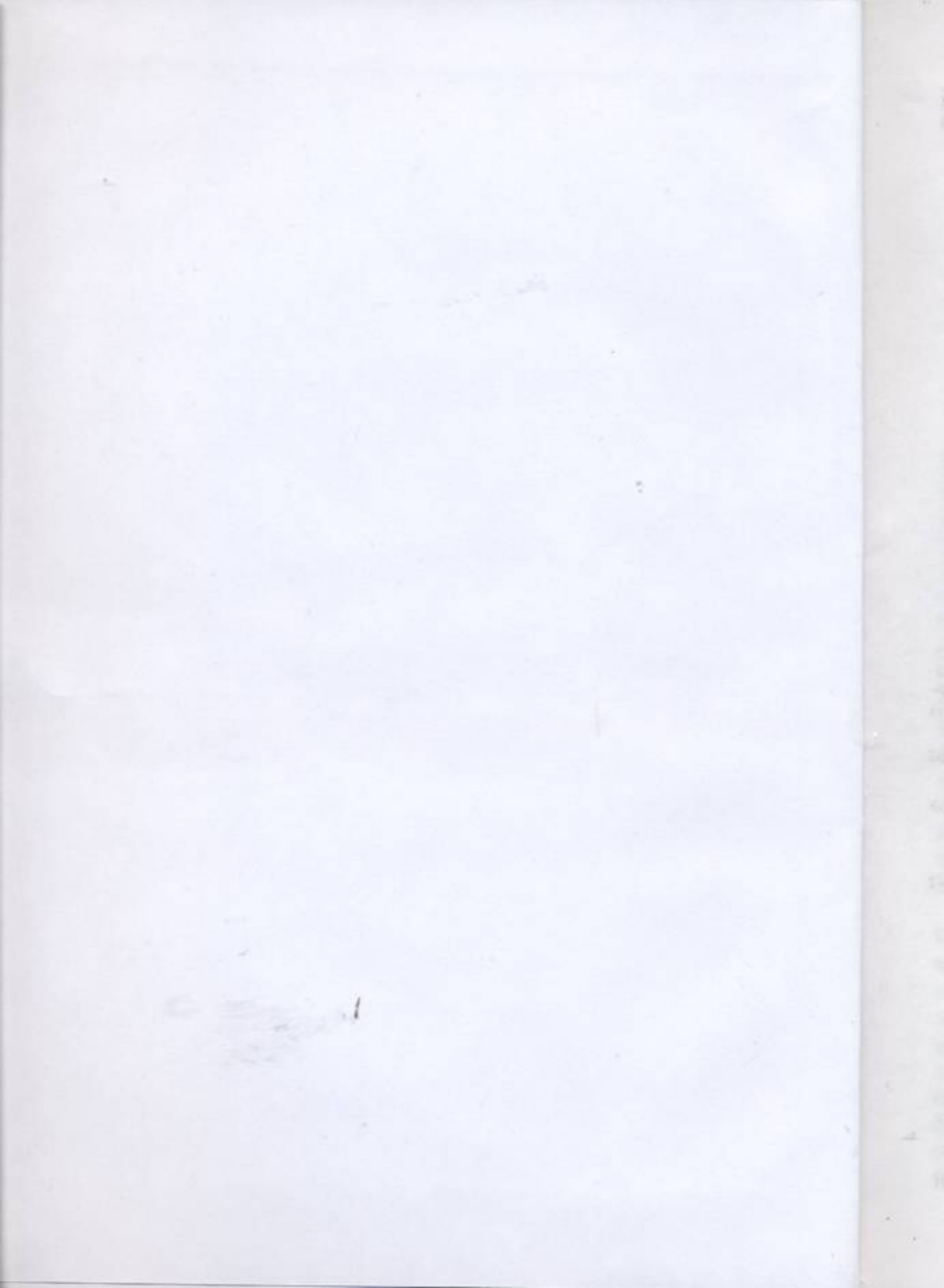
ІВАН
ФРАНКО

книга друга

Н
ЩАКОМ
ОРМАЛЬНА
Ш
КОЛА

Розділ I

Роман ГОРАК, Ярослав ГНАТІВ

ДО НАУКИ

ІВАН ФРАНКО

КНИГА ДРУГА

ЦІЛКОМ НОРМАЛЬНА ШКОЛА

Друкується

за рішенням Науково-методичної ради

Львівського літературно-меморіального музею

Івана Франка

ББК Ш5(2=Ук)5-4 Франко 2

ІВАН ФРАНКО

Горак Р., Гнатів Я.

Іван Франко / Кн. друга. Цілоком нормальна школа. — Львів, 2001. — 204 с.

На підставі документального матеріалу висвітлено навчання Івана Франка в Дрогобицькій нормальній школі отців Василіян, яке стало причиною суперечки багатьох біографів та дослідників творчості письменника, бо саме в цій школі гартувався його характер.

У книзі вперше подано історію нормальної школи, і навчання у ній, а також долі учнів, які вчилися разом з Іваном Франком.

Третя книга у цій серії — дослідження "Гімназія", про навчання Івана Франка у Дрогобицькій гімназії.

ISBN 966-7086-84-4

ББК Ш5(2=Ук)5-4 Франко 2

ISBN 966-7086-84-4

© Р. Горак, Я. Гнатів, 2001

© А. Кісь, обкладинка, 2001

© Видавництво "Місіонер", 2001

Розділ I

ДО НАУКИ

Важко сказати, у кого першого народилась думка, що малого Івана Франка потрібно обов'язково віддавати до шкіл. Одні вважають, що тією ідеєю загорівся батько, який хотів бачити свого сина паном, інші ж, а серед них і парох із Ясениці-Сільної Іван Негребецький, — що цього хотіла бабуся Людвіка Кульчицька з Гвоздецьких. Вона була, як казали в Ясениці, "уродzona шляхцінка", тобто вродженою шляхтянкою, а через те вважала, що тільки освіта прокладе дорогу її нащадкам до нормального життя, під яким розуміла все, крім тяжкої виснажливої праці. Саме вона наполягла на тім, щоб Яків Франко віддав сина навчатися до Ясениці-Сільної під її опіку, а не до Нагуевич, де, кажуть, і сам учитель був кращим за ясеницького. Школа в Ясениці була таки через потічок, майже на власному подвір'ї, дитина постійно була під наглядом та й допомогти їй у навчанні можна було щохвилини, бо син Павло, вуйко Івана Франка, був людиною освіченою, читав книжки, "божі листки", писав листи до війська хлопцям зі села, бо їхні родичі написати такого листа не могли — були неписьменними та такими, що вважали буцім "та освіта" їм зовсім ні до чого, бо хісна з неї ніякої. До гною вона не згодиться. Ні з Ясениці-Сільної, ні тим паче, з Нагуевич ніхто до "вищих" шкіл ніколи не ходив.

Невідомо чия думка й воля була вирішальною, але все-таки Яків Франко перший порушив це правило і віддав дитину до тих "вищих" шкіл, під якими, звичайно, розуміли навчання у Дрогобичі. Дехто подекував, що й виходу в Якова Франка особливого не було. Не був його первородний син Іван придатним до важкої селянської роботи. Не те, що Онуфрій чи Захар, котрі до роботи мали сприт і, крім того, тягнулися до ремесел, а ремесло, як відомо, на селі велика справа і не дасть людині пропасти з голоду. Отже, прижилась думка, що Яків Франко змушений був віддати Івана до науки, бо сам бачив, що при сільській роботі його сина зайдять, як кажуть у Нагуевичах, мухи. Ця думка про фізичну неспроможність малого Івана Франка до сільської роботи так прижилася

у літературі, що її навіть ніхто й не піддавав сумніву, бо й справді: сам Іван Франко дав привід для цього, точніше його оповідання про малого Мирона, в якому всі, без винятку, дослідники вбачали Івана Франка. Якийсь не такий, не сільський той малий Мирон. Якись у цієї малої дитини не такі, "як треба" для сільської дитини думки, і зовсім не важко здогадатись, хто виросте з нього. Правда, якщо дотримуватися цієї думки, то й справді виріс би якийсь зовсім непридатний для сільського життя чоловік. Але ж не було так! От хоч би взяти уривок з автобіографії Івана Франка про його першу мандрівку в далекий світ за очі, який закінчувався маленьким селом у горах за річкою Свічею. Це село називали Лолином, де мов у зачарованому замкові з казки, а фактично на типовій сільській плебанії, жила сестра його товариша Ярослава Рошкевича, якого він підтягував у науці. Сестру звали Ольгою. Виховувала її не тільки мама, а й французька гувернантка. У тій автобіографії Іван Франко оповідає про те, що року Божого 1874-го вперше не поїхав додому на канікули в славне село Нагуєвичі допомагати косити сіно, пасти коні та робити всіляку хатню чоловічу роботу, а, закинувши за плечі подорожню торбу (а сестра Ольги Рошкевич Михайлина, яка згодом про той час напише прекрасні спогади, буде твердити, що була то звичайна "крацяста" хустка, у якій були зав'язані різні книжки, а не подорожня торба), піде в отой світ далекий, щоб після довгих мандрів горами-долами потрапити до того Богом благословенного Лолина. Це було його перше літо, а саме якихось декілька днів, що він був поза домом, не косив, не перегортав сіна і не звозив його під обороги. Так само не робив у полі та в лісі. Словом, не робив того, що постійно робив на канікулах, чи тоді, коли бував удома. Надто добре знав, як нашому селянинові "легко" дається кусник хліба насущного, тому не бавився в пана, а працював. Важко і серйозно. Як усі.

У цьому ж маленькому, забутому в горах, Лолині, під впливом роману Чернишевського "Что делать?", якого він читає попівським дівчатам, визріває ідея створити щось на зразок сільськогосподарської комуні: взяти в посесію поле отця Рошкевича і працювати на ній. Чесно і справедливо, аби на них не казали, що живуть коштом експлуатації селян. Хіба вони не можуть працювати, як інші? Іван Франко та Ярослав Рошкевич, якого Франко підучує латини та математики, будуть працювати, як чоловіки, а дівчата будуть виконувати жіноцьку роботу. Вони будуть косити, а дівчата в'язати снопи... Звичайно, що це неважко. Люди з покоління в покоління так працюють і не перевелись від того. Чого би то раптом вони, молоді і здорові, мали пропасти? Але яким солодким буде зароблений хліб! До того ж після оплати грошей землевласникові залишиться решта, яка піде на підтримку видань про-

гресивної літератури. На підтримку таких, як Михайло Павлик та його сестри, що бродять по світу неприкаяними. Не треба боятися жодної роботи. Це, на перший погляд, так здається, що страшно, але нема такої роботи, — запевняє Іван Франко Ольгу Рошкевич, яку незабаром назве своєю нареченою, — щоб її не поробили руки.

Так і не побралися Іван Франко з Ольгою Рошкевич. Вона стала дружиною брата Наталії Кобринської Володимира Озаркевича, який був священником і мав чимало парохіального поля в Белелуї, де разом зі своїм батьком душпастирив. Ідея комуни не пропала навіть тоді. Цього разу ініціатором її створення стала Ольга, колись Рошкевич, а зараз Озаркевич. Вона вмовила чоловіка взяти в батька поле в оренду і організувати те, чого не вдалось організувати в Лоліні. Комуна мала давати чималий прибуток на підтримку Івана Франка, якого викинуло за борт "порядне суспільство". Іван Франко має бути в тій комуні чільною робочою чоловічою силою. Косити, копати, молотити. Аякже! Ольга навіть запрошує його приїхати подивитись "на маєтки". І все провалюється... Відразу після зустрічі Ольги в Коломиї Івана Франка арештовують в Яблунові і намагаються звинуватити його у черговому "соціалістичному" процесі. Треба ж показати, що на Коломийщині задармо цісарсько-королівського хліба не їдять і за його шматок уміють бути вдячні. Як цісар до них, так "і ми до цісаря!" Дав цісар нарешті отцям Станіславівську греко-католицьку митрополію, відділив її від Львівської, то чого б не бути вдячним йому? Захотілося отцеві Озаркевичу комуни, то таку комуну йому з Франком влаштуємо, що більше не захоче!

На початку 80-х років, після так званого другого арешту, Іван Франко вимушений був сидіти в Нагуєвичах, бо засобів на прожиття у Львові не було. Тоді-то й виникла думка разом із М.Павликом організувати ще раз комуну якщо не в Нагуєвичах, то десь в іншому місці. Найкраще в Коломиї або Дрогобичі, бо обидва міста поєднали ознаки міста і села водночас. Тодішні його листи до товариша Івана Белея радше нагадують листи доброго і порядного господаря, ніж листи письменника, який вечорами при гасовій лампі чи скіпці пише "Борислав сміється" і акуратно висилає написане для чергового номера журналу "Світ". То він скаржиться на холодну і заскорузосінь, яка прийшла так неочікувано і понищила по полю людську працю, бо сою, наприклад, так виморозила, що буде хіба на корм худобі, а трави на отаву не можна було через сльоту багато напружати, а тому невідомо, чим цю худобину прогодувати принаймні до Різдва. А картопля? Вона цілком не зродила. Вимерзла і вигнила на пні. Голод зазирає у вікна навіть найзаможніших господарів. Але ліскові горіхи цього літа зародили добре. З братами ходив на Діл і назбирав декіль-

ка гарців. Правда, від того лазіння по деревах та щєбання горіхів дуже болять руки, але нічого не дається задурно. Осінь підганяє зібрати все з поля. Белей лементує, аби кинув йому писати про роботи в полі, а надсилав наступний розділ повісті! Той, хто випадково потрапляє в цей час до Дрогобича, від знайомих тільки й чує, що Франко сидить на селі і господарює. Вони відвідують його і застають при роботі, як застає при плетенні сітки на риби Івана Франка Михайло Коцюбинський. Бідні жандарми, яким доручено стежити за поведінкою Франка і доповідати регулярно про свої спостереження у Дрогобич, нічим особливим похвалитися не можуть. То Франко копає, то оре, то коні погнав наніч пасти, то на полі при роботах. Селянин як селянин.

Коли проект із Михайлом Павликом не вдався, то з'явився проект про сільськогосподарську спілку з Юзефою Дзвонковською у Станіславові на основі того поля, яке було у Юзиної матері. Правда, до роботи Франко найняв таких осіб, що коли вони почули, що потрібно брати лопату в руки і йти працювати, то відразу всі від тої спілки відмовилися, крім "непригідного до фізичної праці" Івана Франка. І навіть у такій ситуації він надіється на свої сили і запрошує як "експерта" Григорія Гаврилика, який і вирішує долю спілки, визначаючи, що з тої заті нічого не вийде. Отже, говорити про непридатність Івана Франка до фізичної праці, яку ніби бачив батько, абсолютно безпідставно.

Треба ж було якось пояснити таку дивовижну ситуацію, що з трьох своїх синів Яків Франко, людина практична та розумна, вирішує відправити до шкіл саме найстаршого сина Івана. Інша річ, що, піклуючись про майбутнє синів, його не могло турбувати те, що поля для всіх не вистарчить. Воно ще може прогодувати його сім'ю, але коли сини поженяться, то буде біда. Яків ще заробляв, чи підзаробляв до хати ковальським та столярським ремеслом і тому якось в'язав кінці з кінцями, але, як будуть стягувати ті кінці сини, не знав. Зрештою навіть після того, як вже Іван Франко пішов "в науку", то така ж проблема постала перед Гринем Гавриликом, який замінив сиротам батька. Рятуючись від біди, він вирішив навчити синів Якова всіляких ремесел. Хотів, щоб Онуфрій, наймолодший із братів, вивчився на коваля. Але з того нічого не вийшло.

Ні, дитинство малого Франка, принаймні доти, доки жив рідний батько, не було таке, як в інших дітей. Йому не треба було вставати до сходу сонця і спочатку пасти гуси, потім хапатись шнурка і гнати пасти корову, а вночі гнати на випас коні. Ні! При хаті були слуги, була рідня по стрийкові Степанові. Гуси пасла його дочка Маруся. Уже й не знати, чи то їй, чи йому, Іванові, спало на гадку йти шукати тих воріт, за які заходить

на ніч сонце. І обое пішли шукати, і невідомо, доки дійшли б, якби не надібали їх люди, що вертали з поля, та не привели додому.

Були у Франків слуги від худоби, були слуги в хаті. Були просто богомільні люди, які знали, що з садиби Франків їх не проженуть, а дадуть наїстися та напитися. Вони часто бралися до роботи, щоб їм не дорікали, ніби хліб їдять задурно.

Малому Франкові залишалось багато часу відкривати для себе світ. Любив бігати по зелених, повних квітів, лугах, залазити під широкі листки лопухів, що росли на валах батьківського обійстя і звідти спостерігати, що робиться на дорозі. Або залізти на оборіг і дивитися звідти то за курми, то за Бровком, якому нічого робити, хіба зубами клацати за мухами, які обсіли його, а ще за хмарами, які виробляють у небі різні химерні фігури. Дорога до хати уся в рум'янку, від запаху якого, каже тато, можна бути п'яним. А ще "аж жити хочеться", коли зацвітають липи. Їх аж шість і ростуть вони при дорозі. Від них гарна тінь і прохолода. Посадили їх десь відразу, як будували тут хату. Мають вже поза сімдесят літ. На пастівнику повно дрібної білої конюшинки, яка ох як пахне медом, і з якої Марися плете віночки. З лопухових квітів добре робити гудзики і обліплювати себе ними з ніг до голови. То називається — "бавитись у жовнірів"...

Ліс, що видніється з подвір'я, видається страшним і могутнім. Марися каже, що є такий день у році, коли в тому лісі сходиться уся звірина на свої ради і суди, та що вона розмовляє між собою людськими голосами. Правда, той, хто підслухає ту їхню мову, вже до ранку не доживає і хісна з почутого йому вже нема. Перед лісом — річка. Такий невеликий потік, який стає справжнім страшним морем, коли кілька днів іде дощ. Вода тоді в тому потоці піднімається і затоплює батьківський сад.

Коло дороги Микитичів дуб. Страшно тепер одному біля нього йти...
 "...Я бачу себе маленьким п'ятилітнім хлопчиною, — писав Іван Франко у оповіданні "Микитичів дуб", — посеред таких самих крикливих, веселих, як і я, сільських хлоп'ят. Літо. Надворі тепло, сонце сипле вогнем із погідного неба, але ми заняті забавою під шопою, в холодку, не чуємо спеки. Далі всі ми побігли до обору, поперелазили через перелаз (деякі навіть, мов миші, попересувалися крізь діри в плоті) до сусіднього Микитичевого саду. Тут дерев багато, холодно і зілля всякого, мов на пастівнику, і побігати є куди. Як ми любили бігати та бавитися в тім саду! Але одно в нім було найцікавіше для нас і найпринадніше — се величезний, з насажень у промірі, грубий, високий і дуже конаристий дуб, що немов зелена кругла баня, виднівся здалека над нашим маленьким селом. Він стояв коло самої дороги, припірав до плота, і там у куті, немов діти, сховані за

вітцем, росли довкола його величавого пня широколисті лопухи, кропива та подорожник. Але з переднього боку, від стежки, місце було гладко витоптане, — тут ми найліпше любили ховатися перед дощем, мов під безпечну стріху, тут були супокійні, бо місце було якраз насеред саду оддалік від хат, так що ніхто на нас не сварив за крик або за надто охочу біганину.”

Дуб, напевно, посадили ще задовго до заселення Нагуєвицької Слободи, певно скоріше, ніж липи, які росли попри Якове обійстя. Він навіть був нанесений на кадастрові карти села, однак на початку ХХ століття року Божого 1905, коли розширяли дорогу з Нагуєвич до Дрогобича, його, як і Франкові липи, було зрубано. Звичайно, що держава компенсувала таку втрату і виплатила Микитичам, як і Франкам в особі Григорія Гаврилика, компенсацію.

Була ж хата Микитича якраз за Франковим шпіхліром, метрів, може, з сім, як іти до потоку. Микитичі були людьми заможними і тримали слуг, що видно і з метричних книг села. На той час служила в Микитичів Мельникова Анна зі сестрою, яку діти прозивали Напудою, через її постійно понурий вигляд. Вона завжди ходила розтрепіхана, нечесана та немита. Був з ними син Анни Дмитро, ровесник малого Франка. Звідки походили сестри, ніхто не знав. Казали, що служили по сусідніх селах, поки в Анни не знайшовся син. Тоді вона найнялася за мамку у Дрогобич до якогось жида, а коли Дмитро підріс до п'яти років, найнялася у Микитича. Дитини бридилися, бо він був байстрик, а його мама була за мамку в жидів. Проте хлопець бавився з усіма дітьми і в нікого не було сміливості чимось образити його чи відігнати від загальної забави.

Коли діти набігалися і сідали в холодку, Дмитро починав оповідати казки, та все такі “страшні та понурі, що не раз не один менший слухає його, мов зачарований, і ні з сього, ні з того розплачеться”. Дмитро мав дар своєю оповіддю наводити страх на дітей, і його оповіді морозили їм кров у жилах, і вони сиділи, боячись поворухнутись. Такими ж були і його пісні.

І казок, і тих пісень навчила його тітка, яку діти звали Напудою і якій було несповна сімнадцять років.

Одного дня вона щезла, її шукали і під Микитичевим дубом знайшли закопане немовля. Потім знайшли і Напуду. Приїхала комісія, Напуду закували, взяли задушену дитину і поїхали. Її судили в Самборі. Вона зізналася у вчиненому злочині, але назвати батька дитини не хотіла нізащо в світі. Їй дали п'ять років. Дмитро більше не бавився з дітьми. В селі люди подекували (й подекуюють досі), що батьком дитини був сам господар Микитич. Але це були радше здогадки, бо хто б міг сказати так на поважного та ставного господаря, що був у церковнім братстві і його кандидатуру не раз висували на громадського вїта. Дмитро важко

сумував за тіткою, одинокою людиною, яка його вірно і щиро любила. Потім уже, коли малого Франка віддали до школи, і він приїхав додому на Різдвяні свята, то не застав Дмитра. Помер. А мати його десь зникла з села. Її нагнав зі служби Микитич.

“Життєві хвилі та вражіння, — писав Іван Франко в кінці цього оповідання, — швидко затерли в моїй пам’яті ті два дивні сумовиті лиця, понурі та нелюдяні постаті двох молодих людей, скривджених долею і немов проклятих богом. Та по довгих роках, коли й мене самого кинула доля в ту безодню, на дно суспільності, і змусила переживати хвилі, коли чоловік поневолі питає себе: “Що я живу? Чи варто жити, щоб тримати муку?” — аж тоді виринули в моїй пам’яті їх мученицькі, давно забуті лиця. Ось вони, ті парії людської громади, ті без вини винуваті! І вони живуть, мучаться весь вік, без ясных споминів і без ясных надій, мов ті подорожні, що вийшли в дорогу в мрячний день і йдуть тою мрякою всю дорогу. Вони минають зелені луки, цвітучі левади, плодючі сади і багатолюдні села, минають тисячі красот і радощів і не бачать нічого, — бачать лише сіру мряку, сірі стовбури дерев та сірі непривітні лиця. І коли можна у них говорити про яке щастя, то воно хіба в тім, що не зазнали нічого кращого і не мають за чим тужити. І, згадавши те їх життя, я почув докір в серці, що посмів рівняти свою долю з їхньою, і той гіркий докір був мов хімовий порошок хорому на пропасницю: він гіркий, але проганяє пароксизм”.

Звичайно, він не мав права і не міг порівнювати своєї долі з їхньою. Але вже змалку він вмів співчувати і боліти чужим болем. Без сумніву, що це оповідання було написане тоді, коли Франко, відкинений усіма, пригнаний під жандармськими гвєрами з Коломиї до рідного села, змушений був тут пасти коні, орати, сіяти, ходити за лісковими горіхами на Діл, займатися важкою селянською працею, щоб вижити і щоб не сидіти на плечах у вітчима та мачухи. Вперше це оповідання було опубліковане в “Слов’янському альманасі” (т. 2, Відень) 1880 року. Однак альманах через поміщену в ньому статтю М. Драгоманова конфіскували, й Іван Франко тривалий час не міг його відновити та включити у якусь із чергових збірок, зокрема в збірку “Добрий заробок та інші оповідання”, яка вийшла у Львові 1902 року. Врешті Іван Франко таки реконструював оповідання і додав його до збірки “На лоні природи і інші оповідання”, яка вийшла у Львові 1905 року.

Приблизно в тому ж часі, що й ця збірка, вийшли й інші збірки оповідань Івана Франка, які торкалися його спогадів дитинства. У цих оповіданнях-спогадах нема тих слів, що в оповіданні “Микитичів дуб”, нема й натяку порівнювати свою гірку долю з долею героїв даного оповідання. Іванові Франкові тільки десь під п’ятдесят років, або трохи більше.

Ще не час на спогади. Але вони все впертіше навідуються до нього, все голосніше вимагають від нього заявити про свою присутність. Він покірно виконує їхню волю...

Від 1908 року настало пекло в його житті. Він перестав володіти руками і відтоді його фізичний стан повністю залежав від милосердя навколишніх. Опинився у становищі, яке було непорівняно важчим і болючим, ніж тоді, коли він написав оповідання "Микитичів дуб" і коли йому здавалося, що весь світ відвернувся від нього, а він полишений зі своїми стражданнями на самого себе.

Невдовзі в його творчості постануть спогади, де все, що йому досі видавалось важким і болючим, стало мало не ідеальним. Він з обуренням буде відкидати твердження деяких біографів, які осмілилися кинути тінь на його навчання у нормальній школі і до чого це навчання привело. Він буде відстоювати те, що було для інших очевидним. Колишні страждання видавалися зараз нічим порівняно з теперішніми...

Оповідання "Микитичів дуб" має реальну основу. Микитичі були найближчими сусідами з Франками, і їхні обійстя відділяв лише плаіт із смерекового суччя, який проте не був перешкодою ні для курей, ні для дітей, які перелазили через нього, а якщо був якоюсь для когось перешкодою, то це для худоби. В Микитичів на той час у хаті жило декілька сімей. Головою сім'ї був Гринь Микитич, а при нім жив одружений син Андрій. Це були доволі заможні господарі, хоч звичайно більшість поля належала батькові. Конскрипційний номер будинку Франків був 7, а Микитичів — 6. У цьому будинку 12 серпня 1862 року помер Дмитро Мельник, незаконнонароджений син служниці Анни. Дитині було шість років. Причина смерті — звичайна. Такий діагноз встановив тодішній священник...

Віднайти справу сестри Анни, яку діти звали Напудою, у слуханнях окружного суду в Самборі не вдалося, а тому дізнатися подробиці злочину не вдалося також.

Зрештою і не в цьому справа.

Такі події траплялися і в Нагуевичах. Правда, важко сказати, чи часто, чи настільки, щоб це було якоюсь подією. Метричні книги народжень села Нагуевич за ці роки, як і перед тим, так і опісля, фіксують чимало незаконнонароджених дітей. Це навіть дає підставу отцеві Йосифові Левицькому говорити про низьку моральність села. Однак у судовій справі, котру село виточило йому, є одне свідчення, яке є на тому слідстві козирем у руках отця. Він оповідає, що раз прийшов на науку до школи і побачив, як у коридорі корчиться у пологових муках дівчинка. Розслідування цього випадку не проводилось, але для перевіряючих було дуже переконливим, щоб виправдати дії отця щодо своєї пастви.

Реальне життя постійно вривалось у світ малого Франка, незважаючи на те, що від того реального світу його хоронили батьки. Читач так ніколи і не зможе дізнатися, про які реальні події йшлося в оповіданні "Злісний Сидір". Воно було написане приблизно тоді, коли й "Микитичів дуб", і подія, про яку йдеться, мала би бути трагічна і якась така, про що дитині не треба знати. Оповідання не було закінчене і опубліковане за життя Франка. Його опублікував М.Возняк тільки 1925 року в журналі "Культура". Оповідання мало підзаголовок "З давніх споминок моєї молодості".

Злісний — це лісничий. Сидір був доволі частий гість кузні Якова Франка на Війтовій горі. "Ще й досі, — згадував Франко в оповіданні, — живо стоїть перед моїми очима той здоровий, високий, мов буряк червоний, чоловік з блискучою стрільбою за плечем і з борсуковою торбою при боці. Серед прочих людей він видавався велетом, і як коли прийшов до кузні, то тато, сміючись, завсігди здалека кричали до нього:

— Ти на, т-на, Сидіре, велигане, не йди ми до кузні, бо головою повалу просадиш!"

Він був важкий у ході і вайлуватий, ніби віз із сіном. Голос, різкий і дикий, лякав малого Франка. Бойківська гунька і хутряна шапка з навушниками, яку носив узимку, надавала йому вигляду дикого лісового чоловіка. Проте злісний Сидір насправді виявився добрим чоловіком. Оберігав малого від дзіндр у кузні, оповідав різні історії з життя та казки, а навіть для малого Івася зробив із дерева невеличку сокиру, якою малий дуже тішився. Але недовго, бо підсліпувата служниця Марина одного разу згромадила її разом із дровами і спалила в печі.

Малий Франко чекав, що прийде до батькової кузні Сидір ще раз, і він його попросить зробити нову сокиру. Однак Сидір не приходив, а малого віддали до школи. Вже коли був на другому році навчання у нормальній школі отців Василіян, побачив, як жандарми гнали під гверами скутого ланцюгами злісного Сидора.

Він кинувся до нього, бо вважав, що сталось якесь непорозуміння і Сидора закували в кайдани даремно. Тільки почув, як Сидір заспокоює його:

— Ци то ти, Іванику? Не плач, дитинко, не плач, іди додому та... та згадуй часом нещасливого Сидора.

Підскочив жандарм і сильно штуркнув малого кулаком у груди, аж той упав і був би затоптаний юрбою, що валила за скутим, якби якась жінка не підняла його і не винесла набік.

Від батьків, які прийшли на ярмарок і зайшли до сина, дізнався, що злісний Сидір убив Миколу Колечкового, товариша Івана Франка, з яким

він мав іти вчитися "на пана" до шкіл у Дрогобич, але його батько опісля роздумав і не післав, а залишив удома.

Так і не дізнався від батьків, що сталося насправді, а мати навіть сказала, що не годиться про це говорити.

І дитяча уява почала самостійно вимальовувати різні страшні картини зі злісним Сидором. Наслухавшись страшних оповідань про упирів, та згадавши, що в найголовнішого упиря мало бути дуже червоне обличчя, а також те, що упирі підтинають свої жертви, вирішив, що й злісний Сидір також той упир та що хотів отою подарованою сокирою "утяти" малого Франка.

Одні страшні маровища змінювались на інші. В уяві ожили всі дива, якими в казках заповнений ліс. Загойдалися на березових гілках мавки із зеленими косами. Голосно зареготали лісовики, що повисувалися із дуплавих осик. Із-під коріння вільх на багновищах вилізли столітні вивалоокі жаби, порослі мохом. Казали, що як чоловік необережно наступить на таку, то відразу йому нога всохне або помре мати.

Далі в оповіданні з'являться одна за одною сцени, які вразять своєю ірреальністю. Якби не впевненість у тому, що оповідання написане ще задовго до хвороби Івана Франка та його відомих галюцинацій, дослідники давно занесли б його до останніх...

Як стверджує Франко, відтоді минуло п'ятнадцять літ. І от якось, перегортаючи громадські папери, зложені у скрині "нашого війта", він натрапив на справу вбивства Колечкового Миколи: "І яка страшна сумна історія виснувалась перед моїми очима з тих двох старих шматків старого паперу! Я розповім її в зв'язку так, як тепер вона стоїть передо мною, а не так, як вона поволі складалась та доповнювалась в моїй голові з давніх неясних споминок і з коротких та недокладних слів судових документів".

Не розповів тієї історії, оповідання залишилося незакінченим. Однак тут, як і в випадку "з документальністю" "Микитичевого дуба", важливе інше, а саме — питання про співвідношення світу фантазій та реальності, в якому він жив, часто плутаючи один світ з іншим. Цей світ (чи світи) формували його, плекали його характер та впливали на вчинки, так прекрасно змодельовані у вчинках малого Мирона...

Війтів горб, що обтікав з боку Радичевого лісу малий потік, межував з великим обшаром, названим "Селом", бо тут, як оповідали, і зачинались Нагуевичі. Панські форналі (а було їх семеро) і дали початок йому. Правда, з незрозумілих причин згодом покинули це місце, замешкали на узбіччях, але назва за ним так і залишилася. Одним боком "Село" впиралося в дорогу, яка вела з "Воріт" до Ясениці-Сільної, а другим, — який називався "Байзар", чи простіше "Базар", припірав до Війтової гори.

Якраз на підйомі на ту гору і була стара-престара, ще казали з незапам'ятних часів, дильована студня, якою користувалися, бо добути води на тому присілку було справою дуже важкою і неоплачуваною, хоч у край потрібною. Ходити до криниці присілкові було дуже далеко, а якщо вже так повелося, що забезпечення хати водою споконвіків лягало на плечі жінкам, то це вважалося вельми обтяжливою роботою. Проте присілок не поспішав десь ближче осель викопати хоч одну криницю. Можна б цей гріх скинути на лінивство мешканців, якби не те, що криниця виконувала на присілку дуже важливу функцію: тут завжди збиралися жінки і, набираючи воду, обмінювалися всім, що дійшло до їхніх вух за день. Це був своєрідний клуб, без якого, як з'ясувалося, присілок жити не хотів і не поспішав ставити криниці. Перший таку традицію все-таки порушив Яків Франко. Цього вимагало його ковальство. На подвір'я заїздили підводи, котрі їздили чи то в Дрогобич, чи вже з Дрогобича і завжди вступали на обійстя Якова. "Мій небіжчик тато, — писав Іван Франко у вже згаданому "Злісному Сидорі", — був коваль і славивсь на всю околицю не тільки хорошою та тривкою роботою свого ремесла, але й своєю живою, гостинною та людяною вдачею. Кузня мого тата, що стояла насеред нашої невеличкої Слободи, на досить високім плоскім сугробі, віддалік від села, була, так сказати, місцем збору, нарад та приязної балаканини для всіх сусідів. Скоро тільки, бувало, тато ввійде до кузні та, беручись до роботи, заценькає молотком по бабі (ковадлі), так зараз, гляди, починають сходитися сусіди, близькі і дальші, далі прибувають і люди з села, а то й геть з дальших сіл з роботою, — деякі приїзять возами, — і на оборі та під кузнею починається немов правдивий ярмарок. Бесіди, жарти, сміхи, а серед них ненастанне ценькання батькового молотка або грізний прискорений стукіт двох дужих молотів — усе те мішалось до купи і доносилося до хати, де я, тоді ще малий, ледве п'ятилітній хлопчина, виглядав через вікно на той клеkotючий вар робучого життя".

Казали люди, що сам Господь велів, аби на Слободі стояла кузня Якова. І найбільше до того спричинилась "нова" дорога з села до Дрогобича, яку не так вже й давно проклали через Унятичі та Лішню, точніше долучили до дороги, яка вже була там гртова. Старі люди так і казали, що та "нова" дорога є надточена. Хай там як, але вона економила вдвічі більше часу, ніж дорога через Ворота і Ясеницю, а тому її охоче використовували, хоч вона й була не в'їжджена, мало не на кожному кроці мала вибоїни, які в дощі перетворювались у бездонні ями (старий Партика казав, що то ями "со пропаденієм"). Зрозуміло, що не кожен віз міг такі випробування витримати, а тому після їзди обов'язково мусив пройти техогляд, який і, зазвичай,

робили на оборі Яця Франка. Через це його вважали кваліфікованим спеціалістом, бо знався як на залізі, так і на дереві.

Поки тривали оглядини транспорту, а потім провадився ремонт, коневі кидали зграбок сіна. Після такого почастунку треба було збирати залишки сіна та соломи, а на то не було часу, бо гості зі справою чи вже по справі або зовсім без неї любили засиджуватись допізна. Бо куди гріх таїти, а відтак починалася гостина, яка тривала довго. Зранку наїздили нові фіри, втолочували вчорашню солому та сіно, — і подвір'я перетворювалось перед кузнею на гній. Треба було тримати людину, яка б наглядала за порядком або спеціально для такої справи затруднювати слугу. Правда, генеральний порядок перед кузнею наводили перед Великоднем. Але відразу після свят усе починалося знову.

Коней перед дорогою чи після неї треба було напоїти, бо людина може потерпіти, а за що має страждати худобина? По воду треба було дибати аж униз, де була ота одна-однісінька студня, яка була, як і кузня Якова, місцем зустрічі для жінок. Так вже склалося, що тут певної пори збиралися молодіці і так захоплювалися тим набиранням води, що по них з дому посилали когось, аби вже нарешті привести водоношу, яка, як з'ясувалось, не тільки залагодила свої справи, але встигала пересваритися з деякими молодіцями. А сваритись, що-що, а в Нагуевичах уміли.

Якось так вже велів давній звичай, що господар, на подвір'я якого заїжджають коні, має їх напоїти. Якби криниця була під рукою, то, зрозуміло, жодних проблем не було б, а так ходити по воду аж униз, то вже зовсім інша річ. Часто слуги при хаті, як бачили, що на подвір'я заїжджає віз, зникали — хоч бери і самому господареві йди по воду.

Урешті Яцеві терпець урвався, і він попри все вирішив на обійстю поставити студню. Не послухав старих людей, які казали, що води на горбі нема, а навіть не покликав чоловіка від тої справи з Лішні, який крутить прутик і вказує де копати, бо сам Яків якось визначив місце на криницю, чим усіх дуже здивував, що відважився на такий крок. Вибирати, правду кажучи, місця на криницю не було вже й так дуже де. Подвір'я тільки здавалось великим, а насправді було затісне, щоб помістити тут дві фіри нараз. Копати криницю за кузнею не було смислу також, бо там стояла стара, ще Кімаковичівська пасіка, складена з семи-восьми пнів. Бджола не любить кінського поту, а тому ще коли ходити туди по воду, то біди не обберешся. Так видавалось, що Яків справді вибрав для криниці добре місце. Скільки часу копали її, як городили, як чистили, — невідомо, бо й невідомо навіть, коли вона вже була готова, але одне сказати про неї можна впевнено: вийшла вона, як казали старі вуйки та вуйни, допущені до оглядин, така глибока, "якої світ не бачив". Кріпили таку глибоку крини-

що плитами з каменю, які принесли із зарінок аж з Урожа, бо таких "своїх" у Нагуевичах не було. Там річка — гірська, рвучка, а тут — болотистіша і без каменів. З Урожа возили так само камені для того, щоб на них зводити підвалини до хати.

Під верх криниці давали колотий білий вапняк, який купували в Дрогобичі. Оцямрини зробили з дубових колод. Вийшла з того така студня, що дивитися на неї приходили навіть зі села, де, як казали, "криниця на криниці". Не обійшлося без того, щоб криницю не освятили, бо де ж би богомільний Яків міг таке вчинити, а крім того, чи допустили б до цього люди?

Вода була добра і холодна, але село є селом і по воду на подвір'я Якова не ходило, а, шануючи давні традиції, ходило під горб.

Криниця на подвір'ї Якова завдавала йому й клопотів. Найперше, що до неї постійно ліз малий Франко. Він відкрив для себе, що в студню дуже цікаво заглядати і бачити себе на дні. Можна кинути камінчик і дочекатися, коли він плюсне у воду, і збурить зображення неба, що відбивалось на водному плесі, і цікаві очі рудоволосого хлопчини. Цікавим видалось і кричати до криниці, бо тоді відбивала з неї могутня луна, ніби хтось зі студні відзивається чужий і дражнить тебе. Ну, чисто, як в отій казці про ведмедя і зайця, яку колись напише у збірці "Коли ще звірі говорили". Правда, кричати не треба, бо зараз хтось із домашніх почує, набіжить і віджене від студні та ще й накажуть, "щоб я тебе більше тут не бачив" чи "бачила". Кажуть, що дивлення у воду так захоплювало малого, що декілька разів мало не полетів униз і його ледве встигали вхопити за ноги. Додумався Яків зробити накривку до студні, але це також мало допомагало і ще більше тягнуло малого Франка. Врешті батько почав брати малого до кузні, де він був під його пильним оком. А в кузні свої розмови, своє життя...

Чи вже тоді, коли батько брав сина до кузні, чи, може, сталося ще трохи раніше, але, оповідають, що раз таки не встерegli і малий поліз заглядати до студні. У руках мав якісь ключі. Ніхто достеменно не може сказати, чи то були ключі від хати, чи, може, хтось приніс їх на залізо Якову, але вони опинилися у малого, який ними бавився. Чи вони йому просто впали у криницю, чи, може, свідомо впустив їх, того також ніхто сказати не може. Не може сказати, чи намагались гаком виловити ті ключі і чи взагалі шукали за ними, бо Яків Франко жив у ті щасливі часи, коли хату на ключі не замикали, бо не було потреби. Був простий засув, який могла відкрити й мала дитина, а закривали на нього хату для того, щоб дати знати, що нікого нема в хаті.

А може, зважаючи на те, що по оборі снували різні люди, то й зробив Яків замок до хати. Хто тепер скаже? Оповідають, що прийшов до кузні

якийсь дід з довгою білою бородою, подивився на малого, що сидів на лавчині, яку йому змайстрував тато, та й каже до нього: "Ти будеш або великим чоловіком, або великим злодієм". Ну зовсім так, як колись казав дяковчитель малому Шевченкові. Однак про це Франко не оповідав і очевидно це легенда, яку вигадали пізніше люди.

Але йдеться не про це. За ключі, певно, висварили малого і вжили додаткових заходів, щоб він більше не ліз до студні. Певно, з часом забули і про ті ключі. Однак через деякий час згадали, бо сталася пригода, яка примусила згадати про ключі. В одну велику грозу блискавка влучила у студню. Давне повір'я каже, що блискавками кидає святий Ілля. Хоче влучити ними в нечистого, який всюди ховається по землі. От і заховався нечистий у студню Якова, а святий Ілля і поцілів. Коли блискавка б'є в дерево, то роблять з нього скрипку, коли ж у студню, то її засипають. Так і вчинили й зі студнею на Яковому обійсті. Село знову повернулося до старої криниці під горбом.

Згодом це місце заросло муравою, і про студню усі забули. Вона тепер, по смерті Якова, не була так вкрай потрібна, як колись. Тільки у Франка постійно боліло серце, що своїм вчинком завдав шкоди людям: позбавив джерела з водою.

Про ту шкоду та про криницю із закопаними ключами він часто згадував, коли втратив руки. Йому здавалося, що до нього вернеться сила, і він почне володіти руками, коли сам, без сторонньої допомоги розкопає її. Та віра була настільки сильна, що одного разу, незадовго до смерті, з'явився на батьківському подвір'ї і хотів розкопати криницю своїми немічними руками, які навіть не могли втримати держака рискаля. Нічого з того не вийшло. Мусив змиритися з долею, що не розкопає її.

Ця історія дуже схожа, радше, на легенду, ніж на правду. Проте 1981 року, коли споруджували садибу-музей Івана Франка на Яковому обійсті, відновили й криницю, яку, як оповідалося в цій же легенді, вже давно було засипано. Врешті натрапили на старі стіни та оцямрування і її розкопали. Як же ж усі здивувалися, коли побачили на дні криниці великий ключ, який викував коваль. Ключ витягнули і відразу забив могутній струмінь підводного джерела. Миттю криниця наповнилася водою по самий верх...

Криниць тепер на Війтовій горі, яку називають Франківкою, повно. Майже на кожному обійсті. Нема лише криниці, яка стояла під горою. Її засипали. Тільки великі старі дуплаві верби дають знати, що вона тут була.

За нею, вже в доли, починається "Байзар", одне з крил великого обшару, який віддавен звали "Селом". Для малого це будо закладте місце. Страшне і небезпечне. Колись, казали люди, тут спалювали упирів. Було це року Божого 1831-го. Причиною тому була страшна епідемія, яка впала

на Європу в 1831 та 1832 рр. За підрахунками уряду в Галичині холера з'явилася у 3 608 місцевостях із населенням — 3 143 235 людей, з яких 255 774 — захворіло, а 96 081 — померло. Найвищий відсоток тих, хто захворів цією страшною хворобою, від якої люди не знали ліку, припадав на Самбірський та Стрийський округи, де захворіло 12% усіх мешканців, тоді, коли середній показник по всій Галичині був 6%. Смертність була ще більшою. У середньому по Галичині на сто хворих вмирало 38 людей, а в Стрийському та Самбірському окрузі — 40. “Не удивительно поэтому, — писав Іван Франко в статті “Сожжение упырей в с. Нагуевичах в 1831 г.”, написаній на основі спогадів старших людей, які цю подію пам'ятали, і записів василянських монастирів у Дрогобичі та Крехові, — что такое страшное бедствие постигшее наш народ, должно было глубоко потрясти все его моральное существо и моментально пробудить к жизни разные темные силы, дремлющие, но не исцезнувшие в глубине души народной. Суеверный страх перед упырями бесспорно принадлежал к таким темным силам, и вот в самый разгар эпидемии страх этот доводит до ужасной расправы — сожжения нескольких человек”.

Усе в Нагуевичах почалося з того, що від холери помер тамтешній парох Микола Вітошинський. Він був 1789 року народження, висвятився 1815 року. У метричній книзі померлих села зафіксовано, що представився в Бозі отець 25 червня 1831 року. Як і годиться, його похоронили з усіма належними почестями на цвинтарі коло церкви. Тиждень було спокійно, а за тиждень почалося. Відразу померло п'ятеро, потім шестеро, а далі — десятеро, двадцяттеро, а навіть доходило до того, що вмирало на день понад п'ятдесят людей. “Страх такий на людей упав, — розповідав сусід Франків Сень Буцяк, — що не суди Боже! Церков замкнули, без попа і без дяка ховають — обкопали тут, на Базарищі, місце там закопують, і по два, по три або й більше в одну яму кладуть”. Ще донедавна це місце на Базарищі було обгороджено та густо засаджено деревами. Тепер, після приватизації землі, важко вгадати межі колишнього холерного цвинтаря.

І так холера косила людей, що здавалося усім загибати. Аж тут по селі рознеслася вістка, що причиною хвороби є упирі, і що про це сказав семирічний хлопчик Гаврило. Він казав, що упирі йдуть на цвинтар і там набираються зарази від померлих, а потім п'ють кров “християнина” і заражають їх, від чого ті помирають. Хлопець обіцяв допомогти громаді розпізнати тих упирів. На своїх сходах село вирішило перевірити всіх, чи бува хто не упир, а потім і розправитися з ними. Гаврило підповів, що знищити упирів може тільки вогонь із ялівцю і тернини. Наносили люди тернини і ялівцю на Базарище, розклали вогнисько вище від хати, підпалили і поволокли по ньому тих, кого запідозрили в упирстві. Першою

жертвою був найбільший багач у селі Вольчак. Він зізнався в упирстві і сказав, що найстаршим упирем є якийсь монах із червоним обличчям у Дрогобичі. Вольчака відпустили, бо думали, що леда хвилі помре, такий був обпечений. Однак він вижив і ще після тієї пригоди прожив сім років.

Другого "упиря" звали Ступаком. Його тільки раз проволокли по вогні і вже був готовий. Третій був Панько Саляк. Він сказав, що його кров буде на людях, бо він ніякий не упир, але коли так треба людям, то сам принесе себе в жертву. Кинувся в огонь і згорів. Четвертим був його брат Никола, який хитрістю вирвався від палачів і врятувався. Потім палили Буряника, а за ним ще двох. Як хто з упирів вмер на місці, то там його й закопували.

За прикладом Нагуевич почали розправлятися з упирями в сусідній Ясениці-Сільній і про це малому Франкові оповідав мамин брат Павло Кульчицький. Ясеницька громада, почувши про здібності Гаврила, вирішила запросити його до себе, щоб розпізнав упирів. Той "впізнав" п'ятеро чи шестеро людей. Зробили вогонь, як у Нагуевичах, але встигли спалити тільки одного, бо надбиг отець парох і почав розганяти людей, кричачи: "Що ви робите! Та чи маєте Бога в серці? Хочете палити, то насамперед мене спаліть!" Авторитет отця був надто високим, щоб його не послухати.

Нічого не допомогло людям спалення упирів. Як вмирали, так і вмирали далі. Відразу після спалення упирів померло 45 людей, згодом — 50 у день. А потім перестали. Приїхала комісія із Самбора, заарештувала війта (ним на той час був тесть Якова Франка по першій дружині) та ще декілька людей. Мали їх за це стратити, але вступився єпископ із Перемишля і забобонних людей звільнили. Факт спалення упирів на Базарищі глибоко торкнув народну фантазію і породив цілу низку оповідань, які дуже часто слухав Іван Франко. Оповідала мати про них, і він навіть опісля пригадав її оповідь і записав її оповідання про упиря з Бусовиць, що на Самбірщині. Оповідали слуги, оповідали сусіди. Оповіді ці, як писав опісля Іван Франко, мали приголомшливу дію на нього, і, — як він писав у тій же статті про спалення упирів, — "заставляли мене при всяком малейшем шорохе вскрикивать и даже падать в обморок"...

Відтак до рук Франка потрапив "Літопис Крехівського монастиря", у якому про спалення упирів у Нагуевичах оповів Ілля-Омелян Коссак, василіянин, який з Відня повертався до Львова через Дрогобич і був у Нагуевичах. Оповів він про цю подію і на сторінках газети "Слово" (№ 106, 1880 р.). І добре, що ці спогади дістались до рук Івана Франка так пізно і він не чув їх ще дитиною, бо хтозна чи знайшлася б сила, яка

примусила його опісля піти вчитися до нормальної школи отців Василіян. Оповідав у тих спогадах о. Коссак, що в Нагуєвичках вважали найстаршим упірем монаха у Дрогобичі, який мав червоне лице. Ним виявився ректор школи Йосафат Качановський. Директором (ректором) він був від 1831 року. Про нього відомо, що був 1786 року народження, а в священничий сан був рукопокладений 1813 року. Тривалий час він мусив переховуватися у монастирі, бо боявся, що і його селяни схоплять та спалять. Про Іллю-Омеляна відомо, що він був 1804 року народження, 1830 року висвятився, спочатку був у монастирі у Бучачі (1844-1846), а відтак у Крехові.

На Базарищі і був той холерний цвинтар, на якому 1855 року, з наступним пришествям холери була похована перша дружина Якова Франка Марія Тимишин...

Спочатку люди думали поставити тут капличку, але якось до того не дійшло і замість неї поставили високий дубовий хрест, який стояв до 1987 року. Цвинтар оборали глибокими борознами. На ньому не росло жодного дерева. Зараз від цвинтаря нема і сліду. Заорано, засіяно. Ніхто не знає, куди подівся дубовий хрест.

Для верхнього кутка Нагуєвич холерний цвинтар був за селом по дорозі на Ясеницю. Не так давно в пам'ять тих страшних подій збудували тут каплицю і щорічно поминають душі померлих. Навколо шумить ліс...

Наслухавшись таких оповідань, малий Франко боявся того Базарища. Землю на ньому вважали якоюсь нечистою. "З гріхом", — як казали. Одного разу Базарище обсіли непрохідні хащі будяків. Під ними згинула трава, квіти, і сили, щоб знищити їх, не було: палили, орали, косили. Ніщо не допомагало. А потім вони зникли самі. Без чиеїсь допомоги. Бо поліття на них не стало. Так пояснював Яць Франко. Перед тим були мокрі роки, земля була вогка, і для будяків, для їх росту це були найкращі умови. А потім все це пропало. Не стало вологи. Будяки, як прийшли на Базарище відки зна-хто, так і пішли. Іван Франко на основі того написав оповідання "Будяки", яке вперше було надруковано в журналі "Новий громадський голос" (№ 1, 1905 р.), а відтак ввійшло до збірки "Місія. Чума. Казки і сатири", що вийшла 1906 року.

Однак і без Базарища в малого Франка вистачає простору. Перед Базарищем з боку лісу — потік, який звали Збором, і тік він попри "Село" від Долу. Вабив його до себе. Міг просидіти, якби дозволили батьки, там цілий день. Залізе у високий зелений косітник, що в потоці, або ж у велике лапате листя підбілу на березі — і зирить. А хіба нема на що дивитися? Ось побіг по тій водянній заводі водяний павучок, а ось

виглянув зі своєї кривки коблик. Так і дивиться за їжею. Покрутиться, понипає, не знайде нічого — і знову в кривку: а, мо', хтось надпливе. Сонце вже високо. Пращить малому плечі і він шукає надійнішого сховку. А річка хлюпоче, заспокоює своєю вічною течією.

Бджілки перелітають із квітки на квітку. Поспішають нести даток до пасіки. Не минають по дорозі всього, що цвіте. Перевіряють, чи не залишилося ще кимось не зібраного нектару. Поважно гудуть джмелі. По долині цвіркотять польові коники. Яка Божа благодать! Як гарно! Нікуди не хочеться йти.

Малий сидить і на все дивиться з розкритим ротом. Сонечко, казали тато (мамі і татові він тільки каже через "ви". Так кажуть усі і він — також), велике, а от дивишся на нього, і воно здається маленьке. А, може, — додумує — у небі вирізана така маленька дірка і тому сонця видно через неї лише дрібку? Треба своїми здогадками поділитися з татом. Тато слухає і дивується.

Тато великий авторитет і всіма знаннями ділиться з сином, а мама сердиться. От наслухався малий оповідей про вогняні стовпи від батька і пішов їх шукати. Добре, що все так закінчилося, а могло ж бути й інакше. Старий оповідає малому, ади, різні небиліці, а той за чисту віру сприймає.

Коли батько не знає чогось пояснити, тоді до мами. От коли відкрити вуха, то можна чути, як на подвір'ї кудкудакає курка. Це означає, що вухами можна чути кудкудакання. А закриєш вуха пальцями, то чуєш тільки шум. Отже, вухами чуємо кудкудакання, — хвалиться він татові, — а пальцями — шум. Усі сміються з малого, а мама гримає і каже, що спершу треба подумати, аби щось сказати, а потім вже й казати. Малий не здається і каже мамі заткати вуха пальцями й послухати. Чути тільки шум, а вже як кудкудакає курка — то ні. Мама щось там проворкотіла, а відповіді на запитання не знайшла. Та і як пояснити малому.

Або ж, проходячи раз річку на самому броді, нараз побачив бездонну глибоку синяву. Як іти в таку глибіню? Як іти в небо? Потім зрозумів, що у воді відзеркалилося небо. Як його обличчя, коли дивився у студню і випустив ключі. "А все ж, нігде правди діти, — коментував ці рядки з оповідання "Малий Мирон" Омелян Огоновський в "Історії літератури руської", — се оповідання про малого Мирона натякає на подібну подію з життя малого Тараса Шевченка, котрий любив бігати долиною над тихим потоком, уквітчаним вербами й калиною. Та й далше оповідання про малого Мирона написано ачею на засновку біографії Тараса. Ось бо читаємо, що Мирон хотів раз перейти через річку і станув проти сонця. Він дивиться та побачив замість плиткого дна одну бездонну синяву; він не знав ще, що се небо з води всміхається до нього, і зупинився"...

Оповідання "Малий Мирон" уперше було надруковано у збірці "Галицькі образки", що вийшла у Львові 1885 року, а відтак передруковувалося у багатьох інших збірках, а в 1903 році відкривало збірку "Малий Мирон і інші оповідання", яка вийшла у Львові 1903 року.

Дивовижне мислення отієї "невітцівської дитини", як каже сусід, часом аж страшить батьків. От, дивись, велика чорна хмара, що суне з Долу на село. Може завдати великої шкоди людям: знищить посіви, витолочить картоплю, поздирає стріхи, блискавками попалить житла. Е, ні, малого не проведеш! Це не хмара, а страшний великий велет пасуває на село. І малий Мирон вступає з ним у двобій, щоб градом не затокв усе навколо. І перемагає. Бо він накричав на того велита, і той вступився та повисипав град боками, а села не зачепив. Мамі страшно від того, коли чує про це від сина. За своєю материнською любов'ю вона зараз не може відгадати і передбачити іншого: дитина готова жертвувати собою задля блага інших людей. Мамі зараз здається, що цей велет і той двобій — лише плід хворобливої уяви... "Лучаються, — пише Іван Франко в "Малому Мироні", — по наших селах доволі часто такі дивовижні появи. Все в них змаленьку не так, як у людей: і хід, і обличчя, і волосся, і слова, і вчинки. А коли прийдеться такій дитині вік жити під тісною сільською стріхою, без ширшого досвіду, без яснішого знання, коли відмалку нетямущі родичі почнуть натовкати в неї все на такий спосіб, "як звичайно у людей", то їм і вдасться придавити вроджений нахилок до своєрідного; всі невживані і приголомшені здібності дитини заніміють і занидіють у зав'язку, і з малого Мирона вийде кепський господар, або, що гірше, не доразу приголомшена живість та прудкість характеру попре його до злого, не можучи розвиватися на добро, — стане він забіякою, ворожбитом, що віритиме у власні привиди, і буде туманити людей із щирого серця".

І ніби спеціально для себе Франко продовжує: "Але коли така дитина натрапить на люблячого і, що головне, не дуже вбогого вітця, котрий схоче і зможе потягнутися з останнього, щоб своїй дитині отворити очі у світ, то тоді — що ж тоді? Чи ви думаєте, що доля дитини стане кращою, так, як звичайно розуміють люди кращу долю? Коби не так! У школі дитина хапатися буде науки на диво, впиватися буде нею, як недужий свіжим повітрям, і скінчить на тім, що перейметься правдами науки і забажає перевести їх у життя. І стане малий Мирон гарячим провідником тих правд, понесе їх між темних і пригноблених, під рідні селянські стріхи... Ну, і незавидна чекає його доля! Навістить він і стріхи тюремні, і всякі нори муки та насилля людей над людьми, а скінчиться тим, що або загине десь у бідності, самоті та опущенні на якісь піддаші, або з тюрем-

них стін винесе зароди смертельної недуги, котра перед часом зажене його в могилу..."

На щастя, Бог післав малому Франкові батька, який інтуїтивно зрозумів, що дитині треба дати дорогу до науки. Не так турбота про маєток, землю була тут основною. Для батька і бабусі Людвіки, які відігравали велику роль у вирішенні цього питання, були в цьому інші цінності, а найперше та, що освічена людина є пожиточна загалом... Вирвавшись із мряки, нещастя, така людина вкаже дорогу до світла іншим... Громадський ідеал, служіння народові не було пустою фразою чи звуком для Якова Франка. Був сам таким і таким хотів бачити сина.

Епізод боротьби з великою чорною хмарою, що йшла на село і малий Франко встив з нею у двобій, говорив батькам багато про що...

І був попри все ще інший світ, який не відкривався перед усіма. Це був світ тої дивної самотності, яку відчувають тільки поети. У тій самотності дивовижно гостре відчуття оточення і скороминучості часу.

До неї Франко признається геть пізніше у своїй збірці "Із днів журби", що вийде 1900 року:

*Маленький хутір серед лук і нив
на горбику над річкою шумною —
отам я в простій хлопській хаті жив,
і самота, і сум жили зо мною.*

*Із трьох боків поля ті обмежив
могутній ліс зеленою стіною,
і шумом серцю він на сон дзвонив,
і сум по травах розносив луною.*

*Він тяг мене в свою зелену тіль,
і свіжий подих віщував розраду,
і листя, знай, мені шептало: "Скинь*

*із серця всі згадки про зваду й зраду!
Природі-мамі до грудей прилинь
і тут знайдеш нову, святую принаду".*

Чи шукав? Чи знаходив? Чи блукаючи тими цвітистими левадами, травами і лісом розумів, що шукає?

Батька мучила інша думка. Вже не та, чи треба дитину віддавати до школи, чи ні. Питання стояло куди віддавати? У Нагуевичі чи в Ясеницю-Сільну. Мав на це причини...

“По тогдашним законам австрийским сельская школа, — пояснював Іван Франко у статті “К истории просвещения в Галиции”, опублікованій в “Киевской старине” 1893 року, — какие б ничтожные крохи знаний она ни давала мужику, все же была для него единственным легальным исходом из его жалкого подчиненного положения. Она открывала ему доступ к ремеслам, к высшим т[ак] назыв[аемым] нормальным школам, а после в гимназию; то и другое делало мужика свободным, давало ему возможность быть священником, учителем, лекарем и проч.”

За цісарським патентом від 10 вересня 1787 року приймали до ремісничої школи тільки тих, хто закінчив дворічне навчання у нормальній школі. До нормальних шкіл, згідно з цим же патентом, допускали лише дуже здібних дітей і тільки за умови, що вони не були в сім'ї одинаками.

Розділ 2

ПОЧАТОК

До 1872 року навчання у початкових школах в Австро-Угорщині було справою цілком добровільною. Хотіли батьки, то посилали дитину до школи, а не хотіли, то не посилали. Дитина завжди була потрібна при роботі чи то в хаті, чи на оборі, чи взагалі по господарству. Та й сама справа організації шкіл у селі лежала на плечах громади, яка винаймала чи будувала під школу якийсь відповідне приміщення, забезпечувала його опаленням, охороною, платила вчителям за науку, а також дбала за шкільний реманент. Дитина могла ходити до школи, скільки їй цього забаглось. Могла також розпочати коли хоче науку, так само і закінчити її. Грамотність, як тоді казали, була в руках Божих та людських. Ніхто не знав штрафів за те, що не посилає дитину до школи, і між школою та селом були вже усталені добрі стосунки. Село дбало за свого учителя, а в деяких селах навіть надавали вчителям певні привілеї. Зокрема, вчителеві дозволялось на громадському пасовищі збирати собі гусяче пір'я на подушки та перини...

Суто вчителів по селах все-таки було мало. Брати їх було непрактично, бо вони вміли тільки вчити і нічого більше. Для громади вони не були пожиточні. Охочіше село приймало за вчителя дяка та ще з гарним голосом. Він і при покійнику псалтир прочитає і дітей у школі буде вчити, і при Службах Божих є "незамінною" особою. Любов до дяків, що одночасно були й учителями, була загальновідомою. Дяк вчив дітей у себе вдома, а тому і дбати особливо за житло для нього не було потреби. Окрім того, професія дяка, а отже, і вчителя була спадковою, тому й хата від тата переходила синові, що було великою полегшею для села, яке й без того мало доволі клопоту з різнимиборами та податками. Особливо тепер, коли звільнилося від кріпацтва. Від того часто й школи називали дяківками, хоч вже з 1818 року уряд іменував їх інакше. Але дяк є дяк: з весілля — на хрестини, з хрестин — на похорони, з похоронів — на поминки (чи комашню), ну, а школа є школою — в останню чергу... Різка, прут, лійка — чи не основні предмети, за допомогою яких до дитячих голів із

похмілля такий вчитель заганяв премудрості науки? Правда, часом траплялися і добрі вчителі, однак користі від тої науки, як вважали батьки на той час, було мало і краще най дитина коло хати гусей пасе чи корівку доглядає, ніж має пусто тратити час.

Звичайно, що малого Франка потрібно було дати вчитись до Нагуєвицької школи, однак Яків Франко думав інакше. Він вирішив віддати сина до бабусі Людвіки в Ясеницю-Сільну. Так вже повелося у селянських сім'ях, що батько і мати весь час при роботі, а за дитиною нікому доглянути. Здебільшого виховується сама. Добре, коли в хаті є дід чи баба, то все-таки за дитиною приглянуть. Бабуся також має повно роботи, але це при хаті, а не в полі. Може чесати вовну, доглядати за курми, а водночас доглянути і дитину. "На шостім році життя, — писав Іван Франко в одній із своїх біографій, — батько віддав мене до сільської школи, до сусіднього села Ясениці-Сільної. В Нагуєвичах є школа ще від 1818 р., але далеко, в горішньому кінці села, для того віддано мене в сусіднє село до брата моєї матері, шляхтича гонорового Павла Кульчицького, досить бідного селянина і одного з найсимпатичніших людей, яких я знаю. Він сам учив мене читати, хоч я при тому і ходив до школи, котра була близько його хати і котра в Ясениці здавна ведеться далеко краще, чим в Нагуєвичах.

Там я пробув два роки і вивчивсь читати по-руськи (під проводом вуйка, через 10 день), по-польськи і по-німецьки (це ще були часи германізації) і співати до Служби Божої".

Іван Франко твердив, що таки основною причиною його навчання в Ясениці-Сільній була різниця в самій системі навчання учнів у Нагуєвичах та Ясениці-Сільній. "Я пояснив, — писав він у статті "В інтересі правди", — що людова школа в Ясениці-Сільній була т. з. етатова, де вчили по-руськи й по-польськи, а в другій починали також науку німецького язика, коли натомість в Нагуєвичах тоді ще була школа т. з. парохіяльна, де вчили тільки руського та трохи церковно-слов'янського язика й церковного співу". У статті "Причинки до автобіографії" знову твердив: "Сільська школа в Ясениці-Сільній у ту пору була трохи інакше організована, як школа в Нагуєвичах, у якій не подавано ані польської, ані німецької мови та церковного співу. Се знаю тому, що скінчивши другий рік у Ясеницькій школі, я потім ще кілька тижнів ходив до школи в Нагуєвичах і мав нагоду відчутти її відмінну організацію".

Школа в Нагуєвичах справді була дуже далеко від хати батьків і до Ясеницької школи було значно ближче. Вона знаходилась за двадцять-тридцять метрів, як свідчать тодішні кадастрові карти села, від церкви літнього Миколая в горішньому кутку села. Її побудували на початку ХІХ століття, а тому вже на час навчання у ній Франка, після Ясениці-Сільної,

це було старе приміщення, яке текло, продувалось, а коли був вітер, то так скрипіло, що учні боялися вчитися: здавалося — ось-ось розвалиться. Десь у 80-х роках її розібрали на опал, а школу перенесли в центр села біля долішньої церкви Святого Миколая.

Але що то тих кілька кілометрів від Війтової гори до школи? Навіть у другому кінці села. Хіба за день божий набігає менше тих кілометрів? А скільки набігається за лісковими горіхами та грибами, яких на Ділі є набагато більше, ніж в інших лісах. А скільки кілометрів треба набігатися, щоб тих грибів назбирати? А скільки треба набігатися за ягодами, чень самі в кошик не лізуть?

Зрештою до того верхнього кінця, де школа, ходять інші діти з Війтової гори. Ходять і Лялюки, і Буцяки, і навіть надуті Микитичі, які мають велику родину в Ясениці, але дітей таки посилають до своєї, рідної школи. Та й що казати, що діти не люблять ходити до школи, яка далеко від дому. А скільки дорогою всього побачиш і всього дізнаєшся? Хто казав, що треба ходити цісарською дорогою? Можна і йти в обхід. Трохи "селом", трохи дорогою. А скільки разів по дорозі можна перебрідати річку. А назбирати підмороженої тернини! Хіба вдома цікаво? Завжди знайдуть якусь роботу, щоб не сидіти даремно. Батьки, правда, трохи незадоволені, що від господарства та школа віднімає робочі руки, але що поробиш? Зрештою, чи хто примушує посилати? Нема на то цісарського патенту, щоб дітей посилати до школи. Однак посилають. Може, в Івася, чи в Миколи проріжуться якісь здібності і тоді приймуть його до нормальної школи в Дрогобичі, а там і до гімназії близько... Мріяли батьки, хоч у тих мріях не зізнавалися.

Оці привілеї, які згідно з цісарським патентом діставали освічені люди, хоч якими кучими та незначними вони були, все ж постійно стояли сіллю в панському оці. Держава абсолютно не дбала за ведення шкіл і покладала всі турботи особливо на плечі селян: хочете школу — майте, але самі платіть за неї. Навіть якщо селяни організовували школу, утримували її, платили вчителів і все одно знаходилося тисячі різних перешкод, щоб ту науку здобути селянській дитині. "Хто буде пригною робити, як усі захочуть панами бути?" — була чи не найпопулярнішою приповідкою для мужика, який хотів послати свою дитину до шкіл. І влада, і посесори, і економи робили все, щоб освіта менше ширилася між народом, бо відчували, що мати справу з темним хлопом — одне, а з просвітленим — інше.

Після 1782 року початкова освіта згідно з цісарським патентом стала обов'язковою. Хто не послав дитину до школи, той платив солідний штраф. Батьки бунтували, скаржилися, нарікали, палили школи, проганяли

вчителів і зненавиджували школу. В ній бачили свого заклятого ворога. Вчителями стали страшити малих неслухняних дітей...

Однак це все буде ще попереду. До школи в Нагуєвичах, як жартували школярки, завжди весело ходити: зранку — з горба, а після школи — під горб до миски з борщем. Ніхто не боявся, що дорогою може статись якийсь трафунок: дорога рівна, — казали, — а вовки відтоді, як знесли панщину, повтікали в гори, бо нема чим тепер у людей поживитися.

Ходити до школи в Нагуєвичах, хоч і далеко, але правду кажучи, безпечніше, ніж у Ясениці. Там треба йти через кладку метрів так зо сім. Кладка високо над водою, річка плитенька, дно тверде — не один падав і ламав собі руки-ноги.

Довідкові матеріали з питання шкіл стверджують, що школа в Ясениці-Сільній, а там само в Нагуєвичах, була організована 1818 року, тобто на самих початках створення чи організації шкіл у Галичині. Програми навчання були однакові для усіх, правда, вчитель міг на один предмет звертати більше уваги, а на другий — менше. Щоб цього не було, існував інститут ревізорів чи надзирателів, як називались вони офіційно. Вони приїздили, зазвичай, "на попис", тобто екзамени, і перевіряли дітей, наскільки вони навчилися читати, писати, рахувати. Вчителів, які не справлялися із роботою і мали погану опінію у громаді, звільняли або ж переводили на гірше місце роботи, де ніхто з порядних людей їхати працювати не хотів.

Учителями в Ясениці-Сільній, казали, з незапам'ятних часів були Андрасевичі. Найстарішим із них був Михайло Андрасевич, який обійняв посаду вчителя Ясеницької школи відразу після її відкриття у селі. Як годиться, закінчив він Дрогобицьку нормальну школу отців Василян, а потім склав екзамен у Перемишлі при тамтешньому капітулі і був благословлений на роботу народного вчителя. Чи був пан Михайло вихідцем із Ясениці, того важко дізнатися, але що впустив коріння у селі, то вже підтвердить будь-яка метрична книга. 12 серпня 1820 року в пана Михайла народився син Юліан — той самий Юліан Андрасевич, який буде вчителем малого Івана Франка. Сталася ця подія на плебанії, бо пан Михайло був одружений з Анною, дочкою священника Стефана Головкивича, пароха з Болеховець. Болехівці належали до Дрогобицького повіту та Дрогобицького деканату і мали прекрасну стару дерев'яну церкву Воскресіння, яку 1884 року розібрали і побудували нову муровану церкву. Брат Анни був, як і батько, священником і довголітнім парохом Ясениці-Сільної і був ним доти, доки в нашій країні не прийшла холера, яка й забрала його з собою. Забрала холера й пана вчителя Михайла Андрасевича. Сталось це 13 липня 1831 року. Того ж самого дня помер і другий священник

Ясениці-Сільної Микола Гуркевич (ЦДІА України. — Львів. — Ф. 201, оп. 4 "а", спр. 6143, арк. 67). Мав Михайло Андрасевич 41 рік, тобто був 1790 року народження. Про Миколу Гуркевича відомо лише, що був 1768 року народження, а висвятився 1796 року. Ці смерті настільки схвилювали село, що було вирішено спровадити з Нагуєвич хлопчика Гаврила, щоб він виказав усіх упирів. Додати варто те, що жертв холери в Ясениці було значно більше, ніж у Нагуєвичах. Оскільки померли обидва священики, то навіть нікому було й бідних хоронити.

Найстаршому синові Михайла Андрусевича Юліанові було тоді тільки одинадцять років. Після Юліана 11 жовтня 1825 року в Михайла та Анни Андрасевичів народилася дочка, яку назвали Розалією (Там само. — Спр. 6145, арк. 89). 28 березня 1828 року народився син Сильвестр (Там само. — С. 68), і вже після смерті батька 24 лютого 1832 року на світ прийшла дочка Доменіка (Там само. — Арк. 89). Анна залишилася вдовою з чотирма дрібними дітьми. Несолодким було її життя, заміж удруге не вийшла, але дітей виховала. Найстарший син Юліан став учителем. На місце покійного Михайла Андрасевича прийшов у село працювати вчителем Мартин Дидик. Зберігся один цікавий документ, який дає принаймні бодай якусь інформацію про цього вчителя. Це метрика народження його сина Стефана, який народився 7 грудня 1841 року (Там само. — Спр. 6148, арк. 25). Про батька новонародженого сказано, що він є сином Василя Дидика, селянина з Опаки, і Анни, дочки Василя Копача і Татяни Халавко. Найцікавіше в тому записі є те, що народився Стефан Дидик у домі Миколи Кульчицького і його дружини Людвіки Гвоздецької, дідуся та бабусі Івана Франка по материнській лінії. Хрещеною мамою новонародженому, а кумою його батькам, була Людвіка Гвоздецька. Це відразу наводить на думку, що, очевидно, хтось із батьків Стефана Дидика таки був родиною Гвоздецьких. За це промовляє і той факт, що сім'я вчителя, яка приїхала з іншого села, живе на початках у домі Людвіки Гвоздецької, а також, що тільки рідню просять за хресних батьків. До всього ще й в Опаці повно Гвоздецьких, які пов'язані між собою родинними зв'язками, багато з них часто просять за хрещеного батька своїм дітям батька Людвіки Гвоздецької.

Мартин Дидик учительював аж до другого пришествя у село епідемії 1855 року. Після його смерті син покійного Михайла Андрасевича Юліан і став у селі вчителем. Він закінчив Дрогобицьку нормальну школу отців Василіян, відтак склав учительський екзамен у Перемишлі і став учителем. Мав уже 35 років. Де працював до Ясениці — невідомо. Відомо, що й холера 1855 року не обійшла його родину і забрала йому молоду дружину. У село прийшов удівцем. 24 травня 1857 року він одружився вдруге.

Він, 37-річний удівець, брав собі 24 травня 1857 року за дружину Пелагію Кікіз (мала 27 років) (Там само. — Спр. 6150, арк. 3), дочку ясеницького газди Петра Кікіза, який мешкав у нижньому кінці села, а хата його мала конскрипційний номер 178. Школа в Ясениці мала конскрипційний номер 170.

Учитель Юліан Андрасевич був добродушною людиною, не вельми ревниво ставився до своїх обов'язків, любив трохи "дзьобнути", а лучалось й так, що саме через оте "дзьобання" могло в школі й не бути занять. Принаймні так стверджують ті, хто залишив спогади про Івана Франка того часу, як він учився в Ясениці-Сільній. До дітей ставився часом занадто строго і перебирав у покаранні мірку. Платні вчительської, зрозуміло, не вистачало, а тому суміщав посаду вчителя з посадою дяка. Іван Яцуляк, шкільний товариш Івана Франка, залишив про цей період спогади "Спомин з дитинних літ Франка", котрі 1926 року були опубліковані в збірнику "Іван Франко". Це ті спогади, з яких стало відомо, що прообразом героя Франкового оповідання "Олівець" є Степан Сеньків. "Він любив, — писав І.Яцуляк у спогадах, — трохи випити, а як упивався, то був дуже злий. Він був дяковчитель, то учив нас співати церковні гласи і тропарі. І.Франко не мав доброго голосу, то й не вмів співати".

Якби Омелян Огоновський прочитав наступні рядки спогадів Івана Яцуляка про Івана Франка, то відразу сказав би, що його доля дуже схожа на долю Тараса Шевченка, бо і йому колись пророкували таке майбутнє не тільки сільські малярі, в яких хотів учитися, а й рідний батько, вмираючи, казав, що його синові Тарасові нічого з маєтку не потрібно, бо буде він великою людиною, або великим нінацом. Франкові пророкував учитель Андрасевич. Коли Франко над чимось задумувався, то учитель казав: "Ти будеш великим писателем, або великим багачем, або великим злодієм". "Учитель був і дяком, — писав у спогадах Іван Яцуляк, — то перед великодними святами посилав нас усіх трьох: Франка, Сенькового й мене в село по канони за яйцями для себе. Давав нам хрест церковний, то ми ходили по усіх хатах і приносили яйця до нього, за що він нас дуже хвалив. Як умирав якийсь багач у селі, він брав нас усіх трьох читати псалтиря". Що означає слово "канони", вжите у спогадах, невідомо, але з усього видно, що не дуже добре велося сільському вчителеві в ті часи.

Іван Яцуляк був набагато (аж на п'ять років) старший за Івана Франка, і, як свідчить метрика його народження, народився він 3 липня 1851 року (Там само. — Спр. 6149, арк. 35) і був сином Теодора Яцуляка (батьки — Семен Яцуляк та дочка Івана Коваля Анастасія) та Євфрозини (так по-церковному, а в житті — Фрузі) Футалаш, дочки Якова Футалаша і Марії — Івана Ясінського. Спогади про Івана Франка

записала онука Івана Яцуляка, відправила їх листом у НТШ, а в листі написала: "Зі шкільних літ Івана Франка лишилось тільки двоє його товаришів — Іван Яцуляк та Стефан Сеньків. Всі інші, що ділили долю і недолю з Франком у дяковчителя Андрусевича (метричні книги подають Андрусевич — авт.), поклали свої голови на вічний сон... Іван Франко, будучи в Ясениці-Сільній в школі, мешкав у свого вуйка Павла Кульчицького; лише маленька річка, що зветься Шумівкою, ділила його від мешкання мого дідуна. Це ближче мешкав Сеньків, бо тільки через пліт. Всі три хлопці разом всюди ходили і дуже любилися, аж одного разу між ними виникла сварка, а її викликав синьо-жовтий олівець, який десь подівся. Цей олівець, як знаємо з оповідання, хтось інший украв, а хтось інший відпокутував. Від того часу любов Франка перекилася в сторону дідуна і тривала аж до кінця".

Мешкав Іван Яцуляк у хаті під номером 89, а Франко — 75. На початку ХХ століття нумерацію змінили і хати отримали відповідно номери 133 і 128. В Івана Яцуляка були молодші за нього брати Панько (нар. 07.08.1858 р.) і Олекса (нар. 26.03.1863 р.). Не мали так вже й багато батькового ґрунту у спадок, а тому одружилися на чужі села. На газдівстві залишився старший син. Він 17 січня 1874 року, коли ще Франко вчився у гімназії, одружився з Марією Вовків (до речі, родиною по Григорієві Гаврилику), яка народилася 4 квітня 1857 року і померла 27 січня 1924 року. В них була одна дочка Рузя, яка народилася 8 вересня 1884 року. 7 липня 1898 року, коли у Франка були ще дрібні діти, Рузя одружилася з Гринем Олексовським (нар. 01.05.1872 р.) і мала з ним семеро дітей, але померла 30 вересня 1918 року, коли найменшій дитині — синові Гриневі — було півроку, а тому Гринь Олексовський змушений був оженитися вдруге. Цього разу з Марією Багрій, дочкою Василя Багрія. Вона народилася 21 листопада 1889 року і подарувала своєму чоловікові ще п'ятеро дітей.

Після публікації спогадів Івана Яцуляка Наукове Товариство ім. Т.Шевченка прислало в Ясеницю-Сільну фотографа, який і сфотографував колишніх однокласників Івана Франка, вже дідів Стефана Сенькова та Івана Яцуляка. Ці фотографії сьогодні зберігаються у Львівському літературно-меморіальному музеї Івана Франка.

Стефан Сеньків таки справді мешкав через пліт і його хата мала "новий" номер 114... Він був сином Олексія Сенькова, батько якого був Семен Сеньків, і Татяни, дочки Якова Футалаша, яка доводилася рідною сестрою Фрузі Футалаш, матері Івана Яцуляка, тобто Стефан Сеньків та Іван Яцуляк були двоюрідними братами. Одружилися батьки Стефана

Сенькова, як свідчить метрична книга, 20 листопада 1851 року (Там само. — Спр. 6143, арк. 43). Батькові Стефана було тоді 18 років, а матері — 19. Стефан був їхнім найстаршим сином. Він народився на саме Різдво, 7 січня 1855 року (Там само. — Спр. 6143, арк. 30). За ним 13.01.1858 року народилася сестра Анна (Там само. — Спр. 6150, арк. 32), 16.06.1866 року — сестра Олена (Там само. — Спр. 7379, арк.15), 15.04.1868 року — Теодор (Там само).

7 травня 1880 року Стефан Сеньків одружився з Настею Леськів (нар. 25.05.1865 р.) і мав з нею шестеро дітей. На батьківській хаті залишився найстарший син Олекса, який народився 1 липня 1888 року. Він 8 лютого 1912 року одружився з Рузею, дочкою Івана Багрія, і мав з нею четверо дітей, однак дружина дуже швидко померла (11 січня 1921 року) і Олекса одружився вдруге з дочкою Василя Стронського Марією, яка була 1902 року народження. З нею він мав ще шестеро дітей.

На жаль, тодішніх дослідників, очевидно, мало цікавив період навчання Івана Франка в Ясениці-Сільній, і вони не записали детальних спогадів від тоді ще живих Стефана Сенькова та Івана Яцуляка, тому й невідомо, з ким ще вчився Іван Франко, які потім склалися стосунки його зі своїми однокласниками. Проте написав спогади про цей період життя Івана Франка Михайло Кобилецький. Він написав їх на прохання Самбірського музею "Бойківщина", а вперше надрукували їх лише 1981 року у виданні "Спогади про Івана Франка" (Видавництво художньої літератури "Дніпро", Київ, 1981 р.). "Батьки наші, — писав у тих спогадах М.Кобилецький, — як недалеко сусіди, жили дружно, тим більше, що мати Франка була моєю хресною мамою. Бували часто на різних святах, і нас, хлопчиків, брали з собою. Коли Ясьо (так кликали Івана Франка зшляхетська по матері) скінчив 6 літ, віддала його мама до Ясениці-Сільної до вуйка Павла Кульчицького до школи, бо в Нагуєвичах тоді школи ще не було. Вуйко його був напівграмотною людиною та й показував Ясеві по букварю "аз", "буки", "віди", "глагол". Я прибігав часто до Яся і тих "буків", "землів", "животів" трохи покуштував, бо від нашого дяковчителя Андрусевича мало ми користали, тому що він не мав часу нас вчити з його причини, що бував майже щоденно на комашнях, хрестинах, весіллях, яких ніколи не пропускав, — а ми, школярі, звичайно, пустували... По смерті дяковчителя Андрусевича учив нас дяковчитель Ярема, у якого скористали ми децю більше. Цей дяковчитель жив у незгоді зі своїм сусідом Сеньковим і раз побив його сінка Степана за те, що не мав олівця, бо загубив. Як вийшли ми зі школи, сказав мені Ясьо, що він знайшов цей олівець у снігу і дуже йому жаль, що

дяковчитель так побив Степана. Тоді урадили ми оба, і цей олівець підкинули під хату Степана”.

Ці спогади були не дуже правдиві. Щодо родини і самого Михайла Кобилецького збереглося чимало документів. Згідно з якими Михайло Кобилецький народився 5 вересня 1855 року (Там само. — Спр. 6149, арк. 35). Його батьками були шляхтич загородовий Іван з Годзіюмбів, син Кості Кобилецького і Марії — дочки Дмитра Матковського, та Марія Глинка, дочка Юрія Глинка і Теодозії — Василя Кобилянського. Батько був шляхтич загородовий з Ясениці-Сільної, а мати — шляхтянка з Унятич. Хресною мамою Михайла не була мати Івана Франка. Вона тільки два тижні як вийшла заміж за Якова Франка і перебралася в Нагуевичі і аж ніяк не могла бути хресною мамою. Хресними ж були шляхтич Андрій Бориславський та Юліана, дружина шляхтича загородового Юрія Матковського.

Михайло був другим сином у сім'ї ясеницького шляхтича Івана де Годзіюмби Кобилецького. Старшим був син Іван, який народився 20 серпня 1853 року (Там само. — Арк. 22). Через три роки після Михайла народилася 22 січня 1858 року сестра Анна (Там само. — Спр. 6150, арк. 32), а її хресною мамою була Людвіка Кульчицька. Коли Анні було 17 років, вона 25 лютого 1875 року (Там само. — Арк. 23) вийшла заміж за ясеницького шляхтича Гната Унятицького, сина Івана Унятицького та Теклі Кобилянської. Гнат був удівцем і мав на той час 28 років. Хата Кобилецького мала до 1875 року номер 92, а відтак отримала орієнтаційний номер 123.

Михайло Кобилецький опісля став відомим адвокатом, деякий час працював у Городку під Львовом, а відтак у Самборі, де на прохання Товариства “Бойківщина” для часопису “Літопис Бойківщини” залишив спогади про Івана Франка.

Неприємний спогад залишив він про дяковчителя Андрасевича... Невідомо, коли помер цей перший учитель Івана Франка. Метричні книги померлих збереглися тільки до 1854 року. Згідно з метричними книгами народження в Ясениці-Сільній 1865 року вже був інший учитель. Його прізвище було Яремик, а не Ярема, як у спогадах Михайла Кобилецького. У нього, Юрія Яремика, сина Якова Яремика і Маріани — Теодора Кравця, і Анни, дочки Юрія Кравця і Анни — Теодора Войтовича 28 вересня 1865 року народився син, якого охрестили Михайлом (Там само. — Спр. 6143, арк. 7). Юрій Яремик у селі довго не протримався і вже в 1869 році в селі був учителем Степан Даців. 30 січня 1869 року, — фіксує метрична книга народжень, — у нього та його дружини Анни народився син Іван (Там само. —

Спр. 7379, арк. 59). Хресним батьком новонародженого був Павло Кульчицький, вуйко Івана Франка.

Оповідання "Оловець", про яке йдеться, вперше було надруковане в журналі "Правда" 1879 року і мало підзаголовок "З моїх споминів. Ескіз Руслана", але не було зазначено часу його написання. Час написання з'явився в публікації цього оповідання у збірці "В поті чола", де воно з незначними стилістичними змінами було передруковане. Час написання твору — 1879 рік. Оповідання було передруковане і в збірці "Малий Мирон і інші оповідання" (Львів, 1903 р.). Франко твердить, що подія, про яку йдеться в оповіданні, трапилась рівно 16 років тому, тобто 1863 року, ще за Юліана Андрасевича. "І тепер іще, — писав Іван Франко, — по шістнадцятьох літах, коли нагадую ту хвилю, бачиться мені, що вона на довгий час оголомила мене, мов удар каменем по тім'ю, і що будь таких хвиль багато в моїм дитинстві, з мене вийшов би такий самий туман, як ті, котрих бачимо сотки в кожній нижчій колі нашого краю, як ті нещасливі, забиті фізично і духово діти, котрих нерви притупили страшні огидні сцени, а голову від шістьох літ задурила професорська дисципліна".

Він уперше побачив прилюдне приниження людської гідності. Потім ще буде Дрогобич і школа отців Василіян із Мельками та Теле-сницькими.

Чи знали батьки Франка про вчителя Андрасевича і про його метод навчання дітей? Очевидно, але вибору не було. Так було заведено скрізь. З цим уже змирилися. Правда, після смерті Юліана Андрасевича батьки таки забрали сина до Нагуевич, і він провчився тут ще перед нормальною школою два чи три тижні.

Карло Бандрівський, який опісля став Франковим товаришем і розпорядником його волі, у своїх спогадах про Івана Франка, вперше опублікованих у книжці "Іван Франко у спогадах сучасників" (Видавництво "Дніпро", 1981 р.), писав про це: "Одного разу велів йому (Іванові Франкові — авт.) учитель уважати на спокій в школі, бо на хвилину виходив додому. "А ти, Івасю, уважай на спокій в школі". Один хлопець був дуже неспокійний, Франко закликав його до спокою, але він не слухав його. Як учитель повернувся, Франко сказав учителеві, і учитель хлопця покарав. Зате той, коли Франко вертався зі школи додому, кидав по дорозі за ним каміння і мало його не забив. Від цього часу не хотів уже Франко ходити до школи".

Це була відплата. Такої образи перенести не міг. Тисячу разів, напевно, запитував себе, за що його так образили? Чому? Потім звикне. Все життя зазнаватиме зневаги і не від чужих, а від своїх, рідних, яких закликав йти в одному ряді. Будуть кидати за ним каміння і не раз будуть

бити, буде від них ховатися по житах, але це буде пізніше. Зараз не міг пробачити такої великої образи і пішов додому... До батька і матері.

На той час у Нагуєвичах учителем працював Аполлон Партика. Він був сином доброго знайомого Якова Франка Тимофія Партики, який робив напис на евангелії, котре Яків Франко свого часу подарував Нагуєвичівській церкві. Тимофій Партика мав "манорію" називати панськими іменами своїх синів, які, до речі, ставали також, як і він, учителями. Перед Аполлоном був Палладій...

Аполлон Тимофійович Партика побирав за роботу 105 золотих в рік, тобто зовсім мало. Почав він навчати від 1861 року і мав серед селян авторитет, бо, порівняно з минулими роками, дітей до школи ходило вдвічі більше. До школи в Нагуєвичах, як доносять довідники, ходило 70 школярів, хоча в Ясениці-Сільній було 86 дітей шкільного віку, а відвідувало школу тільки 26 школярів.

Пишучи "Студії над українськими народними піснями", Іван Франко звернув увагу на один дуже цікавий текст пісні про комара. Франко назвав його "нагуївським варіантом", бо автором того варіанту пісні виявився його колишній вчитель Аполлон Партика. Іван Франко вважав, що цей варіант пісні виник "під враженням слухів про криваву помсту польських селян на тих "комарах", що довгі літа ссали їхню кров, ще й безкарно та безцеремонно "грали їм на носі". Аполлон Партика, як з'ясував Іван Франко, дозволив собі трохи підправити пісню і вставити в неї кілька строф. Саму ж пісню взяв Аполлон Тимофійович із граматики Йосифа Левицького і до 13-ти строф пісні, поміщеної там, додав шість своїх. "Ті шість строф пісні, — каже Іван Франко, — про комара в нагуївським варіанті можна вважати пам'яткою духової праці чоловіка, що в першій половині ХІХ в. присвятив своє життя праці над просвітою народу і в Нагуєвичах лишив по собі пам'ять доброго вчителя та людяного, товариського чоловіка, що не цурався дружити з простими селянами". "Він, — продовжує характеризувати А.Партику Іван Франко, — очевидно, тішився у місцевих селян великою прихильністю, коли ще по довгих літах старі люди згадували його приємно".

Усе говорило за те, що Яків Франко мав би віддати свого сина до науки в школу в Нагуєвичах, ніж до п'янички Андрасевича. Окрім того, Яків Франко знав, що не так вже й добре буде синові в Павла Кульчицького. У нього тісна хата, сам він нещодавно одружився, і вже пішли одне за одним дрібні діти, а отже їм, а не Іванові, бабуся Людвіка змушена буде приділяти більше уваги. І все ж. І все ж були інші причини, що Іван Франко пішов навчатися до Ясениці-Сільної. Після смерті Йосифа Левицького в селі був священиком Михайло Лісикевич, який відгукнувся

на смерть свого попередника відомим панегіриком. Був його родичем, а на першій проповіді в церкві він клявся, що вороги о. Йосифа Левицького будуть покарані, і що та кара впаде не тільки на самих винуватців, а й на їхніх дітей.

Надто любив свого первістка Яків Франко, щоб віддавати його о. Михайлові Лисикевичу...

Мало відомо про Павла Кульчицького, навіть ніхто не знає, де його могила. Загубилася десь між високими травами на кладовищі. Сьогодні ніхто й не скаже, в якому кутку великого цвинтаря вона була. Тільки й оповіді Івана Франка про вуйка Павла та сухі метричні записи. Їх, зрештою, й не так багато. Народився Павло Кульчицький 1 липня 1838 року (Там само. — Спр. 6146, арк. 69). 10 березня 1861 року одружився з Марією Матковською, дочкою покійного Юрія Матковського, шляхтича загородового в Ясенищі-Сільній, та Юлії Добрянської (Там само. — Спр. 6150, арк. 6). Марії було 20 літ, а Павлові — 22. Обое неповнолітні. Лелеки давно облюбували хату старих Кульчицьких і залишилися на ній, коли Павло став її господарем. Опісля хату навіть розібрали, а лелеки далі гніздилися на обійсті. І як не було місця на хаті, то клали гнізда на ясенях, що росли навколо подвір'я.

Ще оті давні лелеки 1 серпня 1862 року (Там само. — Спр. 7378, арк. 15) принесли йому Настю, 18 серпня 1864 року — сина Стефана (Там само. — Арк. 82), 26 жовтня 1866 року прийшов на світ син Дмитро (Там само. — Спр. 7379, арк. 20), 20 січня 1868 року — син Микола (Там само. — Арк. 52), 29 листопада 1870 року — син Іван (Там само. — Арк. 66), а відтак 4 серпня 1872 року народилася Марія, яка померла 24 грудня 1886 року від ангіни (Там само. — Арк. 70). Через три роки після Марії народилася дочка Юлія (1 лютого 1875 р.) (Там само. — Арк. 112), а із книги народжень, що в Дрогобицькому райзагсі, відомо, що 1 грудня 1881 року народився син Гнат, а 16 серпня 1884 року — дочка Марія.

Помер Павло Кульчицький у 64 роки — 15 вересня 1902 року.

На батьківській хаті залишився жити син Павла Кульчицького Іван, що народився 29.11.1870 року. Працював Іван Кульчицький у Східниці на лісозаготовках контролером. У 31 рік, 11 лютого 1902 року (Архів ЗАГС Дрогобицького району. — Кн. 192, арк. 20) він одружився з 17-річною Йосифою Онишко, дочкою наглядача камеральної солеварні у Нагуевичах Микити Онишка та Марії Фрідер.

У Йосифи та Івана Кульчицьких, двоюрідного брата Івана Франка, були діти: Марія (05.04.1907 р. — 05.01.1926 р.), Микола (03.06.1909 р. н.), Ангін (12.03.1913 р. — 25.10.1913 р.), Михайло

(02.11.1914 р. — 18.08.1935 р.), Стефан (20.11.1917 р. н.), Антося (27.12.1919 р. н.), Предслава (07.02.1924 р. — 25.11.1926 р.). На батьківській хаті залишився Микола (1909 р. н.). 24.11.1934 р. він одружився з родичкою Григорія Гаврилика Іванкою, яка народилася 06.07.1908 р. У них були діти: син Іван (08.03.1935 р. н.), дочка Віра (16.04.1937 р. н.) і дочка Марія (20.01.1939 р. н.).

На місці старої хати Кульчицьких вже давно стоїть інша. Вона якраз при дорозі, як їхати попри Діл через поля на Нагуевичі. Вже перед самим селом ліворуч — потік Монастирський, а наверху узвища — стара дерев'яна церква теплого чи, як ще кажуть, літнього Миколи, збудована тоді ж, коли й церква в центрі села (тепер її уже немає). Десь на половині дороги між Ясеницею та Нагуевичами є старий холерний цвинтар. Ще нерозораний і незнищений, як у Нагуевичах. За ним вже ліс і могутній Діл. Тією дорогою здебільшого люди колись їздили возами, а тепер машинами. Найближча дорога до Війтової гори через поля. Стежками поміж жита, пасовища йти десь двадцять хвилин.

Не збереглася і школа, в якій учився Іван Франко. З обійстя Павла Кульчицького до неї кілька хвилин ходу. Треба тільки збігти поміж старезних ясенів, які пам'ятали ще Франка, а відтак перейти кладку через потічок з поетичною назвою Шумівка, вибігти на горбик, і дорогою, з обох боків зарослою буйним пасльоном, який тут розкошує з давніх-давен, відразу вийти на шкільне подвір'я. Була це звичайнісінька сільська хата. Нічого від неї не залишилося, тільки мурований фундамент, який постійно розбивають, аби розширити грядки і нікому це місце захистити. Нема кому поставити й пам'ятної дошки. Навіть достеменно не відома доля тої школи, в якій учився Франко. Одні стверджують, що її розібрали на дрова і спалили, інші, — що продали десь на Попелі якимсь господарям на хату. Хто б пам'ятав тепер кому саме...

Місце, де стояла стара школа, людям чогось не дуже сподобалося і вирішили нову школу поставити на виднішому і престижному місці. Коло церкви і каплички, збудованої на честь знесення кріпосного права. Зараз і вона вже не задовольняє село, і нову школу будують на вигоні за селом у напрямку Нагуевич.

Землею, яка колись була під школою, тепер володіє родина наймолодшої сестри Марії Кульчицької, матері Івана Франка, Доменіки. В хаті, що на цьому обійстю, живуть її внуки і правнуки, які пишуться Бориславські.

І звідки тепер кому знати, що тут стояла школа, а в ній учителював М.Воробець, який став прототипом Омеляна Ткача з Франкової п'єси "Учитель" (уперше була опублікована у журналі "Житє і Слово" за 1896 рік

і того ж року вийшла окремим виданням. За життя Івана Франка ще раз вийшла окремим виданням накладом Українсько-руської видавничої спілки в 1911 році), а події, які відбувалися з ним, проходили колись ось тут, на тій акуратно обробленій і засадженій усілякою яриною землі?

Розділ III

ТЕПЕР – У ДРОГОБИЧ

Тато всім кажуть, що як тільки відлетять бузьки, Івась піде до школи: "Бузьки у вирій, а Івась у Дрогобич". Уже про це казали мамі, усім хатнім, і навіть людям, що приходять до кузні. Одні розраджують, кажуть, що, ади, і раніше люди розумні були, але якось обходилися без шкіл, інші кажуть, що наука хлопові до щіпа зовсім не потрібна. Словом, одні і другі дивуються Якову, що він відважився на таку справу. Хіба не досить, що дитина вміє читати, рахувати і писати? А чого ще більше треба? Але Яків стоїть на своєму.

Малий був уже "в тому" Дрогобичі кілька разів із татом та мамою. Їздили на ярмарок, продавати свого не було чого, але треба було купити дещо для господарства. Їхали фірою. Не через Лішню, а через Ясеницю, бо мама не минала нагоди, аби вступити до своєї рідні. Правда, рідня мешкала в нижній, а не верхній частині села, і треба було тратити зайвий час, але Яків не смів перечити жінці. Іноді, коли вже зовсім не було часу на відвідини, а батько казали, що заїдуть з мамою іншим разом, то мама відповідали: "Коли той другий раз буде", і тато завертав коні. Дорога до міста заболочена, вибоїста, так і дивись, щоб не в'їхати в яку глибоку яму, тоді агов! — і по осі. Ставай і ремонтуй воза. В'їздилося у Дрогобичі коло церкви П'ятниці на Завізнянському передмісті. Колись, казали батьки, тут було село, яке називалося Завіжне, а потім, коли місто розрослося, то й стало воно передмістям. Церкву Параскеви-П'ятниці було споруджено 1815 року і богомільний тато, а особливо мама, ніколи не проїздили мимо, щоб не зупинитися і не помолитися. Навіть якщо церква була зачинена, то молилися під дверима, а потім ще йшли молитися до декількох гробів на цвинтар, бо казали, що тут похована їхня родина. Не казали тільки хто.

Найбільші пани на Завізній вулиці — Флюнти. Перед їхньою хатою двірники завше підмітали вулицю. Одного разу підмітайлові, казали, випало таке щастя, що знайшов у стрісі шопи пляшку зі золотими монетами. Як порядна людина, він відрахував собі шість монет, а решту віддав господареві. І погано зробив. Бо той на нього подав у суд, і він змушений був повернути все, що забрав, а до того ще й мусив відсидіти п'ятнадцять діб арешту.

Зрештою про те передмістя казали, що тут усі “якісь такі”. Біля церкви викопали криницю, щоб святити воду на Йордан. Усім було добре, бо й вода була на освячення, і сусіди користувалися криницею. Однак потім якийсь лихий вселився в людей, і вони почали процесуватися за неї. Кожний доводив, що це його власність.

Дяками в церкві були Геврики. Одні Геврики дякували в церкві святого Юра, а інші тут – у П'ятниці. На Великдень коло церкви палили з моздрів, вибухи яких нагадували гарматні постріли. На кожний такий вибух у Дрогобичі казали: “О, то вже коло П'ятниці палять!”. Один заряд був такий могутній, що убив одного з дяків Гевриків. Нащадок цього Геврика став у роки Другої світової війни Героєм Радянського Союзу і йому в Дрогобичі на передмістю поставили пам'ятник.

У житті Івана Франка це передмістя відоме ще й тим, що тут віддана жили Вітики, один з яких, Семен Вітик, став відомим громадським і політичним діячем, послом до австрійського парламенту, а також секретарем радикальної партії, одним із засновників якої був Іван Франко. Після проголошення ЗУНР Семен Вітик став у Дрогобичі головою Української Національної Ради, потім входив до складу Директорії, а відтак емігрував до Відня, звідки переїхав в УРСР, де 1937 року загинув у сталінських катівнях. До десятої річниці смерті Івана Франка він написав спогади про письменника, які опублікував у журналі “Культура і побут”, що був додатком до газети “Вісті ВУЦВК”, а також написав на сторінках цього журналу статтю “В часи Франка”.

Дорогою до Дрогобича, коли трохи звернути на дорогу до Борислава, був ще один зі свідків страшної трагедії 1831 року – холерний цвинтар. Посередині цвинтаря стояла капличка, яку після Другої світової війни знесли. Опісля біля нього виріс ще й турецький цвинтар. Тут поховані турецькі солдати, які воювали на боці цесаря. Табір турків стояв неподалік церкви Параскеви. Опісля тут почали звозити з усіх околиць турків, які померли, і цвинтар став доволі великим.

Під час Другої світової війни поряд із тими цвинтарями виріс ще один. Тут закопували тих, кого розстріляли німці за непослух владі. Розстрілювали людей на вулиці Ковальській у Дрогобичі. Серед тих, хто був тоді розстріляний і похований на тому цвинтарі, була і Розалія Франко, дружина Михайла Франка, наймолодшого сина Захара Франка. Вона переховувала в Нагуевичах жидів.

У часи “правління Брежнєва” всі три цвинтарі було знищено. Каміня з мусульманського кладовища пішло на вимощування дрогобицьких вулиць, на зрівняних могилах посаджено дерева, а у видолінку було ство-

рено озеро і, як хвалилась місцева преса, створено зону відпочинку для трудящих міста Дрогобича.

Малий Івась із тих поїздки у місто має тільки того враження, що там дуже брудно і хата на хаті. Не хотів би там жити. Малого підтримує старий Лялюк і каже, що до міста треба їздити за грошима, а на село — за розумом. Малий тої філософії не розуміє. Тато, наприклад, до міста їздить зовсім не за грошима, а навпаки, залишає їх там, бо завше щось потрібно до хати. То те, то се треба для господарки докупити, а на ту нещасну копійчину треба добре нагепатися молотом. Нелегко йшла копійчина в мужичі руки.

Із приходом Першої Богородиці присілок ніби змінюється. Навколишні поля обсідають бузьки, які прилітають бозна-звідки, бо в селі є може тричотири бузьчині гнізда (Івась добре це знає), а тут на полях тих птахів сотні.

Раду якусь свою таємну радять. Про це знають усі й намагаються не заважати. Навіть пастухи не гонять на стерню худоби, щоб їх не налякати, а стараються десь випасати її по боках.

Підбігти б до них, послухати, про що ця рада. Старий усевідець Лялюк казав, що відають вони всі таємниці світу і тепер злітаються, щоб оповісти їх один одному, де хто що чув і бачив. Де скарби заховано, а де спить під землею те заляте військо, яке чекає, поки кров людська просотиться крізь товщу землі, впаде на їхні лица і руки, збудить їх, а тоді візьмуть вони мечі в руки і стануть за святу правду. Усе знають лелеки — від того й німі. Тримаються коло людей і не вірять їм. Підійдеш ближче, а вони злітають угору. Бояться... Та й як підбіжиш, коли стерня така колюча. Якби вона була б трохи вища, то можна наступати на неї і підкрастися ближче до них, але в Нагуєвичах косять низько. На палець-два від землі. Де вже там босими ногами! Можна б вижлобинами, де коса не так зчісує стебло і залишає стерню вищою, але який то господар, коли потім не вижне її серпом? Отак і не дізнаєшся нічого. Та й знати таємницю не так вже й безпечно. Захочеш оповісти її людям — сам станеш німим і будеш блукати світами, як той лелека. А що варта таємниця, коли знатимеш про неї сам і не зможеш ніколи з неї скористатися?..

Лелеки радять далі. Часом один зривається, бере розгін аж на ліс, а потім повертається. Розпустить широкі крила і не махне ними ні разу. Лелеки водять за ним головами: може цей за вожака був би, але даремно. За годину зірветься другий, розверне на село, злетить вище від першого, пропливе над стернями, каменюкою впаде на неї, але й він не підійде. А баба Дозя Будячка твердить, що ті лелеки, які літають тієї пори над селом перед вирієм, то зовсім не лелеки, а душі померлих. Поки відлетять, каже вона, у чистилище, то відпускає їх святий Петро на землю в образі лелеки, щоб попрощалися з ріднею. Тому вони такі сумні й нікого не підпускають

до себе близько. Боятися, аби їх не впізнали. Проте недовго їм журитися. Прийде на землю Перша Богородиця, накриє все навколо своїм невидимим омофором і покличе їх до себе. Тоді опустіє поле...

А відтак на їхнє місце, на оті покинуті лелеками стерні прийдуть жебраки. З'являться якогось дня по тій дорозі, що на Дрогобич. І будуть такими, як багато років тому і багато-багато років потім. Як у Стефаніка... "старі, бідні вдови, або їх внуки, або старі діди, що коло своїх дітей туляться і чують щодня, який вони тягар у хаті, або то будуть молоді жінки з малими дітьми, що їх чоловіки покинули і десь у великім місті за них забули. Вони будуть йти чередою в поле, минатимуть хрести, що тепер їх ніяка зелень не закриває, лишатимуть за собою блискучі, гладкі сталеві дороги і будуть розходитися по сивих монотонних стернях, діти будуть шукати колосся"... Це вістуні скорої зими. Йдуть за лелеками шукати хліба насущного. Коли й вони вичистять це поле, на ньому проляже перша борозна. Злетиться гайвороння і буде йти за плугом. Кожен з тої землі тягне що може. І всіх вона мусить годувати. Так теж повчає баба Дозя...

Однак Іван того вже не побачить, бо буде у школах... Завтра їхати, а тому у тата сьогодні перепочинок. Такої пильної роботи в кузні нема. Здається, всім, хто просив, повідремонтовував лемеші та плуги на оранку, ну, а дрібної роботи завше вистачить. За неділю-дві почнуть люди зносити старі порозбивані та вищерблені сокири, аби зробити з них добрі й нові. Зима ж скоро, дров треба напружати для хати. Та й заробіток може де перепаде в лісі, а що заробиш понищеною сокирою?! Зійдуться тоді газди до кузні, посідають на лавки, а кому місця не вистачить, то таки попід хату. Вуйко Міхал розкладе вогонь, почне дмухати міхом у нього, поки вуголь не стане білим, аж тоді тато візьметься за роботу. Поважні газди будуть оповідати кожен про своє. То за врожай, що того року гірший, ніж минулого, бо літо було дуже не на руку роботі: весна суха, а в косовицю ляляло, як з відра. На тому небі ряд цілком стратили. Або про сільські новини, а найбільше про ті клятві бориславські ями. Скільки людей, рахуй, з самих Нагуевич там загинуло. Без оповіді й без рідні. Не до добра все йде. Особливо люблять слухати, як тато оповідають про празник у Львові 1849 року, в перший рік після знесення панщини. Запамятав тато з того празника тільки великий сільський віз, який тягнули чотири чорні воли із золоченими рогами, і хліб на тому возі. Його спекли з кірця пшениці і везли через усе місто, щоб віддати панові губернаторові як знак подяки руського хліборобського люду самому цісареві за дарування панщини.

І ще люблять слухати вуйка Костю Дум'яка. Він і в війську вислужив, і війтом у селі був, і з самим Йосифом Левицьким, недавнім парохом села, війну вів.

Та все це буде потім. Сьогодні Яків Франко має іншу, пильнішу роботу. Вчора день стратив, бо водив Івана до Василіян записувати до школи. Сам отець ректор приймав малого. Велів і рахувати, і читати, а потів сказав, що бере Івана відразу в другий клас. Сьогодні жінка пішла до Дрогобича найняти малому станцію, аби мав де жити, бо школа своїх помешкань не має. Як не радів Яць за сина, але день таки втратив. Жінка як йшла, то просила, щоб таки сьогодні поправив оборіг. Оногдишньої зими, коли дули сильні вітри з поля, то так хитало тим оборогом, що мама думали, не витримають стовпи і впадуть, або зірве вітер дашок і занесе аж у потік. Линва таки справді вже до нічого, стерлася зовсім, а стовпи підігнули. Оборіг витримав, не впав, але вже з зими Яць почав заготовляти і бруси на нові стовпи, і ліщини доброї натяв, аби вже оборіг був, як Бог приказав, а не сміялися люди. Сам тепер мусить за всім пильнувати. Поки в хаті був Микола, молодшого брата Стефана син, то якось усе трималося купи, а відколи оженився аж на другий куток села, то все чогось бракує. Та й стріху здалося б перекласти. Ще ні разу не міняв її, а вже роки, як з Озимини прийшов на Слободу. Років тридцять буде, як поклав її покійний Гнат, чоловік маминої сестри Катерини. Як умирав, то казав, що залишає Франкам все в доброму порядку, а про стріху згадував, що кляли її майстри аж з Ведмежої і що кожному за день роботи він платив кілька шусток. Однак, видно, всьому на цьому світі є свій кінець. Пішли останніми роками скісні дощі й стріха не витримала. У снігах було так мокро, що мусили короб із зерном взяти і поставити близько печі, щоб підсохло. Треба таки цієї осені посіяти саське (німецьке — авт.) жито, бо воно добре в ріст і солону грубшу має, хоч і зерно в нього менше від нашого. Однак якось доведеться потерпіти, бо так, чоловіче, і не дай Боже зі світу підеш, а дітям і жінці лишеш хату непідшиту. А діти ще малі. Правда, Онуфрій, то той вже до молота тягнеться, але де там дочекаєшся хісна з нього. То ще часу, а часу треба.

Іван (його з-панська вдома кличуть Ясем, а мати — Мироном) старається татові допомагати. За линву хапається, тягне, аж сопе. Угору дашок підносить. Навмисно відпустить тато трохи линву, малий аж ногами в землю затинається, а дашок поволі повзе все вниз і вниз. Як ракнеборак до кози-дереви. Тато сміється і каже, що, видно, малого бабині булки спаскудили. То так навмисно, бо бабця Людвіка з Ясениці-Сільної таки "шляхтянка", хоч, як то кажуть, і загорова, але все-таки пані, а пани ласі скорше до булок, ніж до твердого мужицького разового хліба. Булка — то що? — з'їсиш раз-два, а за хвилю знов їсти хочеш, а як хліба житнього напрешся, то ти стане каменем у животі й чоловік чує, що він ситий і міць від того має. Тато таки сильний, що правда, то правда.

Однією рукою потягує линву, а як добре потягне, то з нею і малого, а другою чистить дірки для кілка, бо роз'юшилися, напучнявіли, і кілок ледве влазить.

Нарешті, коли впоралися з роботою, починають перебирати снопи, які повикладали під оборіг, аби підсушилися. Івась зносить їх поближче, щоб татові було менше роботи при закладанні. Спочатку подає ті, що сухіші. Ті підуть на низ. Мокріші — під дашок, бо там продуває, і скоро самі підсушаться, а на ніч лишати не варто, бо може початися дощ, і праця піде намарно. Та й вдень ту працю треба припилювати. Кури тільки й чекають, щоб на подвір'ї нікого не було і табуном біжать до снопів. А ворони? Вони ще гірші за курей. Не допомагає опудало, яке тато зробив зі старого шмаття і настовбурчив на довгу жердку. Повіє вітер, а воно й рухається, але хіба ворони вже настільки дурні, щоб не відрізнити де опудало, а де людина? Ну, а про горобців і говорити нічого. Так безперестанку лізуть і лізуть. Ранком підійдеш до оборогу, а звідти так і випурхує їх зграйка. Рудий кіт зовсім зледащів, ніби й у хаті на печі не вилежується, десь валансається ночами, а користі з нього мало.

Тато опускає відремонтований дашок на снопи, оглядає, чи по-господарськи зроблена робота, бере малого на руки і несе до хати. Івась пручається, проситься аби тато впустив його на землю, бо де ж то видано, щоб старого хлопа тато носив на руках. Ще вздрять Лялюкові хлопці, то переходу не дадуть: будуть дражнити, що його тато, ади, на руках носить, бо ж сказано пан паном, по землі босий ходити не може, то треба його на руках носити. Вони й так не дають йому жити і все питаються, коли Іван паном стане і чи тоді буде приїздити до села на Війтівську Слободу на бричці, чи мо' пішки прийде?

Лялюкам добре, будуть тепер тільки одні Збір каламутити і рибу ловити. Він не зможе. І всі криївки свої мусить покинути і зі всіма попрощатися. Сказано ж: треба йти до науки. То так як до війська.

Усі переконані, що то була робота баби Людвіки з Ясениці, яка переконала батька, що школа в Ясениці, яку закінчив Іван, це тільки початок. Тепер треба зважитися на більше: або віддавати дитину до нормальних шкіл монахам у Дрогобич, або залишити у спокої, най живе, як інші. Для батька це було питання зрозуміле. Тільки посилати далі до шкіл. Не варто зупинятися на півдороги.

Михайло Кобилецький, автор спогадів про Івана Франка, твердить чомусь, що вирішальну роль у тому, що батько віддав сина у Дрогобич до науки, відіграла не стільки бабця Людвіка, скільки ясеницький парох Юліан Чайковський. Властиво, — твердить М.Кобилецький, — “він намовив батьків Франка, аби вони віддали Івана до школи у Дрогобичі”.

Можливо й так. Отець Чайковський був добрим знайомим батька, і той при нагоді запрошував його до себе в гості, де, очевидно, заходила мова і про малого Франка, якого отець радив посилати до школи. Так само про це говорив і вуйкові Павлові, і бабці Людвіці.

І щоб там хто не говорив, але останнє слово мало бути за ним. Батьком. Йому, як голові сім'ї, треба було вирішити: віддавати сина у Дрогобич, чи ні. Цікаво, що до Івана Франка ніхто з Нагуевич у Дрогобицькій школі Василян не вчився. Франко мав бути першим. Іти вчитися у Дрогобич, окрім усього, означало знайти для дитини помешкання, де можна було вчитися, спати і харчуватися, дати між такі люди, котрі б доглянули дитину, подбали про її вигляд та здоров'я. Як не є, а Франкові тільки виповнилося вісім років.

Можна зрозуміти Якова Франка, який побоювався за сина. У школі Василян з дітьми не церемонились і треба було того, чи ні, били. І хоча биття учня в той час було явищем цілком нормальним, але часом отці перебирали міру. Яків Франко мусив чути про процес над директором школи Теофаном Білецьким, який так старався, що заповорів різками учня Михайла Кобилянського. Процес закінчився тим, що шанованого і заслуженого директора перемиська консисторія відправила замолювати гріхи в бучацький монастир, але сам процес, його розголос не могли не викликати відразу і боязнь до школи. Доходило до того, що у Дрогобичі монахами почали лякати дітей, що вельми не подобалося перемиській консисторії, яка потихеньку почала переселяти Василян в інші монастирі, а на їхнє місце брати нових, що на відміну від попередніх мали трохи більше педагогічного хисту.

Хай там як, але ніхто не примушував нікого посилати синів (про дочок і їх навчання тоді навіть і мови не було) до нормальної школи у Дрогобич. У школу в селі хочеш посилай, хочеш — ні, але щоб у Дрогобич, то таки ні, тим паче, що кожен батько знав, які в тій школі порядки, яка система навчання і яка сама школа. Уже згаданий Т. Білецький у листах до Перемиського деканату писав, що вона "цілком нормальна школа". Подумаєш, — ображався він на всі закиди, — трохи перестарався, але хто знає міру? Діти різні: одні витерплять двадцять різок, а деякі від двох непритомніють. Чи вгадаєш, як карати? А чи, може, їх перемишлянська світлість із консисторії знають ту мірку, або, може, вона десь передбачена царським законом чи циркуляром, га? Чи, може, до нього, о. Т. Білецького, не було прикрих випадків? А чи може хтось гарантувати, що й після нього, о. Т. Білецького, таких "прикрих випадків" не буде? Така вже школа і таке вже навчання: нікого за вуха до неї не тягнуть!

У ті останні дні літа 1864 року, коли на порозі стояла осінь, на стернях лелеки радили свою раду перед вирієм, а на деревах вже де-не-де почали

визирати призолочені листочки, малий Мирон і гадки не мав, які великі проблеми стояли перед його батьками.

Не могло бути, щоб Яків Франко так спокійно віддав сина до Василіян і їхньої школи. Тут, аби уникнути синові неприємностей, він посилає його до науки в Ясеницю-Сільну, а тепер, знаючи, що може статися з дитиною серед монахів, добровільно посилає його до них на навчання. Чому? Це “чому” довго мучило дослідників і так залишилося нерозгаданим...

...Довгий і важкий шлях мали метричні книги міста Дрогобича та його церков на передмістях, аж поки не потрапили до Центрального державного історичного архіву України (скорочено – ЦДІА України) у Львові і не стали там справами 201 фонду, 4 “г” додаткового опису, а опісля справами цього ж фонду, але 4 “а” опису. У них і крилася відповідь на оте “чому”.

Найдавніша із книг починається 1791 роком. Чорнило зовсім вицвіло: тільки подумай! — книзі вже минуло двісті років, а цупкий папір на кінцях сторінок від перегортання зовсім потріпався і повідривався. З вицвілим чорнилом зникне слід по людській радості, смутку, печалі, весільних ладканнях та плачу. В одній із таких книг, яка фіксувала новонароджених мешканців Дрогобича і яка числиться 248 справою 201 фонду, на сторінці 4 ще можна відчитати, що 30 листопада 1804 року в будинку № 19, що на Загородах міських, в одному з передмість Дрогобича, через яке йде дорога на Стрий, у тамтешнього коваля Павла Чернігевича та його дружини Анастасії, дочки Василя Коссака, народився син, якого нарекли Дам’яном. Він був єдиною дитиною в батьків, бо більше дітей в метричних книгах не зафіксовано. Батько, як і всякий батько, дбав, звичайно, за майбутнє сина, але чогось не бажав, щоб йому дісталася гірке ремесло коваля, яке мав сам, а вирішив після закінчення звичайної школи послати сина на науку в нормальну школу. Дитина, певно, звернула на себе увагу отців своїм розумом та пильністю, а тому цілком можливо, що їй радили вони батькові віддати сина в монастир, де син міг би здобути ширшу освіту і в майбутньому стати вчителем чи якимось вищим достойником у церкві. Та сталося щось несподіване. Батько забрав сина назад додому і дав його до ковальської роботи.

Цехові традиції на той час були ще живі, а тому молодий Дам’ян, як годиться, спочатку вчився в батька, а опісля пішов на науку, так би мовити кінцеву, до цехмістра Михайла Мороза, який жив неподалік Чернігевичів і мав велику кузню, що збереглася до початку 70-х років ХХ століття, але потім, як непотрібна нікому, була ліквідована. Так трапилося, що саме в той час ковальський вишкіл у Мороза проходив і Яків Франко, який був

на якихось два роки старший від Дам'яна, але це науці та дружбі нічого не зашкодило. Разом гепали молотом зранку до пізнього вечора, бо кузня Мороза славилася на всю околицю і була при в'їзді у Дрогобичі, так само як кузня Якова Франка стояла при в'їзді до Нагуєвич. Старий Чернігевич — постійний кум у Михайла Мороза, а це вже, рахуй, родина. Напевно, часом бувало, що Михайло Мороз перекидав частину свого замовлення в кузню Чернігевича. Молодий Чернігевич, виявляється, кумував у Григорія Стронського, ну, а Стронський був весільним старостою Якова Франка.

І хоча Павло Чернігевич не був шляхтичем навіть загородним і синові Дам'яну у спадок не залишив шанованого в міщан титулу "нобіліс", тобто шляхетнонародженого, але на ті часи люди, які мали добрий кусок хліба у своїх руках, тобто професію, шанувалися і не дивно, що саме ця обставина дала змогу пану Дам'янові, дрогобицькому ковалеві, одружитися 10 жовтня 1835 року (Там само. — Спр. 255, арк. 72) з дочкою посесора села Копець Катериною Древньовською. Мала наречена тільки двадцять років, але була вже вдовою. Батько її, Флоріан Древньовський, та мати, Розалія-Марія Старомійська походили зі старих, але розорених шляхетських родів.

Уже наступного по одруженню року, 7 серпня (Там само. — Спр. 256, арк. 10), у молодій сім'ї народився син, якого назвали по-панськи Карлом. У графі, де записується становище батька, священник написав — "міщанин", а не коваль, як написано в метриці одруження. За Карлом 13 грудня 1837 року (Там само. — Арк. 32) народився син Андрій, а у графі, де записуються дані про батька, священник уже написав, що Дам'ян Чернігевич є приватним інструктором, тобто тим, хто вчить дітей, які хочуть вступити до нормальної школи. Очевидно, що така професія була більше гонорова, ніж професія коваля, але не приносила великих прибутків сім'ї, а тому довелося її закинути. Може, просто бажали вступити було менше, може, не потребували репетиторства, бо народні школи давали достатньо для вступу знань, хто знає, але вже при хрещенні першої дочки Марії-Петронелі 13 лютого 1839 року (Там само. — Арк. 59) священник записав, що Дам'ян, батько новонародженої, уже не є ні міщанином, ні приватним інструктором, а звичайним "фабер ферраріусом", тобто ковалем. Запросив тоді за/кумів батько майже всіх ковалів, які мали кузні у Дрогобичі. Серед них Михайла Мороза не було. Помер...

2 квітня 1840 року (Там само. — Спр. 259, арк. 10) знову була в сім'ї радість. Народилась дочка, яку назвали Емілією, і знову в метричній книзі записано, що Дам'ян Чернігевич за професією — коваль. Далі сталося щось незрозуміле і таке, чого не вміють пояснити метричні книги, бо 17 червня 1841 року (спр. 256, арк. 107), коли народився син Іларіон,

у метричному записі стоїть, що професія батька — “інструктор для підготовки” для нормальної школи у Дрогобичі. Чи то постарався тесть Дам’яна, шановний Флоріан Древньювський, який вважав, що зятеві більше пасує бути вчителем, ніж ковалем, хоч це і прибуткова професія, чи, може, про Дам’яна згадали отці Василяни і запросили до праці з дітьми, годі сказати, але і в “інструкторах” Дам’ян Чернігевич довго не ходив, бо вже при народженні дочки Гелени 2 березня 1843 року (Там само. — Арк. 141) він у метричних книгах іменується вже “коад’ютором”, тобто помічником учителя. Навіть відповідних кумів підібрав собі Дам’ян для хрещення дитини. Уже не дрогобицьких ковалів та їхніх дружин, а пана асесора з Дрогобицького магістрату та пані писареву... Невдовзі після народження Гелени, 9 червня 1843 року, прийшов перший смуток: помер син Іларіон. Однак сім’я Дам’яна Чернігевича прибувала і прибувала. Пані Чернігевичевій діти не злазили з рук. 17 грудня 1844 року народилася Павлина-Сабіна (Там само. — Спр. 261, арк. 183), 7 жовтня 1847 року — син Арсеній (Там само. — Арк. 32), опісля 12 березня 1849 року — син Ювеналій (Там само. — Арк. 77). Після таких гарних та суто шляхетських імен, як вважалось у Дрогобичі, пішли імена для дітей значно простіші. Наступного сина, який народився 1 травня 1853 року (Там само. — Арк. 93) назвали Іваном, а дочку, яка прийшла 10 лютого 1856 року (Там само. — Арк. 122), назвали дуже популярним по підгірських селах іменем Розалія, чи Рузя. Всього — дванадцятьоро дітей. Правда, не всі виростили. Після Іларіона 13 червня 1858 року відійшла дитиною дочка Рузя.

Із 1859 року Дам’яна Чернігевича вже не як інструктора, а як “кандидата звання учительського” із платнею 80 ринських зафіксував “Шематизм училищ народных и их учителей под управительством Консистерии русской” у Перемишлі. Це своєрідний довідник, який щорічно подавав відомості про вчителів, школи, кількість учнів, “попечителів школьних” та інші розмаїті статистичні дані. Саме 1851 року в Перемишлі було відкрито “Курси підготовляючі-учительські”, на які отці Василяни із Дрогобича скерували вже немолодого Дам’яна Чернігевича. Курси мали за мету за досить короткий термін підготувати для народних шкіл учителів, брак яких відчували постійно, бо йти на жебрацький учительський хліб, чесно кажучи, ніхто не хотів. Навіть сам цісар у своїх чергових патентах для консисторій наказував не давати свячення тим кандидатам на священика, які не вміють організувати в селі чи на парафії школи для дітей і навчати в ній. Окрім того, монахи не дуже тішилися пошанівком у цісаря, і він постійно чомусь намагався їх притиснути, особливо в ділянці просвіти. Довіряв більше людям світським. Отож, після такого наставлення самого

монарха, консисторія поспішала виконати його волю й організувала курси для підготовки вчителів, на які й потрапив Дам'ян Чернігевич. Учительський екзамен склав він 1854 року, бо тодішні учительські шематизми іменують його учителем нижчих класів, тобто так званої штуби. Оскільки найясніший цїсар наполягав, щоб у школи, які вели монахи, обов'язково вводили світських людей на посади вчителів, то й у Дрогобичі дозволили собі взяти для "штуби" світську людину. Вищі класи зазвичай таким людям не довіряли. У 1860 році Дам'ян Чернігевич дослужився до того, що йому на чотири ринських підвищили платню, тобто тепер вона становила 84 ринські сріблом. Опісля в нормальну школу приймуть ще одного світського вчителя, колишнього економа з неподалекого села Грушева Василя Мелька для науки каліграфії...

Того самого року, коли мав вступати в нормальну школу Іван Франко, син Дам'яна Чернігевича Іван уже вчився у другому класі нормальної школи, до якого його прийняли без проходження штуби. Можливо, вже після того як Яків Франко дізнався, що його товариш, колишній коваль Дам'ян Чернігевич, посилає до школи свого сина, то й відважився він послати свого. Можливо, і сам Дам'ян Чернігевич намовляв Якова Франка, аби той наважився послати свого сина до школи. Може, аргументи Дам'яна Чернігевича були достатньо переконливими, і Яків Франко таки зважився на це. "Між моїми вчителями, — писав опісля Іван Франко у статті "Причинки до автобіографії", — я з приємністю можу згадати старенького вчителя т. зв. "штуби", то є 1 класи, русина Чернігевича, одинокого світського вчителя, що дослужив у тій школі до своєї смерті і який для неслухняних та галасливих дітей у своїй класі не мав тяжчої кари, як колоти їх по чолі неголеною бородою"... Також оригінальний спосіб покарання. На жаль, встановити дату смерті Дам'яна Чернігевича та місце його поховання не вдалося.

Одне з того всього беззаперечно: Яків Франко, посилаючи сина до школи, сподівався на заступництво Дам'яна Чернігевича. І, можливо, сподіванням Франка судилося б здійснитися, якби не те, що Івана Франка не прийняли в перший клас, тобто до "штуби", де вчителем був Дам'ян Чернігевич, який карав дітей у такий оригінальний спосіб. Сина Якова Франка після перевірки знань, потрібних для вступників до нормальної школи, відразу прийняли у другий клас...

Так уже вийшло, що пішов Дам'ян Чернігевич на пенсію в той самий рік, коли Іван Франко закінчив нормальну школу і коли вже в живих не було Якова Франка. Відомо також, що 16 серпня 1875 року Дам'ян Чернігевич поховав свою дружину Катерину Древньовську (Архів Дрогобицького райбюро ЗАГС. — Кн. 14, арк. 106), а також встиг одружити старших дітей, які дали численне потомство.

Тепер, коли питання з навчанням малого Франка було вирішено, залишилося знайти для нього помешкання у Дрогобичі.

Від того часу тільки вдома й розмов було про майбутню науку в Дрогобичі. Тільки подумай: ще скільки світ світом із Нагуєвич до Дрогобича до кармелітів (так ще за старою звичкою називали школу отців Василіян) нікого на науку не посилали, аж ковалевого сина. Жінки як жінки журилися, пригадували різні не вельми втішні історії; чоловіки натомість казали, що нічого страшного таки немає, бо малому наука піде добре і нема тут чого багато говорити. Найбільше розпачала мати. Бо мати. Не дуже-то й веселим ходив батько.

Не вельми тишився й малий Франко. Бо чого, властиво, радіти, коли наслухаєшся всіх тих розмов.

Той настрій підсилював ліс, що ніби ближче насувався до села. Щоденно вражав людей своїми строями, котрі мінялися з буденних на святкові, гарячі й багряні. Ліс кликав нікуди не йти... Для чого? Тут так добре і гарно. Чи є десь така ранкова прозорість? А тиша перед вечором? А птахи, надвечірні птахи, які кудись вічно летять за горизонт? (Чого летять туди, чого шукають?) Чи ота річка зі своїми бистрими, але вже холодними водами. Останній раз просила його помити перед дорогою ноги...

У матері повно клопотів. Синові треба вшити якесь "людське убранко" до школи, аби мав вигляд, "як людські діти". Напевно, тато підстригав кучері, а мама підказувала, де ще зняти більше волосся, а тато сердився і казав, що знає сам, як то добре зробити. А потім одного ранку збудила його мати, помила, причесала і повела у Дрогобич. І, напевно, наділа мати свої буйні дівочькі коралі і святкову одягу. Може, тоді проїздив хтось біля хати підводою і підвіз обох, може, просто пішли пішки. Десь мусив біля обороту стояти батько, а малий увесь час оглядався на хату, поки та не зцезла з виду. Мама тримала його за руку і наказувала, як має прийти до школи і вклонитися панам професорам, як треба поцілувати отця директора в руку. І най Івась нічого не боїться.

Потім зникне з виду далекий Діл. Закриється хмарами, а відтак вузькою темною смужкою лишить по собі тільки спомин, що вже не знати, чи земля це, чи небо і де між ними межа.

За Лішнею, як пройти цвинтар при дорозі, уже починалися солом'яні хати передміщан. Мало чим відрізнялися від хат у його селі. Хіба різнилися тим, що більше від них уже заносило міським духом. За Лішнею з-за повороту йшла Панська вулиця, єдина в місті покрита бруківкою, та й то повибиваною копитами коней та возами. "Дрогобич, — напише колись у своїх спогадах Франко, — то було місто дуже багатим на негативні прикмети... Не було майже нічого того, що характеризує хоч наполовину

європейське місто. Не було навіть води, крім домашньої соленої, якої посторонні люди не могли пити. Більшість вулиць без тротуарів та без освітлення, а широко розкинені передмістя, особливо Задвірне, Завізне та Війтівська гора, були собі прості села з солом'яними стріхами, огорожені плотами, із захованням зовсім сільського характеру. Залізницю з Дрогобича до Стрия побудовано, коли я був у сьомім гімназійнім (класі); до того часу Дрогобич був собі "вільним королівським містом", вільним, незважаючи на свою нормальну школу та гімназію, від усього, що пахло цивілізацією та інтенсивнішим духовним життям"...

Нічого або майже нічого не залишиться від Дрогобича того часу, як сюди приїхав учитись Іван Франко. Зрештою, чого б мало місто залишитися таким, як його вперше побачив цей рудоволосий переляканий хлопчина? Чи мало воно берегти оті солом'яні стріхи, вузькі заболочені вулички, важкий сопух, що завис над ним від промисловості, яка шаленими темпами розвивалася по околицях і докорінно змінювала місто. Хто знав, що саме Франко обезсмертить це місто, і воно буде гордитися, що виховувало його.

Ще донедавна стояли тут будинки, у яких жив Іван Франко. Їх було не так вже й багато, бо більшість завалилася чи зруйнувалася ще в часи школярства та навчання в гімназії Івана Франка. Деякі з них докорінно перебудували, пристосували під інші потреби і не залишили нічого після себе, хіба фундаменти та капітальні стіни. Часто ті будівлі потребували ремонту і належного догляду, якого не мали, а тому валилися самі собою. Часто їх власники навіть уявлення не мали про те, що ці будинки пов'язані з пам'яттю Івана Франка, а тому не дбали про їх збереження.

Як не прикро, але більшість тих місць, які пов'язані з пам'яттю Івана Франка, тепер стали звичайними смітниками, або, у кращому випадку, пустирями.

Тільки дві пам'ятні дошки про перебування Івана Франка в місті Дрогобичі та пам'ятник. І все...

Усе, бо навіть вулиці давно позмінювали свій зовнішній вигляд через новобудови. Змілилі і замулилися потічки. Колишні пустирі забудували. Зникли стежки. Навіть горби і то змінили свої обриси.

Дев'ять товпок соді, які зображено на найдавнішому гербі міста Дрогобича, подарованому йому польським королем Казимиром 1340 року, тобто якраз у перші роки польського загарбання Галицько-Волинського князівства, мали означати, що саме солі, цьому природному дару, якого тут, як кажуть, повно на кожному кроці, місто завдячує своєму існуванню. До цього рангу воно вибилося з-поміж інших поселень, у ньому завше розвивалися промисли і знаходилась робота для тих, хто вже більше ні на що,

крім своїх рук, не міг надіятися. В оригінальності цього герба дехто з дослідників засумнівався вже давно, вважаючи, що польський король у його основу поклав цеховий герб солярів, тобто тих, хто об'єднався в цех для видобування та виробництва солі. Її видобували тоді так багато, що вистачало для міста, околиць і було достатньо, щоб вести жваву торгівлю з іншими державами. Іван Вагилевич навіть стверджував, що через оту сіль Прикарпаття і Дрогобич були центрами, звідкіль розійшлися по світу слов'яни. Тобто вважав цю територію Праслов'янщиною...

Згідно з геральдичною естетикою були ті білі товпки солі намальовані на блакитному фоні, а обрамлював його не вельми вигадливої форми щит. Щит же був прип'ятий на груди улюбленого в поляків птаха орла.

Розташування товпок солі в гербі як не давало спокою цікавим раніше, так і не дає спокою дослідникам тепер. У першому, верхньому, ряді тих товпок чотири, у середньому — три, а в найнижчому — дві. Як відомо, товпка солі має форму зрізаного конуса, але на одних гербах ті товпки поставлені "нормально", тобто конусом уверх, а на інших навпаки, у перевернутому вигляді основою уверх. Українці вважали, що король зробив це зумисно, ніби хотів сказати, що всі порядки на Русі будуть такими, як він сам захоче: хоче переверне все догори ногами. І не тільки товпки солі. Вважається, що й порядок розташування товпок теж зумисно перевернутий, бо у верхньому ряді мало б бути дві товпки, потім — три, а в нижньому — чотири товпки. Одні гадають, що всі дев'ять товпок солі творять одну велику товпку, а інші твердять, що ця піраміда мала би символізувати хліб із сіллю, тобто гостинність міста. Принаймні так було на цеховому прапорі солярів, чи, як їх називають у Дрогобичі, зваричів. Дев'ять товпок солі мали означати дев'ять соляних веж, де на той час "зварювали" сіль. У ті часи соляну ропу брали із ям Дрогобича. Тепер уже беруть її із джерел Нагуєвич...

Те, що саме сіль є тим продуктом, яким славиться місто і який приносить чималий зиск, зрозумів і наступний загарбник тутешніх земель — цього разу Австрія, яку тепер ще старі люди згадують "добрим" словом, а часи називають "за небіжки Австрії". Новий загарбник прогнав захланного польського орла з герба і над товпками солі на щиті розмістив золоту австрійську корону, яка сліпила очі галичанам аж до 1918 року, доки Австро-Угорська імперія розлетілася на друзки, а на західноукраїнських землях було проголошено Західно-Українську Народну Республіку.

Австрійський варіант герба міста Дрогобича не був затверджений відразу, а тільки 1788 року, тобто через 16 років, коли внаслідок першого поділу Польщу роздерли три імперії. Хоча з гербом і вийшла деяка

затримка, проте з сіллю її не було. Уже на другий рік загарбання австрійський уряд встановив державну монополію на її виробництво та торгівлю. Приватні соляні джерела було засипано, а жупи (так називались солеварні заводи) закрито. З цим аж ніяк не хотіло миритися місцеве населення і всупереч усіляким заборонам варило тихенько сіль, за що його неодноразово штрафували, але воно й далі вважало, що сіль є Божим даром для всіх, а тому не можна, щоб одним було все, а іншим нічого. Зрештою місцевому населенню прибутку від солі завше припадало якнайменше. З давніх-давен у Дрогобичі набивали кишені золотом усілякі Антонії де санто Ромуло, тобто Антонії зі святого міста Риму, Айнольфи Тедалді тощо, яких сюди із сонячної Італії заманила сіль, аби в калюжах Дрогобича знайти своє щастя і знову повернутися у свій рідний край, нічогосінько не залишивши по собі на згадку бідному Дрогобичу, крім сплюндрованої землі, вирубаних лісів, познищуваних доріг і деморалізації, яку, як найбільший клейнод, залишає по собі кожен доробкевич. Італійців назад у сонячну Італію прогнали німці, які накинулися на дрогобицьку сіль зі ще більшою запопадливістю, ніж їхні попередники. Грабували Дрогобич і його соляні надра поляки, голландці, принесло сюди і французів. Словом, кого тут тільки не бракувало!

Після австрійського герба прийшов час знову на герб реставрованої Польщі, а відтак — і на радянський герб. Сталося це 1967 року. На геральдичному щиті (у верхній частині) на білому фоні розкритої книги — позолочені п'ять зубів шестерні, а над ними язичок полум'я, який так і невідомо, що мав означати. Річ у тім, що над містом Дрогобичем та поблизьким Бориславом, до якого рукою подати, довгі роки день і ніч палали грандіозні факели: у повітря викидали супутний газ, оскільки возитися з ним ніхто не хотів. Горіло, поки не згоріло все...

Четвертого герба місто ще не затвердило...

Австріяки навели порядок з усіма доробкевичами на солі у Дрогобичі, внаслідок чого кількість солеварень із 50 звелася до однієї. Ця жупа і збереглася до наших днів. Її зображення можна знайти на старих дрогобицьких іконах, писаних на липових дошках. Одна з таких ікон належить пензлю відомого майстра Перемиської школи Медицькому. Він малював образи для багатьох церков у Дрогобичі, не всі вони, звичайно, збереглися, але ті, що дійшли до нас, вважаються шедеврами українського малярства.

Від тої жупи і розростався колись Дрогобич. Вона над потічком, який має дивну назву Побук. І ніхто достеменно не знає, що має ця назва означати. Важко повірити зараз, що колись цей невеликий тікач був малою річкою, у якій водилась риба. На неї під корчем, що якраз на скрутці при жупі, чатував Іван Франко і ловив її руками.

Теперішня технологія виробництва солі нічим не відрізняється від технології за княжих часів. Її видобувають випарюванням води з насиченого розчину солі, який зветь ще ропою. Цю ропу доводять до кипіння, вода випаровується, а сіль викристалізовується. Її збирають та розфасовують. От й уся премудрість. Раніше для нагрівання використовували дерево, тобто палили дрова, тепер використовують газ. Та ще одна різниця: раніше ропу черпали з колодязів відрами, так було її багато, тепер для її видобування потрібні помпи. Росіл заливають у посудини, що формою нагадують звичайнісіньку кухонну бритванку. Правда, зветь її не бритванкою, а панвою. Тепер тих панв усього дві. Мізер, порівняно з колишніми часами. Одержану з панв сіль колись накладали дерев'яними лопатками в невисокі (десь 15 см) товпки конічної солі і ставили випікати, щоб остаточно позбутись води. Виходила ота знаменита товпка солі, яка на гербі Дрогобича.

Колись Дрогобич обіймав невеликий простір і, як годиться старому містові, був обведений валами та оборонними ровами. На трьох рогах валів стояли поверхові дерев'яні вежі, а чотири муровані брами з'єднували місто з навколишнім світом. Аби всім було видно, що це "вільне королівське місто", і що тут віддавна поселився білий польський орел, у Дрогобичі виріс парохіяльний костел... Аби був він вічним, збудували його з добротного каменю і цегли, а до того обвели валами і ровами.

Церквам там місця не було. Вони тулилися на передмістях, і, як можна передбачити, найбільше їх було в найстаршій дільниці — Зваричі. Одна з них — шедевр дерев'яного зодчества — церква Юра і друга — Воздвиження Чесного Хреста. Сама будова останньої церкви, урочище, в якому вона стоїть, не раз наводили дослідників на думку, що колись давно-давно в тому місці мусила стояти поганська святиня, а потім, коли скинули поганські божища, то тут поставили перший хрест...

Рівнобіжно із Зварницьким передмістям по південному боці потоку тягнулося друге передмістя, котре звали то Завізним, ніби від того, казали, що тут перед церквою Святої Трійці заїздили вози на торги, і їх так було багато, що воно здавалося не передмістям, а самими возами, — то Завежним. Таку назву мало передмістя в метричних книгах та документах, тобто виходило, що це передмістя розташовувалося за якоюсь міською вежею. Вежі позникали, з'явилися вози, і передмістя із Завежного стало Завізним. Завіжним. Сюди колись виходила дорога з Нагуевич.

У східній частині міста, від середмістя на схід аж до річки Тисьменниці, тягнулося відразу аж два передмістя. На південному березі потоку, уздовж давньої Замкової вулиці — Задвірне, а на південному березі — Війтівська гора. Назви говорили самі за себе. На Задвірнянському

передмісті до 1825 року стояв монастир та церква святого Петра і Павла, при яких була нормальна школа отців Василян. У середині ХІХ століття тут виросла мурована Преображенська церква, біля якої на храм відбувалися великі ярмарки.

На передмістях в основному жили українці, що займалися хліборобством, ремеслами, зберігали старі звичаї і дотримувалися всього того, чого дотримувалися їхні батьки. Серед ремесел особливо процвітало шевство. Дрогобицькі чоботи славилися по навколишніх ярмарках. Казали, що пошиті на весілля чоботи служили до самої смерті. Не бракувало також у Дрогобичі кравців, що поділялися на тих, які шили новий одяг і були людьми гоноровими, та тих, що перелицьовували старий і яких трохи згідливо називали поза очі кравцями-полатайками. В одного такого кравця-полатайка і знайшла помешкання для свого сина Марія Франко. Важко сказати, чи нараjali їй це люди, чи, може, й сама Марія Франко домовилася з кравцем, до якого, очевидно, не раз зверталася з пошпигтям чи перелицьовуванням.

Кравця звали Іваном Гутовичем, і мешкав він неподалік солеварні та потічка, у якому колись ловив рибу Іван Франко. На диво, цей будинок, який тепер на вулиці Жупній під номером 16, зберігся. Правда, його трохи переробили, гонту замінили дахівкою, а опісля ще й розділили, так що тепер він має аж два орієнтаційні номери — 16 та 18, але навіть після таких перепетій він дійшов до нас. Інші не дійшли зовсім. Про цю адресу Івана Франка згадує Михайло Кобилецький з Ясениці-Сільної, та й зрештою згадує сам Іван Франко у своїй передмові до першого тому "Галицько-руських народних приповідок". "Живучи на станціях, — писав він, — у різних дрогобицьких міщан та передміщан, я знайомився залюбки з такими, що заховали в пам'яті багато старої руської міщанської традиції (назву тільки кравця Івана Гутовича та теслю Деревака, тоді, в початку 70-х років, уже звиш 70-літнього діда)". Записував він не тільки приповідки, але й пісні, і загалом усе, гідне його уваги.

У Гутовича Іван Франко жив недовго. Кравець як кравець і мав вдачу кравецьку: кожну роботу любив підмочувати із замовником, щоб "одяг сі довго носив". При склянці кравець, як казали, "розпускав губу", сипав прислів'ями та приповідками, а то й любив затягнути якусь пісню. Окрім того, мав пан Гутович ще й купу малих дітей, і, очевидно, все це не дуже сприяло науці малого Франка, що розуміли батьки. А тому його невдовзі звітліа забрали на іншу станцію, яка нічим не відрізнялася від попередньої.

Тоді це була "мамина" станція, а ота нова — "татова". Її власника звали Іваном Поплавським, він був ковалем, мав кузню і термінував у Мороза. Кузня була при хаті, як і належить, приписана до вулиці Бори-

славської, що була пострахом для подорожнього без добрих чобіт. Після дощу вона перетворювалася на суцільне місиво. Іван Франко у віршах, написаних для учасників першої студентської мандрівки, жартував, що на цьому тракті зібралося болото з усього повіту. Вулиця починалася з Ринку, як і належить всякій поважній вулиці, якраз коло церкви Святої Трійці, і в тому місці була найчистішою, бо все-таки люди дбали, щоб коло святині було прибрано. Коло церкви знаходилася площа, на яку з'їжджалися вози тих, хто приїздив на ярмарок, і де вічно чулися сварки за місце для воза та за те, як виїхати, коли тих возів було повно, що й голці ніде впасти, а не те що яблуку. Навколо площі мешкали люди, які відразу зрозуміли, що своє місцеперебування можна використати для справи, і розвели торг сіном та вівсом, що дуже не сподобалося магістратові, і він постійно забороняв той промисел, бо від нього місто перетворювалося у смітник. Пообіч тих торгівців примістили свої кузні й ковалі, бо де вози та коні, там мають бути і штолі, і вухналі, і підкови та осі. Словом, мав тут кузню й коваль Поплавський, якого попросив Яків Франко примістити на станцію свого сина.

Хоч би щось залишилося від того часу на місці, де була кузня. Усі будинки в 50-60 рр. ХХ століття знесли і на їхньому місці вибудували новий величезний будинок, в якому тепер розмістилися найрізноманітніші товариства і установи. Площу впорядкували і на ній поставили пам'ятник Василеві Стефанику, який, як і Лесь Мартович, учився у Дрогобичі. Про цей пам'ятник мало хто знає у Дрогобичі, бо захований він поза склепи і "ларйочки", а там, де колись стояли вози, стоять іномарки і якась вправна фірма контролює їх: плати гроші за постій... Тільки завдяки топографам вдалося з'ясувати, що кузня Поплавського знаходилася на розі вулиць Бориславської та Данила Галицького.

Завдяки Іванові Губицькому, який 1925 року був членом "Робітничої громади ім. Івана Франка" у Дрогобичі й одним із її засновників, а відтак до 1939 року завідував бібліотекою цієї громади та збирав відомості про перебування Івана Франка у Дрогобичі, тепер відоме навіть місце, де стояла хата Поплавського. Дочку Івана Поплавського Анну мав за дружину знаний дрогибицький адвокат Іван Кобилецький, що був родом із Ясениці-Сільної. Від нього й відомо, як виглядала хата і двір коваля Поплавського. Двір мав добрий заїзд, був широкий, у ньому могло поміститися декілька фір. Товклося коло кузні чимало людей, кожен чекав, коли коваль зробить його роботу. А там і чарчина любила ходити, і велися різні розмови. Син коваля вчився також у нормальній школі, правда, у трохи старших класах, а відтак і в Дрогобицькій гімназії. Помер коваль коло 1920 року.

Від Семена Вітика, товариша Івана Франка по радикальній партії, відомо, що деякий час мешкав Франко в "бабки Кузьмінської", але досі нікому з дослідників та біографів Івана Франка не вдалося знайти цьому підтвердження, як і зрештою знайти серед мешканців тодішнього Дрогобича жінку з таким прізвищем.

Помешкання в коваля Поплавського, зрозуміла річ, не могло влаштувати ні самого Івана Франка, ні батьків, хоч воно було дуже близько школи, а тому мати знайшла станцію в якоїсь далекої родички Єви Кошицької, куди й перенісся з пожитками малий Іван Франко.

Розділ IV

У ТІТКИ КОШИЦЬКОЇ

Хата тітки (Іван Франко так і не знав, яка вона йому була тітка, але так її веліла кликати мати) розміщена за кілька кроків від отого знаменитого Бориславського тракту, який став "не до витримання", як говорили старі люди, з того часу, коли 1863 року на горбі, як завертати на Борислав, виник завод, що спеціалізувався на переробці земного воску, який довозили з того ж таки Борислава з передмістя, званого Бая Котівська. Нафта чи ропа, якої в самому Дрогобичі, а особливо в Бориславі та поближких селах, було доволі, ще не увійшла у свої права, тобто попиту на неї не було, а люди вважали її просто якоюсь карою Божою. Найперше — сопух, особливо в гарячі дні: хоч кидай усе і тікай світ за очі. Друге — земля, де та ропа, ні на що не годиться. Ні під поле, ні під город. Копнеш рискалем на штих, і вже диви — за кілька хвилин ціла калюжа тієї смердоти. Хоч би якийсь купець знайшовся, щоб ту землю продати і перенестися деінде, бо спасу не буде. Правда, нафту примітивним способом переробляли на шмір і використовували як мастило до возів, мастили нею дерево, щоб не гнило, а також вживали як лік проти глистів та вошей. Крім усього, ця нафта була нещастям і для Дрогобича. Її пробували використовувати для освітлення у лампах, але справа закінчувалася як не вибухом, то пожежею, що знищувало цілі дерев'яні під стріхами передмістя. Тільки 1853 року бориславський доробкевич Абрагам Шрайнер додумався провести очищення нафти перегонкою чи дистиляцією, а очищений продукт постачати в аптеки Самбора і Львова. Однак не Шрайнерові судилося стати тим, хто по-справжньому оцінив значення свого винаходу. Львівський аптекар Гнат Лукаевич після довгих спроб нарешті отримав із нафти, теж способом перегонки, речовину, яка виявилася доброю для використання у лампі.

Від тих часів і виникла на бориславському тракті дистилярня "Галіція". 1863 року вона була відома як фірма "Альтман і Готліб", а відтак перейшла до фірми "Гартенберг, Лавтербах, Вагман і Голдгамер". Тривалий час її директором працював бельгійець Ван Гахт. Саме Гахт і ввів на ній переробку нафти...

Росла фабрика на бориславському тракті, росли шинки, майстерні. З навколишніх сіл сюди з'їжджалися безземельні селяни. Росло місто. Уже не вміщалося у старих межах. Лихоманкою заробітку заразилися всі...

... Там, уже далеко-далеко, за тридев'ять земель, за тридесять морів, залишилося рідне село і дитинство. Ту пору "мого дитячого життя, — зізнається І.Франко, — яку взагалі можна назвати, незважаючи на її селянські обставини, світлою та в багатьох поетичною в порівнянні до темної нужди і зіпсуття, серед яких виростають дуже часто діти бідних людей по містах"...

"По двох роках тяжкої науки, — писав про Івана Франка у своїй "Історії літератури руської" Омелян Огоновський, — батько віддав свого сина до другої класи школи німецької в Дрогобичі. Іван, убраний по-мушкетерськи, приходив до школи не раз невмигтий і спершу був посміховиськом у школі; тому-то й учителі періщили-побивали не раз несміливого роззяву, що не вмів якось догодити їх забаганкам". Так писав О.Огоновський 1893 року. До цих слів через двадцять років додалися такі, правда, уже не Огоновського: "А в школі Василянів ще збільшились немилі обставини школярського життя, де навіть самі вчителі наспіхалися і збиткувалися над несміливим і заляканим селюхом. Боязкий, неодягнений і нечесаний хлопчина подався на посміховище товаришам і безборонну жертву вчителям". "Ті слова, — відповість Іван Франко у статті "В інтересі правди", написаній 1913 року, — могла сплодити тільки хвора фантазія письменника, що не вміє уявити собі селянського хлопця інакше, як боязким, неодягненим та нечесаним"...

Той "затурканий" хлопець виявився настільки добре підготовленим, що директор школи, почувши його відповіді з математики, а також побачивши, як пише та читає, сказав, що в штубі йому нема чого робити і скерував вчитися до другого класу... Це був успіх, який обнадіював батька, що наука у школі піде синові добре і не такий вже рогатий страшний, як його малюють. Нормальну школу мусив закінчувати кожен, хто хотів йти вчитися далі в гімназію, а відтак в університет. Зрештою могли там і не йти вчитися. Без особливих перешкод із такою освітою будь-кого брали на посаду дрібним службовцем, по селах випускники школи ставали як не громадськими фісцарями, то вже вчителями і поліцаями.

Там, здавалося малому Франкові, далеко-далеко, майже як у казці: за тридев'ять земель, за тридесять морів, залишилося рідне село. Там за тими хатами, які вважаються передміщанськими, де земля віддикує легше і з радості біжить дорогою, знімаючи за собою стовпи вавилонські куряви аж до чисто-пречистих, зелених-презелених рідних полів, яких у ту пору зорали під засів, вечорами мати довго сидить при вікні, тьмяво горить

каганець і сучиться довга-довга нитка. Мати пряде. Ні, вона вдає, що пряде. Вона чекає на нього. Може, надбійжить, прийде. Наслуховує, чи була не рипне де хвіртка.

Він мусив змиритися зі своєю долею. “Була неділя, — напише опісля в автобіографічному оповіданні “В столярні”, — ранок гарного осіннього дня. Я вийшов на вузеньке подвір'я, на затиллі “цьоциного” домика — не на те просторе, спільне подвір'я, що лежало перед домом, а на затильне, маленьке, ще брудніше від попереднього, обведеного парканом, повне гарбарського сопуху та смороду зовсім примітивно уряджених виходків. У віддалі, на вежі церкви Святої Трійці і в польським костелі грали дзвони. Сонце палало ясно на безхмарному небі. У повітрі, високо над отим смердючим та брудним гніздом, уносилася якась радість, якийсь празничний настрій. В моїй душі чувся веселий шум лісу, плюскіт чистої річки, мерехтіли постаті селян у чистеньких білих сорочках і дівчат у червоних спідницях зі скиндичками на головах. Мене щось стисло за серце, мов чорний рак здоровим щипом. Я весь стрепенувся; по мені пройшло неясне чуття, що той чорний рак, ухопивши мене тепер за серце, не попустить його вже ніколи”.

Перші враження у Франка від міста просто жахливі. Його серце стиснуте здоровим великим щипом чорного рака. Його не тішать гамірні вулиці, ні гарні будинки, яких, попри все, не бракує в місті. Не тішить і не манить новий світ, який постає перед очима. В ті очі впадають тільки відмінності його села і того міста. Город у тітки Кошицької засаджений яриною. Такою самою, як садить мати на городі в Нагуевичах і як садять сусіди. Ті ж самі буряки, що в борці. Але вони якісь марні, нещасні. Вдома вони пишні, з широким листям. Тут кукурудза якась миршава, а вдома — цілий ліс. Кури у спеку там мають прихисток. Соняхів у Нагуевичах повен город. Так і крутять головками за сонцем. А тут — один-два і більше нема. І вигляд у них, мов змучені пожовклі обличчя, як у тих робітників, що йдуть на роботу бориславським трактом. Гарному пахучому кропові тут нема місця. Ах, ні! Є таки кріп, але його ледве видно між всюдисущими повзучими огірками. Зате подивіться на гарбуз. Вдома його ніби й не видно, а тут те барило не просто лежить на грядці, а розвалилося на ній і гріє до сонця свій сорокатиий бік. І між тим усім на грядці є одна коноплина — галузиста, дорідлива, висотою в дорослого чоловіка, а затовста, як держало кощуби. “Я довго і не без подиву спочивав на ній очима: такої коноплини у нас на селі я не видав ніколи”.

Дивовижна туга малого хлопця. Кожен предмет ніби створений для того, щоб його порівнювати з домашнім. Звідкіль береться чуття, що це тільки початок дороги від дому і до нього вже не буде вороття? Звідкіль

це в нього? Додому ж рукою подати. То коли дорогою йти, то здається, що довго, а коли на Унятичі та ще попри ліс, то — не дуже. Часом дитина настільки була голодна, що забігала в сільські хати по дорозі, а люди, знаючи, в чому річ, підгодовували його. Оповідав ровесник Франка Василь Сов'як, що бувало таке: забіжить малий до хати, нікого нема, а голодний. Відіпре затулу від печі, та й поїсть просяної каші...

За отими грядками з капустою, буряками та перістим гарбузом був невеликий садок. Пишалася яблуня дорідними яблуками, а груша зародила так, що й листя не видно, гнулося гілля від слив. Рай для дитячої фантазії. Але цей рай не для нього. Він відгороджений високим дощаним парканом, і нема до нього доступу. Тільки маленька дірка в дощці, через яку можна споглядати за всім, що твориться в тім раю. Навколо був погожий день, і гріло вже осіннє сонце, і пливли в повітрі над Дрогобичем, над перістим гарбузом і єдиною стеблиною коноплини на городі тітки Кошицької подзвіння від церков та костьолу, була якась святковість, а в його уяві Нагуевичі... От саме тієї миті, не скоріше й ні на хвилю пізніше, люди в чистеньких білих сорочках скручують з дороги до церкви. Попереду поважні газди, потім молодші: хлопці в гачах і дівчата в червоних спідницях.

Ах, там у селі все по-їнакшому, не так, як тут. Тут ніхто не тремтить і не сушить собі голови тим, яка завтра буде погода: чи буде дощ, чи вітер, мороз, приморозки чи спека. Чи, може, завтра розпочинати косовицю, чи трохи почекати? Але й чекати нема коли, бо може вилягти трава і знизу підогнути. І корові харч змарнований, а робітникові вдвоє важче косити. А як навіть і в пору скосиш? А тут вітер наджене хмару, люрне дощ — і гниє сіно в покосах. А жнива? Чи знає тут хтось, яка то тривожна пора на селі? Вчасно збереш, а ту плюта: і проросте зерно в колосі і знову жура — як вижити. Таке все на базарі дороге, не доробишся! А спека! То панам у місті добре грітися, як парить. Пройдуть майові дощі, уже підгорнуть люди картоплю, а тут як запече, як не попустить горяч, то вважай, що не буде врожаю на бульбу. Закачаніє в землі, бо спечеться, і буде, як горішки ліскові. Навіть насіння не вернеться. Чи не раз так бувало? Хіба не оповідали в селі, що в голод якийсь запопадливий чоловік віддав усе поле за миску вареників з разової муки. Цього всього в місті не бояться. Тут зовсім інший календар, відірваний від Божої благодаті та природи. Тут час ділиться простіше: день ярмарку та дні без ярмарку. У Дрогобичі ярмарки щопонеділка та на свято Трійці. До понеділка в хаті тітки Кошицької кипить робота. Тітка та її чоловік готують на продаж скрині та труни. Залежно від попиту. Одружуються восени люди — готують дівчатам скрині, щоб туди скласти придане. Вуйко робить столярну роботу, а тітка — малярську. Прикрашає скрині різними ружами.

Умирають люди — готують на ярмарок труни. Різних розмірів, а окрім того, на бідних і на багатих. Інколи товару назбирується так багато, що нігде й кроку ступити. Труни кладуть одна на одну аж до стелі. Вони всюди: у кімнатах, сінях, коморі. Часом малого Франка кладуть спати у труну. На стружки стелять якусь плахту, подушчину під голову і накривають чим Бог послав: коужухом або веретою. Урешті про це дізналася мати Франка і зробила тітці Кошицькій скандал, аби та так більше не робила.

Навіть те, що кожен день бачив у рідному селі, тепер його тут, у місті, разить. Поряд із подвір'ям тітки Кошицької гарбарня, де вимочують шкіри з телят, свиней та корів. Від гарбарні хату відділяє дощатий паркан з дірками, через який видно і самі будинки гарбарні, які з трьох боків оточували подвір'я, і саме подвір'я. Будинки жахливі. Покривлені, стіни пообдряпувані, небілені, непідведені знизу сажею. Подвір'я — не подвір'я, а звичайнісінький смітник, на якому допрівала бозна-коли завезена солома. Повсюди вітер носив худоб'ячу шерсть та волосся, на кожному кроці купи гарбарського вапна, різного череп'я, а посеред того всього стояла одна однісінька верба, наполовину суха. Навіть листя на ній не висить, як на інших деревах, а теліпається. У той недільний ранок, коли над містом линуць звуки дзвонів, світить сонечко і всюди якийсь особливий святковий настрій, малий Франко, вільний від науки, вийшов на подвір'я. Йому видно, як із-за рогу гарбарні виходить різник і несе на плечах прегарне телятко із зав'язаними ногами. Доніс до середини подвір'я і з усієї сили гупає об землю. Ах! Тільки тепер зауважує, що там ще одне зв'язане телятко. Біленьке, з чорною латкою на чолі. Лежали обоє тихо. Навіть не ворушилися, тільки тупо дивилися наперед себе, очікуючи своєї участі. Франко знає, що їх будуть різати. Знають, певно, і вони. Інтуїтивно відчувають. Страх спаралізував їх. Франка також. Нарешті виходить різник, поволі дістає здоровенного ножа і починає "ідіотично всміхаючись, пробувати пальцем його вістря, телята якимось дивним інстинктом зрозуміли, що їм грозить, почали пручатися і кидатися, а далі забегетали жалібно обоє в один голос". Різник не панькався. Здавлює одним коліном теля так, що аж у ньому захрустіли кості, а потім звільна, з насолодою, як здається малому Франкові, який за всім спостерігає, перерізує телятеві горло. У той момент погляді теляти і малого Франка зустрілися... Друге теля чекало свого часу...

"Я відскочив, мов опарений, і побіг до хати.

— Тобі що такого? — запитала мене "цьоця", що власне збиралася йти до церкви.

— Нічого, — відповів я чутно.

— Ти чого так поблід? — допитувалася вона.

— Я? — перепитав я, і не кажучи нічого більше, уткнув лице в свою скриньку, немов вишукуючи якусь потрібну мені книжку.

"Цьоця" не допитувала більше і пішла до церкви. А я довго ще плакав, уткнувшись лицем у отворену скриньку та ніби шукаючи якоїсь книжки. В моїй уяві теленькали срібні дзвіночки, на червоній стяжці позавішувані на шиях таких самих білих та красеньких теляток, пишався зелений пастівник, по яким весело скачуть та пасуться вони, і чувся жалібний рик їх матерей, що тепер дарма шукають своїх дітей. Якби-то їх бідна фантазія могла уявити собі той безмір погані, ту обридливу нору, той проклятий смітник, на якому їм довелось пролити свою кров під рукою різника-ідіота!"

Аналогії більш ніж прозорі. Та обридлива нора, той проклятий смітник — Дрогобич! Удома прекрасний зелений пастівник! Мати! Чи знає вона той безмір погані, що його оточує?

Його фантазія в ту хвилину не рисує аналогічного ранку чи вечора в рідних Нагуєвичах, коли також різали малих теляток. Приходив різник, телятеві зв'язували ноги і перерізували шию. Так різуть телят усюди. Професія різника — це теж професія, як і професія столяра, щоб робити труни і скрині водночас. Це потреба людського життя. Ні, він тієї потреби зараз визнавати не хоче. Яка потреба, коли бачить отой ідіотичний сміх на устах різника-ідіота?!.. Серце схоплює своїми великими страшними щипами чорний рак і тисне, тисне...

Оповідання "У столярні", звідкіль взято ту історію з телятами, Іван Франко написав 1902 року й до цього оповідання дав примітку "Із моїх споминів". Ці спомини ніби ставили той дощатий паркан, який у ті роки поділяв увесь світ на дві половини. На одній — було рідне село і все, що є найкраще в ньому, від гарної природи, чепурних хат і до людей у чистеньких білих сорочках, що йдуть до церкви, а так само великих зелених лугів з коровами, — і той другий світ, де стояли гарбарні, столярні, школи, все нове і незвичне для "нормальної" сільської людини. Відчував, що якийсь фатум, якась чужа сила впихнула його в той новий світ, залишивши тільки біль спогадів, як оту маленьку дірку в паркані, щоб дивитись на грушку, обліплена плодами.

Коли виносити остаточний вирок тому Дрогобичеві і світові, який він собою символізував, аж ніяк не можна опиратися тільки на твори, які той перший світ, світ рідного села, ідеалізують. І хоч в Івана Франка, правду кажучи, таких творів нема, але ота туга за рідним селом і віра, що в ньому залишилася найкраща частка його життя, була. Цю правду, з часом вимріяний фантастичний світ зникне. І в селі він побачить те, що його так разило в місті, але це буде потім.

Ще перед тим ніж описати, як у гарбарні різник різав теля, він згадає, як сам власними руками задушив пташка. Це буде оповідання "Мій злочин". Уперше його було надруковано в "Літературно-науковому віснику" 1898 року, а відтак воно увійшло до збірки оповідань "На лоні природи і інші оповідання", що вийшла 1905 року, тобто після публікації автобіографічного оповідання "У столярні". Це оповідання про те, як його автор вбив безцільно безневинного пташка. Взяв і скрутив йому голову. "І відтоді, — пише автор, — я не можу позбутися сього спомину. Він затроює мені кожну хвилину щастя, розбиває мою силу і відвагу в нещасті. Він мучить моє сумління грижею, і мені здається, що все дурне, безцільне, жорстке і погане, що тільки зробив у своїм житті, скристалізувалося в конкретний образ отсього малого, невинно замордованого пташка, щоб тим докучливіше мучити мене". А зарізані телятка, яких забрали від матерів, і ті матері навіть не знають, як пропали їхні діти, — злочин проти них порівняно із задушеним пташком тепер виправдовується, чи ні? Адже справді: різник їх різав, щоб була з них шкіра і м'ясо, яке споживає людина. А яка користь із пташка, який радів весною і якого задушила рука вбивці? Франко знайшов інакшу, ніж можна було сподіватися в цій ситуації, відповідь на поставлене запитання: "А в хвилях тривоги і розпукки, коли лютий біль запускає кігті в моє серце і грозить ось-ось зламати силу моєї волі, мені здається, що я сам той маленький, слабосильний, голодний пташок. Я чую, що якась уперта, завзята і нерозумна сила держить мене в жмені, показує мені невловимі привиди свободи і щастя, та може в найближчій хвилі без причини і без цілі скрутити мені голову".

Дивну силу мав отой Дрогобич відштовхувати від себе всіх, хто приїздив до нього. Це було одне з найприбутковіших міст Галичини й у списку прибуткових міст імперії стояло на п'ятому-шостому, а часом і на четвертому місці, а отже, мало би мати вигляд міста. Однак нічого подібного. Лесеві Мартовичу, який приїздить сюди вчитися у гімназії, уже давно після того як Іван Франко покинув навчання в ній, Дрогобич здається якимсь жахливим молохом у вигляді потягу, що пожирає людську силу і розум, нищить оброблені людські поля і прокладає по тих полях колію, трощачи людські кістки, а водночас випиває людську кров і піт. Василя Стефаника в цьому клятому місті вражає незвична солена вода, якої не можна пити, а підливані нею домашні квіти зовсім мізерні, пожовтілі, що не ростуть, а тільки якимось чудом держаться на цьому білому світі. Ці квіти В. Стефанік бачить на похороні міського хлопчика. Несуть труну, а звідти виглядає дитяче личко, жовте і змарніле, як оті квіти, що за покійником несуть жінки.

Страшний Дрогобич і такий самий Борислав у ранній творчості Івана Франка. Це — бруд, сморід, вбивство за вбивством, неймовірна експлуатація, навіть неба немає, а якась брудна накинута на небо ганчірка, не життя, а безцільне існування приречених людей. Усі вони нагадують отих зв'язаних телят на подвір'ї у гарбарні. Безпомічні, приречені, смиренні. Їх тисне боа констріктор, щораз тісніше обвиває, вони вже ледь-ледь дихають...

Іван Франко чує в собі силу, бо молодий і хоче тим жертвам допомогти вирватися. Як? Із "Бориславських оповідань" Івана Франка виростає "Борислав сміється". Дивна назва, і немає жодної відповіді на запитання: з кого сміється? З того змія, який зчавлює людину, чи над ним, молодим Франком, який захотів прутом перебити обух...

Проте життя йде своїм розміреним ходом, незважаючи ні на гарбарні, ні на страждання малого хлопця. У столярні серед термінаторів малий Франко знаходить собі товариша Яська Романського. Був ровесником йому. Жвавий, рішучий у вчинках, гострий на язик, трохи цинічний і без, так би мовити, зайвих комплексів у справах, про які Франко навіть боявся думати. Правда, мав купу недоліків. Зокрема не вельми був беручий до роботи. Повна протилежність Франкові. Ясько став для Івана Франка своєрідним провідником у міське життя та цивілізацію, а інколи навіть і вчителем. Бо навчив розпізнавати час за стрілками годинника, орієнтуватися в місті, розшукати потрібну майстерню чи крамницю і вулицю. Щонеділі обое мандрують околицями Дрогобича, від нього переймає польські колядки та різні церковні пісні з кантичок. "Від Яська, — зізнається Іван Франко, — пізнав я уперше ціну грошей. У селі я бачив, як усі дорожили грішми, побивалися за ними, але який їх практичний пожиток, чим вони можуть бути для чоловіка, се лишалось мені тайною". За гроші на селі купують мало. Ну, там шкіру на чоботи, хоч казали, що раніше її робили самі, ще сірники, ну, перець, — але де дівалася решта грошей, за котрими так усі пропадали, не знав. "І коли в селі траплялося часом мати кілька крейцарів — звичайно заможніші гості дарують господаревим дітям по крейцару або два "на обарінок", — то я не знав, що робити з ними, і побавившись, або губив їх, або віддавав мамі". Ясько навчив, що робити з грішми і як можна їх обміняти на цукерки, яблука, горіхи і взагалі на що хочеш. Проте Ясько зробив ще одну дуже важливу справу: він примирив малого Франка з Дрогобичем і спричинився до того, що Франко полюбив це місто. Зробив це дуже просто. Він водив його по своїх знайомих, родичах і друзях. І малий Франко побачив той світ, який сприйняв і який опісля вже не відкидав, як оту гарбарню, що була через паркан подвір'я тітки Кошицької.

Ого-го! Чого тільки не навчив Івана Франка Ясько Романський! Бо що то казати: нічого того Франко не знав, як і кожен селях. Ну, знав хіба пасти худобу, збирати гриби, ягоди, ліскові горіхи, розбивати муравлисько, по деревах лазити, риби ловити голими руками. Пфі! Та то всі знають. Ясько навчив більших премудростей, що має знати кожен міський хлопець: найперше, ловити птахів на самотріск, а потім їх продавати, якщо це щиглики чи чижики (горобці найчастіше ловляться, але їх у Дрогобичі ніхто не хотів купувати). Це навчив пускати в небо паперового змія. Цього в Нагуевичах ніхто не вмів! Сільський хлопець навіть уявлення не мав, як зі всього можна мати якийсь зиск. Ну, хто, скажіть, би в Нагуевичах ходив на терен. От, ріс на корчах по межах, синів, а потім його скльовували птахи, і нікому до того не було діла. Ні, Ясько навчив Франка ходити збирати його, коли вдарить перший мороз, а потім пекти на вогні. Що за смакота! Правда, треба до смакоти звикнути, бо спочатку язик деревеніє. Однак і Романський не все знав. Не розрізняв отруйних грибів від добрих, не знав, які ягоди на що годяться. Усього того вчив Франко Романського. Ясько зате вчив Франка, яке насіння найбільше люблять канарки або інше птаство, що тримав пан майстер. Щоразу Франко завдяки Романському відкривав для себе щось нове. Ну от, до гробової дошки, як кажуть у Нагуевичах, прожив би, а ніколи б не знав, що мурашок можна варити і робити з них добрий лік від ревматизму. Принаймні такий помічний, що виліковує на якийсь час пані майстрову, бо то вона так розпорядилася, щоб хлопці з лісу міхами носили їй мурашок. Якою цікавою і доброю ставала осінь у Дрогобичі, коли поруч був Ясько. Копали буряки, стинали капусту, квасили її, вирізали смачні качани, солили огірки. А як дивно варили повидло зі сливок! Найперше рили яму, там розкладали вогонь і смажили сливки в мідяній мийниці, перемішуючи їх дерев'яною кописткою. А як цікаво варити карук із волових жил та відпадів шкіри! Усього цього малий Франко ніколи не бачив на селі. Йому дуже цікаво й дотепно все показував і пояснював Ясько.

Ніби все поволі втряслося. Десять щезла гарбарня, пощезали телятка, щезли кривди, образи, зникли непорозуміння. Правда, око ще зауважує, що земля тут, у Дрогобичі, гірша, ніж у Нагуевичах, а тому й менше родить. Тепер увага хлопця зосереджується не стільки на природному довкіллі, скільки на людях...

Одного разу Ясько Романський повів Фронка до свого батька в лікарню. Батько працював на фабриці рафінерії воску. Стався великий вибух, унаслідок якого декілька робітників, серед них і Яськів тато, дістали сильні опіки. "Я пригадую собі досі його страшні рани, які я бачив у шпиталі, коли їх перевивано, і чорну табличку над його головою "Branduriden", і

великий молитослов, що лежав обік нього, і його пожовкле мученицьке лице, що не зраджувало болю, тільки якийсь безмежний смуток”...

Та того єдиного свого товариша Іван Франко швидко втратив. Майстер Гучинський, чоловік “цощ” Кошицької, був незадоволений із термінатора, і хоч Ясько пропрацював у майстерні чотири роки і мав право стати учнем, а відтак і визволитися, однак Гучинський не поспішав. Ясько, не дочекавшись видужання батька, утік. Пішов пішки до Львіва шукати щастя. На дорогу мав тільки два ринські. Замало на підводу, а залізниця на той час ще не було. “Я дивувався, — зізнається Іван Франко, — Яськовій сміливості, що він сам, без грошей, і без ніякої виразної мети, пустився в таку далеку дорогу. Перший лист його до матері, що по кількох днях тривожної непевності та пошукувань дав їй нарешті певність, що сталося з її сином, зробив немалу сенсацію в столярні... Більше відомостей від нього не доходило до мене. Куди подівся він у Львові і що сталося з ним, я ніколи не довідався. Він згубився для мене безслідно, як річ, що впаде з воза під час скорої їзди”...

Після Яська Романського в майстерні, де й надалі виготовляли залежно від попиту то труни, то скрині, залишилися майстер із майстровою та кілька челядників, серед яких був пан Станіслав. До інших то якось зверталися і через “ти”, і через ім’я, а до нього говорили тільки “пане Станіслав”. Та й він не був, як з’ясувалося, рівня іншим. Колись закінчив Дрогобицьку нормальну школу і міг би знайти собі кращу роботу, ніж челядництво в тітки Кошицької, але так ним закрутило життя, що опинився тут. Умів багато анекдотів і сипав ними на всі випадки життя, а вже про різні оповідки та пригоди, то й про те говорити марно! Своїми знаннями різних наук достоту шокував малого Франка. То покаже йому речення, яке можна читати з обох боків, тобто спереду назад і ззаду наперед, то як з дванадцяти нулів за допомогою рисок скласти речення, то дивує різними скоромовками, які годі повторити, то знову починає оповідати, як поляки не могли вимовити назви наших міст, а німці їх перекладали на свій манір. Любив пожартувати, оповідав дуже жваво й весело. Особливо любив слухати малий Франко оповіді про вчителів, які його вчили. От оповідає пан Станіслав про ігумена монастиря, коли він вчився у школі. Монах як монах. І молився, і стримувався від скоромного у приписані дні, і постив. Проте мав одну слабкість. Був великий скупар. Копійчини бідному жебракові не дасть. На інших гримав і грозив пеклом на тому світі за те, що дбають за земне і стягають гроші, а сам грішив. Гріш складав до гроша, а щоби вони йому не пропадали, то розпихав їх подалі від людського ока в найдивніші місця і в найдивніший спосіб. То в корінці книг святих, то в молитовники, то зашивав у старі реверенди. Реверенди, де зашивав, були

вже такі старі, понищені та поношені, що після смерті ігумена отці навіть не хотіли залишити їх собі на пам'ятку, не кажучи вже, щоб взяти їх для вжитку. Тому зібрали і віддали жебракам. Жебраки виявилися тямущими людьми і зміркували, що якось не годиться ходити жебрати в монаших реверендах, а тому віддали їх онучкарям. Один із таких жебраків, який трохи знався на кравецтві, вирішив із реверенди пошити собі камізельку. Почав пороти реверенду і знайшов зашиті гроші. Смикнувши, що до чого, ошчасливлений жебрак довідався від колег, кому ще припали такі реверенди, залучив до компанії свого родича поліцаю, оповів йому все, і той зробив ревізію в онучкаря, якому жебраки поздавали реверенди. Звичайно, що реверенди вилучили, бо поліцай змалював справу так, ніби ці реверенди жебраки покрали з монастиря, а їх скупив за безцінь онучкар. Онучкар опирався, але це підтвердив один із монахів, який був на ревізії. Звичайно, цим монахом виявився жебрак, який поров одну з реверенд на камізельку.

Справа на тім не стала. Ображений на жебраків онучкар зустрів раз у місті одного з них і почав докоряти йому, що той хотів увігнати його в біду, бо здав йому крадену реверенду. Жебрак, хоч і жебрак, але виявився гоноровим і потягнув онучкаря до монастиря, де монахи підтвердили, що вони справді після смерті ігумена його одягу роздали жебракам. Онучкар далі стояв на своєму і твердив, що в нього таки була ревізія і був поліцай з шаблею. Його обличчя пан онучкар не запам'ятав, бо де там мав пам'ятати, як та шабля перед носом скакала туди-сюди. Був і монах. Але його обличчя також стерлося з пам'яті, бо всі монахи, як йому здавалося, якісь схожі між собою. Справа, може б і забулася, та виплила знову, коли монахи в келії ігумена знайшли список, де і скільки він поклав та зашив грошей. З'ясувалося, що в комірах старих реверенд отець ігумен залишив двадцять тисяч ринських. Довідавшись, яке щастя опустив зі своїх рук, бідний онучкар із горя повісився, поліція кинулася шукати ошустів, але за ними й слід пропав. Лише за кілька років жебраки знайшли свого колишнього товариша по жебрацтві, але він до них і не признавався, бо був порядним господарем. Мав хату і коло хати, а також жінку і купу щасливих дітей. Щоправда, жебраків не проганяв із подвір'я і щедро обсилав їх грошечками. Звідкіль доробився такого майна, ніхто не знав, і всі казали, що йому таке щастя Бог дав.

Інші дороблялися гіркою працею, але все-таки дороблялися. Ще до сьогодні оповідають у Дрогобичі про одного жебрака, який нажебрав своїй доньці на весілля стільки грошей, що міг купити стадо корів у півтораста голів та ще побудувати в центрі Дрогобича кам'яницю. Але хтось позаздрило щастю бідному жебракові і заскаржив його. Суд відібрав йому гроші. Одну частину грошей дали на дитячі захоронки, другу — жидівському

кагалові, а третю — повернули жебракові і нагнали його додому. Як склалася далі його доля, невідомо. Історія про це мовчить.

Успіхи жебрачки, яка писалася Февронія Сікорова, були скромнішими. Вона все своє життя поневірялася по чужих людях, спала по стайнях та шоплах, а тому вирішила по смерті виспатися порядно. На вижебрані гроші вибудувала собі вигідний, як на її думку, гробівець і поставила фігуру з написом, що тут спочиває раба Божа Февронія Сікорова. Сумнівалася, чи хтось після її смерті на могилі змовить "Отче наш" та "Богородице Діво" або хоч зітхне за її душу до Бога, тому щоранку та щовечора сама ходила відмолювати молитви за свою грішну душу. Бідна жінка була безграмотна (куди вже жебрачці до грамоти!) і не розуміла, що малі бешкетники, а то були учні нормальної школи, затерли у прізвищі перші дві букви. Мали сміху з бідної жінки і замість "Сікорова" на гробівці стояло "корова"...

А-е! Різне оповідав пан Станіслав, бо був людиною бувалою і цікавою до всього. То від пана Станіслава Чемеринського Іван Франко почув, окрім отих оповідей про жебраків, ще й історію про визволення одного челядника, який з тієї нагоди зробив чудовий вахляр, а також історію про годинникаря, що змайстрував такий годинник для міста, яким не можна було нахвалитися та на якого не можна було надивитися. Магістрат побоювався, що той годинникар може зробити такий самий годинник ще для якогось міста, а тому після наради вирішив осліпити його. (Чи не нагадує ця історія з годинникарем історію Франкового цехмістра Купер'яна?). Після того як "батьки міста" повиколовали майстрові очі, він просив, щоб його відвели до свого творіння, бо він забув показати один секрет того годинника. Ті погодилися. Майстер щось пошпортав у механізмі, і годинник зупинився назавжди. Що вже не робили, аби зрушити його, яких тільки не кликали майстрів навіть із-за кордону, але ніхто нічого не міг зарадити. Натомість згідно з умовою магістрат за свій кошт годував майстра аж до смерті. А майстер жив довго.

Був пан Станіслав гострий на язик. Того вже йому ніхто не міг забрати. Раз посварилися майстер та майстрова між собою, а пан челядник написав з тої нагоди віршу. І прочитав господарям. Вірша була така мудра та гостра, що сварка нараз стихла, майстер почервонів, бо мав звичку червоніти, жінка не могла сказати нічого путнього у відповідь, але невдовзі челядника пана Станіслава вигнали з роботи.

Сумно стало у столярні. Та життя йшло своїм протореним шляхом. П'ятниця та субота були днями творчості. Тітка Кошицька бралася розмальовувати скрині, які наробив чоловік на базар. В одну руку брала

пензель, а у другу — черепок з фарбами. “Ті малюнки, — стверджував Іван Франко, — визначалися нечувано сорокатим добром фарб і дивовижними контурами цвітів. Щоправда, і одне й друге не виходило з утертого з давен-давня шаблону, але “цьоця” любила при малюванні давати волю руці і підмінювати фарби. Замість бурякового обрамування дасть синє; простолінійне бадилля рослини замість білого зробить зелене, листочки фантастичної “ружі” розмалює замість в три колісця — в чотири...”. Та це не так вже й важливо. Важливо, що при тому вона співала, і рот їй при роботі від співу не закривався, а співала вона все, що співалося. Клала в одну торбу пісні побожні і пісні сороміцькі, а то й такі, що хоч вуха закривай. “Я зразу, — зізнався Франко, — дивився з великою побожністю на ті “цьоцині” артистичні вправи, подивляв її штуку і смак і любувався довершеними творами”, а відтак і сам брався за творчість. Розтирати фарби вмів. Того навчив його Ясько Романський (ах, Боже, де він тепер і що з ним?). Потім розробляв ту фарбу в черепку, брав пензель і під пісні тітки Кошицької розмальовував скрині. Робота захоплювала. Забував про навколишній світ, болото, з якого годі вибратися, як йти до школи через бориславський тракт, школу на торговиці, суворих вчителів, неприємні сутички з однокласниками, бо де від тих сутичок дітися: хтось тобі, комусь ти, — і малював. Яка радість творити свій світ! Яка насолода! Ну, і що з того, що від тих руж, які малював Франко, тітка Кошицька бралася за голову, а челядники кидали роботу, прибігали дивитися й так сміялися, що аж лягали зо сміху? Ну, і що? Вони той світ не розуміють. Він розумів його. Та й зрештою, чи то тільки вони мали право виступати суддями. Ті скрині на базарі дуже швидко розходилися. “І я готов був статися повагою в фаху малювання скринь, якби доля не призначила мене до іншого мазюкання”... Столярня, напевно, уперше в житті дала Іванові Франку змогу відчути радість творчості...

Подружжя тітки Кошицької з її чоловіком паном Гучинським було не просто нещасливим, а фатальним. Вона була набагато старша за нього зі “слідами деякої краси на пожовклім та поморщенім лиці, незвичайно балакуча, як загалом усі дрогобицькі реміснички”. Була україною, ходила до церкви Святої Трійці, але й любила задля інтересу завернути до костелу, бо знала співати силу-силенну польських побожних пісень і мусила десь виспіватися. Спочатку була замужем за паном Кошицьким, який був столяром, мав робітню, але помер і все добро залишив їй. Серед челядників її покійного чоловіка був і молодий пан Гучинський, з яким вона запізналася трохи заближче, ніж цього дозволяв статус заміжньої жінки, та ще й при живому чоловікові. Однак молоденькому челядникові довелося йти до війська, бо прийшов час. Він відбув італійську кампанію

1859 року, побував із "неофіційною візитом" у багатьох італійських містах, але оповісти щось мудре з того перебування не вмів. Зв'язок із рідною майстернею не втрачав і писав до своєї пані майстрової. В Італії він дістав вістку від пані майстрової, що вона вже похоронила свого чоловіка і тепер уже безутішна вдова на довгі-довгі роки. Панові вояку Гучинському не залишалося нічого, як запевнити пані Кошицьку, що не все втрачено і вона ще заживе добра при ньому, бо він її сердечно любить і, як тільки повернеться, то буде просити в неї руки. Коли ж він того не зробить, то нехай він на рівній дорозі зламає собі ногу. Тітка вірила, сподівалася і чекала. І дочекалася таки! Гучинський приїхав і привіз її із війська розкішний подарунок у вигляді коробчини, викладеної мушлями. Тітка поклала любовні листи пана відставного вояки в ту шкатулку, заховала в комоду і пішла з паном Гучинським під вінець. Після шлюбу був весільний обід. Старости зичили молодятм щастя і здоров'я і, як вимагала традиція, запалили на ворожбу дві однакові воскові свічі: його і її, аби було видно, яке буде життя у молодих. Ворожилося: коли свічі при горінні нахиять голівки одне до другого, то буде життя щасливе і злагідливе... Та свічі розійшлися в різні боки, а до того ж свічка чоловіка вигоріла скоріше від жінчиної. Мало це означати, що майстрова переживе майстра, а їхнє життя буде нещасливим. Сліди від полум'я тих пошлюбних свічок так і залишилися на стіні у столярні. Їх не замазували ні вапном, ані не зіскібували. Дві смужки, випалені на стіні, як символ цього нещасливого подружжя.

Усе можна було б терпіти, якби не те, що був пан Гучинський із Західної Галичини, мав гарячу кров і дуже любив напиватися. "Цьоця" скоро сама зрозуміла, а потім і не раз мала нагоду перекопатися, що чоловік її не любить, а одружився не з нею, а з її хатою, майстернею та маєтком. Почалися непорозуміння, сварки, спочатку тихі, а відтак голосні на все подвір'я та вулицю. Після сварок тітка з обмотаною рушниками головою лежала кілька днів хвора і обмислювала, як ліпше й болючіше вколоти чоловіка. Її це особливо вдавалося, коли витягувала "італійську" коробчину, брала звітти одного листа, кликала Івана Франка і просила, аби він той лист читав виразно і голосно, аби всі чули. Коли доходило до того місця, що молодий жовнір-рицар клявся бідній вдові, що не полишить її, а візьме за жінку, а коли не дотримає слова, то нехай Бог покарає його на рівній дорозі і поломить йому ноги, то "цьоця" заходила гірким плачем...

Десь 1867 року надумали Гучинські будувати нову хату, бо стара була вже зовсім нікудишня. Найперше, але було те, що стояла хата в мочарах, і тітка в ній за двадцять років життя встигла нажити ревматизм, який лікувала варивом із мурашок. Обоє взяли у столярному цеху досить поважну позилку, принесли її додому в мішку, бо в касі на той час були самі дрібні

гроші, а грубших не було, дорогою з тими грошима вступили до шинку, трохи підпили, а що дорога була нелегка, то добре витарялися в болоті. Додому прийшли злі і почали сваритися. Сварка закінчилася тим, що пан Гучинський спересердя насадив пані на голову друшляк, і в тому друшляку вона мала такий вигляд, — каже Франко, що був присутній при цій баталії, — як рицар у шоломі із закритим забралом... Ах, чого дивуватися цим людям. Вони з іншого світу, живуть за іншими законами. Там десь, як перейти унятицькі луки, є інший світ...

“Цюця” після тої сварки два дні лежала в ліжку хвора і неперервно, як тільки вздріла чоловіка чи чула, що він у хаті, а не десь поза хатою, співала йому пісню про якогось такого собі майстра Войтка, який біг по снігу і загубив шгани, а люди з нього сміялися. Майстер дуже червонів і вперто працював за верстатом. Робив труни і скрині. Особливо ходовий товар. Який стосунок мав той Войтек, що загубив шгани, до пана майстра, так і не вдалося з'ясувати малому Франку.

Хату будували на сусідній вулиці, а для малого Франка то знову був великий міх вражень. Там за лугами-полями хату будували йнакше...

Жити на новій хаті Іванові Франкові вже не довелося. Він саме закінчив нормальну школу, переходив до гімназії і змінив місце проживання. Не довго довелося тішитися новою оселею тітці Кошицькій. Шлюбні свічки віщували правду. Помер Гучинський. Незабаром прийшла комісія і викинула хвору, розбиту паралічем тітку Кошицьку на вулицю. З'ясувалося, що колись покійний Гучинський поручився за позику одного свого давнього знайомого, а той не сплатив її і до відповідальності потягли поручителя. Забрали хату. Хвороба відняла тітці ноги, і вона не могла навіть зебрати. Повзла руками. Перебралася до центру і замешкала на сходах церкви Святої Трійці. Її не проганяли. Сиділа мовчки. З ніким не вступала в розмову, не зебрала і не співала побожних пісень, яких знала так багато. Не нарікала на свою долю і нікому не жалілася. Не хотіла своїм горем зворушити чиєсь серце, аби її кинули милостинню. Навіть і не просила її. Дадуть — добре, не дадуть — друге добре. Якась усе-таки милостива рука знаходилася і кидала кусник хліба чи кілька картоплин. Цього й було досить. Зів'яла, зжовкла, з лицем у глибоких зморшках, із покорченими від ревматизму пальцями вона була уособленням самого розпачу. Тільки в очах ще світилася енергія й розум, але вони були прикриті хмарою смутку. “Скільки світлих та енергійних очей затемнює та хмара по наших місточках”. Так закінчить свою оповідку Іван Франко про тітку Кошицьку і своє перебування в неї на станції.

...“В житті мов у довгій дорозі: що з воза впало, те пропало. А спомини, мов затурбований хазяїн, ідуть по довгих літах тою дорогою і шукають — питають давно загубленого”.

Ще коли писав ті спомини про столярню, то сумнівався, чи хоч слід зостався з тої столярні на бориславському тракті у Дрогобичі, де йому, Іванові Франку, довелося пробути три перші роки міського життя.

До своєї збірки “Малий Мирон і інші оповідання” Іван Франко написав коротеньку передмову, у якій запевнив, що більшість оповідань, зібраних у цій збірці, в більшій мірі від інших мають автобіографічний характер. Вони показують у загальних рисах “хід виховання сільського хлопчини перед 30-40 роками, починаючи від перших проблисків власного думання, а кінчаючи найвищими ступенями середньої школи”. “Та хоча, — застерігав Іван Франко, — і в інших оповіданнях сього томика автобіографічний елемент виступає досить живо, то все-таки не можна, як се чинив пок[іийний] Ом[елян] Огоновський, приймаючи їх без застережень, як частини моєї автобіографії, бо в усіх, крім автобіографічного елемента, маються також виразні артистичні змагання, що домагалися певного групування й освітлення автобіографічного матеріалу”. Оповідання “У столярні” не увійшло до цієї збірки, а тому пізніші дослідники, які найменше дивилися, що воно має підзаголовок “Із моїх споминів”, віднесли його до тих, де є повний артистичний вимисел. Вимисленою вважалася тітка Кошицька, її чоловік, столярня, а відповідно і все інше.

А відповідь скривалась знову таки в метричних книгах. На 72-ій сторінці однієї з таких книг (Там само. — Спр. 266) є такий запис: 20 лютого 1862 року відбувся шлюб між Адальбертом Гучинським та Євою Кошицькою, вдовою по Івану Кошицькому. У цій же метриці шлюбу зазначено, що було нареченому 31 рік, тобто був він 1831 року народження, і що він син Франца Гучинського і Анни Купецької. У графі, яка стосується соціального стану, зазначено, що він є воякою, а потім це слово перекреслено й дописано “скрінаріус”, що в перекладі з латинської означає столяр. Що ж до віри, то наречений був римо-католиком, тобто поляком. Про наречену, вдову Єву Кошицьку, зазначено, що їй — 47 років, тобто вона 1815 року народження, а отже, на 16 років старша від свого чоловіка. Вона була греко-католицького віросповідання, з роду Романських. Старостою на тому весіллі був Йосиф Романський, батько Яська Романського, найщирішого “позакласного” друга Івана Франка під час навчання в нормальній школі.

Мешкала Єва Кошицька на Завежному передмісті Дрогобича в хаті, яка мала орієнтаційний номер 65. “То був старий домік, — згадував Іван Франко, — у подвір’ї, віддаленім від вулиці трохи показнішим, але дуже нехарним жидівським домом та ще одною величезною жидівською

халабудою, де містився шинок, а від потоку смердючою гарбарнею". Про цю гарбарню, і як у ній на подвір'ї різав ідіот-різник теляток, він оповів дуже детально в спогадах "У столярні", але ні словом не обмовився про шинок, який стояв перед будинком, і де щодня розігрувалися сцени значно яскравіші, значно трагічніші за своєю суттю, ніж різання теляток у гарбарні. А властиво, для чого це все описувати у спогадах? Шинки, крики, бійки в них, гульня, пропивання майна він бачив у себе вдома. Це вже не разило. Разили інші сцени.

Неподалік дому Єви Кошицької стояла відома фабрика з дистиляції земного воску чи, як її ще називали, фабрика парафіну. Тут, коло хати, стояли великі дощаті бараки, у яких жили робітники, а дорогу вниз окупували переважно столярі, які для цієї фабрики виробляли величезні бочки, де зберігалася ропа та очищений продукт. Через кожні десять метрів стояв шинок. Веселі крики, сварки, співи, бійки були тим постійним супроводом, що асоціювалися Іванові Франку з життям у тітки Кошицької, яка годилася в "цьоці" Івановій мамі.

Шинків на бориславському тракті ніколи не бракувало й раніше. Їх велику кількість фіксує Францисканська метрика, яку для цісарсько-королівського міста Дрогобича було складено 1820 року (ЦДІА України. — Львів. — Ф. 20, оп. XIV, спр. 65). Збереглися й кадастрові карти, які дають змогу точно визначити, де стояв дім, у якому мешкав Франко.

Ні сліду від цих будівель. Хату тітки Кошицької знесли 1902 року. Не стало й шинку, який був правдивою покутою для отих місць. Щоденно тут розігрувалися драми, а крики та прокльони було чути далеко за північ. Згодом, коли у робітників, здебільшого приїжджих, завелось трохи грошенят, то шинок при бориславському тракті окупували "лецті". Окрім того, шинок став пристанищем налогових пияків, через яких треба було переступати, бо лежали навколо. Цього не витримав магістрат. Спочатку він навів лад у шинках, коли 1880 року на фабрику парафіну прибув, так би мовити, з офіційним візитом цісар, щоб подивитися на галицьке чудо. Тоді всіх робітників поодягали в однострій, а опісля вирахували його вартість. П'яниць забрали з тракту і загнали подалі від Дрогобича та доріг, якими мав проїздити ясновельможний. Цісар поїхав, — і все стало на свої місця. На попередні позиції повернулася вся "пляга" міста Дрогобича. Врешті не витримав магістрат, і шинок біля Кошицької зник. Однак згодом він відновив свою роботу, і почалося все спочатку. Цього разу, те, чого не міг зробити магістрат, зробив вогонь. Шинок підпалили. Однак власник шинку відновив його, бо вже дуже місце було дохідне, але знову стався підпал. Урешті власник зрозумів, що життя тут не буде, і вступився з того місця. Для честі інших шинкарів на цьому місці більше ніхто шинку

не ставив, тільки вже в часи, коли приватну власність на шинки було знищено, на тому ж місці час від часу з'являлася бочка з пивом. А чого б місце мало пропадати? Традиція є традицією... І знову воскресають сторінки призабутої історії.

Звичайно, що щезла й гарбарня. Вона трималася довго. Принаймні довго трималися ями, у яких вимочували шкіри. З гарбарнею були пов'язані побічні промисли. Неподалік, за синагогою, біля якої у різьбленому будинку мешкав равин, мав хату боднар Щербак. Равинові гарбарня не смерділа, не смерділа вона й боднареві, який виробляв для неї чани з дуба на 400-500 літрів води.

Зрозуміло, що гарбарня щезла тоді, коли Дрогобич із тісного середмістя почав лізти на периферію. Найдовше протримався потічок Побук. Одначе і йому прийшов кінець. Коли почали будувати багатоповерхові будинки "хрущовського" типу, то потічок впустили по металевих трубах, а зверху засипали землею. Стала площа, а на ній смітник. Якраз, де традиційно найбільше багна і найбільша купа сміття, колись стояла хата тітки Кошицької. Тепер це задвірки вулиці Бориславської та провулка Ремісничого.

Краєзнавець із Дрогобича, старший науковий співробітник заповідника "Нагуевичі" Іван Ольховий настільки захопився спогадами Івана Франка про столярню Кошицької, що після скрупульозного документального аналізу встановив межі обійстя тітки Кошицької і знайшов, що з того часу на городі залишилася груша, яку в ціліну паркана бачив Іван Франко і плодами якої так захоплювався. Радісний пан Ольховий про своє відкриття написав у Дрогобицьку районну газету "Радянське слово", а газета ту статтю надрукувала. Радіти б такій знахідці. Але мешканці навколишніх будинків не раділи. Вони розмірковували, що тепер прийдуть "учені", зроблять паркан навколо неї, почнуть екскурсії, а це незовсім вигідно. Бо планувалося грушку викорчувати, і на її місці побудувати гараж. Інші претендували на грядки. Ще інші — на кучу для свиней. Словом, пропозицій було багато і різних, але всі вони зводилися до однієї: знищити грушку. Зробити це відразу було важко. Грушку підпилювали, підливали окропом, кислотою, але та мужньо витримувала різні напасти. Годі її підпалили. У міську раду пішли гінці і оповіли, що вже по грушці, і нехай міськрада спляє собі той меморіальний штурпак, бо він їм, мешканцям, псує вигляд з вікна. А весною грушка забуяла зеленим листям та білим цвітом...

Єва Кошицька не була з Дрогобича. Метричні книги про неї вперто мовчали. Навіть ніде не було зафіксовано її шлюбу з Іваном Кошицьким. Проте не мовчали про її брата Йосифа Романського, який був старостою на весіллі і запалив оті дві нещасні пошлюбні свічки. Зафіксовано, що 23 лютого 1840 року Йосиф Романський, син Гната Романського, слуги

із села Солець, і мешканки цього ж села Марії Дольницької брав шлюб із вісімнадцятирічною Анною, дочкою Михайла Яреми та Аполлонії Войтович. Було тоді Йосифові Романському 26 років, тобто був він 1814 року народження. Наступного 1841 року, 13 лютого, у нього народилася дочка Юзя (Там само. — Ф. 201, оп. 4 "а", спр. 256, арк. 103), 8 липня 1845 року — дочка Юліана (Там само. — Спр. 261, арк. 5), яка померла 18 серпня 1853 року. 15 січня 1848 року з'явився на світ син Іван (Там само. — Арк. 33). Він і був тим Яськом Романським, який одного дня покинув Дрогобич і пішов шукати щастя між людьми.

Доля Йосифа Романського, який потрапив в аварію на фабриці і якого щонеділі у шпиталі відвідував Іван Франко та Ясько Романський, трагічна. Він залишився калікою і вкоротив собі віку 3 жовтня 1875 року (Дрогобицький міський архів ЗАГС. — Кн. 14, арк. 108). Йому було 60 років.

Коли померла Єва Кошицька — невідомо. Дрогобицькі метричні книги дату смерті не засвідчили. Невже доля закинула її десь за місто, або загинула вона в рові, як гинуть зазвичай жебраки, і ніхто не знає ні їхнього прізвища, ні імені?

Другий чоловік Єви Кошицької разом із батьками мешкав у Дрогобичі на Загородах, у будинку № 235, мав трохи городу. Батько його, Франц Гучинський, був столяром, але не настільки авторитетним, щоб визволяти челядників, а тому свого сина Адальберта віддав на науку та визволення до столяра Івана Кошицького, який жив на Зварницькому передмісті й десь коло 1840 року оженився з якоюсь Анною, що невдовзі померла. Тоді вдівець Іван Кошицький оженився з Євою Романською. Іван Кошицький, син Фелікса Кошицького та Агнети Щепанович, помер 1860 року, якраз тоді, коли молодий челядник Адальберт Гучинський був у війську.

Це і весь біографічний матеріал для спогадів Івана Франка "У столярні", де дві теми набувають неймовірно сильного звучання: доля дитини, психіка якої зазнає деформації через чужі обставини, відмінні від тих, які знав з дитинства, і доля Єви Кошицької. Якщо перша тема має більш-менш особистий характер і дає уявлення про той найближчий світ, у якому формувався Іван Франко, то трагізм долі Єви Кошицької Франко піднімає на щабель трагічної долі жінки: "Скільки то світлих та енергійних очей затемнює та хмара /по наших місточках" ...

Може, звідси, із заболоченого по вуха Завижного, і починається тема жінки у творах Івана Франка: в очах розум, енергія, тільки світло те прикриває хмара смутку, якщо не розпачу, який хоче вирватися наверх, а його здавлюють. Для чого людей мучити своїми бідами, коли в кожного повно своєї?

Це один з уроків початку міського життя.

Розділ V

ІНШИЙ СВІТ

Крім світу столярні тітки Кошицької, був зовсім інший світ — світ самої школи отців Василіян. Це мав бути монастир, відгороджений від усього білого світу парканами та густими деревами. Там мав знайти спокій для тіла і душі. Той великий світ зі своїми зойками і проблемами мав розбитись об тверді правила поведінки монахів і міцні мури їхньої обителі...

Де дорога з Борислава, покрутившись по Горішній Брамі колишнього старого Дрогобича, а відтак по Завезжному передмістю, круто розвертається і, минувши корчму при Побуді, за якою гарбарня та столярня тітки Єви Кошицької, бере розгін на центральну площу з не такою вже давньою ратушею з чотирма годинниками по боках, що ні гірша, ні краща від інших ратуш провінційних містечок Галичини, там, на самому розі перед церквою Святої Трійці, притулювся приземкуватий триповерховий будинок, який ні фасадом, ні малими підсліпуватими вікнами, ні тісними дверима нічим не відрізняється від старих дрогобицьких будинків. У ньому мав бути цілком інший світ, відмінний від тих пристрастей і драм, які вирували в домі тітки Кошицької. Відразу від дверей до школи витовчений насип, який з боку ринкової площі був обрамлений сходами до церкви Святої Трійці, постійно окупували бездомні вдови, сироти, полишені долею на самих себе, старі немічні батьки, від яких відреклися діти, покалічені робітники, яким у житті вже ні на що не зоставалося надіятися, крім звичайнісінького людського милосердя. Тут знаходили притулок ті, для кого не було ніякої роботи в селі, бо вже давно пропили своє господарство, пустили по службах дітей і нещасних дружин. Тут були гіркі п'яниці з поснілими носами та підпухлими очима, які навіть не наважувалися протягати до людей руки, лиш супроводжували їх своїми собачими поглядами. Тут було повно калік, що в будь-яку пору дня і року виставляли на показ своє каліцтво і просили змилоствитися над ними. Трохи збоку примощувалися циганки із загорнутими в онучі дітьми, які, щоб не плакати, то присмоктувалися до материнських грудей. Їх не гнали звідси, бо вже так велів

давній звичай — не гнати бідних та страждених від брами святої обителі. За церквою, як до Ринку, трохи ліворуч була площа, ущертъ заповнена возами, де кричали візники, сварилися конюхи, які не могли роз'їхатися, бо розворами позачеплювали один одного.

Від Бориславського тракту на розі стояла давня корчма, до якої в базарні дні важко було досягнути. Вона вважалася трохи панською, бо мала заїзд на коні, широкі кімнати, мощені дильовими дошками, які час від часу мили, з гарним ганочком та вікнами, що на ніч закривалися віконницями. Поряд із корчмою, навпроти входу в нормальну школу, стояли якісь халабуди, де продавали все, що продається, і все, що можна було купити.

Тут продавалися і купувалися дари землі, річок, лісу та полів, ремісничі вироби — діжки, кошики, маснички, решета, баняки, сапи, лопати, шуфлі, а з ними й тих тисячу дрібниць, які так потрібні в домашньому господарстві. Той базар охоплював усю ринкову площу і тягнувся аж за монастир, роблячи його щопонеділка центром грандіозного людського мурависька. Коли товар, привезений зі села, продавали, люди йшли до шинку чи до склепів на закупи. Після обіду все роз'їждалось, аби наступного понеділка знову заповнити все довкілля.

У вівторок на площу виводили арештантів, аби до суботи її прибрати і привести до того "людського вигляду", який би мало мати місце перед Ратушею та церквою.

Монахи постійно скаржились управі міста, щоб якось зарадити біді, бо чого варте таке виховання у школі, коли через вікна постійно доноситься сварка з базару, прокльони і крики, а крім того, вибірна лайка арештантів, яких використовує місто для наведення порядку і котрі чомусь сідають відпочити просто під вікнами школи. Управа міста, звичайно, допомогти монастиреві нічим не могла. Далі множилися корчми, прибували з провінції на торг вози, кричали продавці і сварилися між собою люди. Однак несподівано проблема розв'язалася сама собою. 1922 року помер священник Кміт, який мав невелику земляну парцелю й одноповерховий будинок на тому місці, де сьогодні красується один із шедеврів сталінської архітектури у Дрогобичі Народний дім, а донедавна, звичайно, будинок культури і відпочинку народних мас Дрогобича. Мав цей будинок ще й назву Івана Франка. Поряд нього стоїть і пам'ятник Іванові Франку (робота відомого скульптора Якова Чайки).

Після смерті священника будинок перейшов у власність деканату. Спочатку в ньому вирішили поселити "законниць", тобто нереформованих сестер чину Василя Великого, однак часи, коли монахи охоче йшли жити в печери та нори, аби ніхто не заважав молитися, давно минули, і йти в хату отця Кміта, доволі невибагливої людини до людських слабкостей, ніхто не

хотів. Тоді знайшовся якийсь мудрий, який підповів, щоб обмінятися з містом цією ділянкою на місце перед монастирем церкви Святої Трійці, де вирували торги і де не завше чулося Боже слово. На тім і стали. Місто охоче пішло на такий обмін, бо одночасно вбивало двох зайців. З одного боку, вирішувалося питання про перенесення торгу з-під воріт Божої обителі, а з іншого — сама собою знайшлася ділянка для будівництва школи, за якою так шукав магістрат. Із того нічого не вийшло, бо тільки встигли закласти фундамент під школу, як припинилося фінансування, і проблема будівництва школи відтягнулася на пізніший час. Проте монастир та церква дуже скоро скористалися дарунком о. Кміта і в один сезон повиганяли, як Христос із храму, торговців під духовною обителлю, позносили будки, крамнички, лавки. Площу розчистили, а невдовзі й обгородили гарним цегляним парканом, який і відділив монастир від вулиці. Відтак обгороджену площу скопали, повикидали каміння, розвели грядки з яриною, яка служила монахам до столу, і посадили фруктові дерева. Неглибокий шар ґрунту, під яким зараз же йшла глина та каміння, не дозволив бідним рослинам пустити глибше коріння, а тому вони хилилися під власною вагою і падали боком. Деревя так і залишилися лежати, цілком пристосувавшись до цієї примхи долі, а змирившись, звернули своє гілля знову до сонця, так що здавалося, ніби росте це гілля просто з землі. Весною сад, як і всі сади, зацвітав, буяв на сонці своєю чистотою, полошив груди своїми пахощами, але що то суєта цього світу? Обсиплеться на болото цвіт, розвіється по світу і пропаде. Нічого немає вічного. А тоді прийде плід, відтак осінь — і кінець усім тим скороминущим радощам світу.

За високим цегляним парканом, за малими вікнами, які щідять денне світло, і тісними дверима — монаша обитель чину Василя Великого. Життя без власності, самота тіла, скромність в одежі — основні цноти тої обителі, окраса і скарб його мешканців. І мирний у них голос, і бесіда розважна. Про їжу, життя не журяться — усе в руках Божих. Бог дав — Бог візьме. Монах — безтілесне сотворіння, жертва і власність Бога.

При старших монах мовчить, розумніших слухає, любить рівних собі, для бідних має розраду, повну любові. Не знається з людьми злими, спокусливими і світськими. Багато думає, мало говорить. У бесіді обережний, до сміху не ласий. Красою його є сором'язливість. Очі його вдолі, душа вгорі. Не противиться насильству, послушний, працює руками, завжди пам'ятає, що прийде його останній час. Тішиться надією, у біді терпить, безнастанно молиться, за все всім вдячний. Поглядом найпокірніший, не терпить гордості, постить і стереже серце від злих гадок. Надіється, що чекають на нього скарби неоціненні, життя вічне на небі, до справ мирських не втручається. Не обходить його, як живуть живі люди,

а наслідує життє святих отців своїх. Тішиться побожним життям інших, співчуває тим, що терплять, і з ними плаче, і виплакує скорботу. Жалує їх, а не судить кривдників, ні скривджених. Служить хворим, мие ноги святим. Дбає про гостинність, бідність свою ділить із бідним і всіх побратньому любить. Мир зберігає з вірними, еретика уникає. Хреститься так, як навчено його, вірить так, як вірили. Добрими справами займається, ніколи не присягається, не зичить грошей на лихву, ані збіжжя, ані вина, ані оливи своєї до зиску. Утримується від пияцтва і світової журби. У розмові непідступний, про нікого зле не говорить, не слухає радо обмов. Не піддається ні гніву, ні пристрастям. Не задержує жалю до нікого, не віддає злом на зло, волить бути зневаженим, ніж зневажати, бути битим, ніж бити, бути кривдженим, ніж кривдити, бути ошуканим, ніж ошукувати.

Бо чекає його велика заплата, нагорода безмірна, вінець справедливості, вічні обителі, життя безконечне, невимовна радість, перебування в Отця і Сина, і Духа Святого, радість з ангелами, отцями, патріархами, пророками, апостолами, мучениками, ісповідниками, що від віка угодили Богові.

І відіркся від світу цього. Кинув матір й батька свого, і дружину свою, і дітей своїх, і плач осиротілих, бо що життя тлінне? Не перешкоджають йому в житті святим. Як той, що входить у купіль, скидає з себе одіж, так само і він скидає із себе все, що з життям скороминущим має сув'язь. Він умер для всього світу, він покинув земні багатства. Він полюбив убожество, бо той, хто нічого не має, буде мати все.

Не порадує його ніколи перша брунька, що по довгій зимі знаменує весну, ні перший первоквіт, що сніг пробив, бо що марнота світа, а що вічність? Відійде квітка, дасть насіння, розів'ється брунька, щоб листок зродити, а потім відійде.

Якщо жебрак — останній у цьому світі, то він мусить іти після нього.

І стережеться молодих ровесників своїх, утікає від них так, як від вогню. Не один ворог погубив їх у вічному вогні, розбудивши пристрасть і жаль за покинутим світом, скинувши їх у страшну пропасть, з якої вороття немає. На лавці не сяде у монашій рясі з ровесником своїм, як іде спати, то не кладе одежі своєї коло його одежі, старається бути близько старця. А коли ровесник говорить з ним, не дивиться йому в очі, бо світ, якого зрікся, колись може віддзеркаленим побачити, і туга давня стривожить серце його, і сумнів, і жаль може прийти. Не піддавайся тій оманливій спокусі, побори в собі те, що пролетить вихором через душу і серце. Ти ж бо без тіла. Пам'ятай 29 главу конституції чину: "Не повинно бути в монастирі особливої любові між двома або трьома братами". Брати повинні мати поміж себе любов братню, однак не товариство. То не любов, а бунт і

розділ, доказ злоби проти тих, які мають таку любов, бо якщо любили б спільне добро, порядок у монастирі, мали би спільну любов, рівну для всіх.

Нерадо покидай стіни обителі своєї, а коли konieczність змушує вийти з колі, бери на себе як панцир страх божий, а в руку меч христової любові і, поборовши себе всякою воздержаністю покуси пристрастей, йди, — і так як голуб, випущений із ковчега Ноя, скорим летом вертайся назад до келії, кивоту свого довічного. Як голуб несе оливну галузку, так ти неси в мир гадку на христове милосердя. Коли дітей вчити маєш, то не проймайся їх турботами, бо що вони? Христове слово і науку неси між них, учи послушності й оповідай про життя своє, нехай слідують твою приміру. І пам'ятай, що всюди смута: божому даждь воздах боже, а кесарю — кесарева.

Працой з великою ревністю і охотою. Усе робиться во славу Бога, а не твою! Пам'ятай, що сам Христос мив ноги своїм ученикам, а хто ти? Велика річ йти за прикладом його, — і хто ж назве покірним і малим, що сам Бог робить?

Від важких справ не вимовляйся. Хто дійсно любить і жде постійно з рук Божих нагороди, той ніколи не єсть задоволений з того, що робить, а більшого шукає тягара. "Монах не знає, що єсть вибирати з власної волі", — гласить 74-е правило уставу, бо "Кожний вибір з власної волі не є без небезпеки", — вторить йому 127-е правило. "Щобудь хто зробить з власної волі, — доповнює правило № 138, — єсть його власним, але далеким від побожності, а навіть і в добрих річах хотіти щось більше над всіх, випливає з гордості і порожньої слави". Бо хто ти, черве мерзенний?

У цей світ, повний самозречення, покори й самотності, мав вступити Іван Франко. За тими вузькими дверима мали залишитися і тітка Кошицька, і Ясько Романський, і Адальберт Гучинський, увесь світ.

Тут була монаша обитель. На цьому місці вона стала не так давно. Серед інших галицьких монастирів чину Василя Великого Дрогобицький монастир був наймолодший. До тих давніших належали монастирі у Літні, Лішні та Деражні під Бориславом. Той Деражницький монастир із поблизьких до Дрогобича був найстаршим, бо згадка про нього датується 1531 роком. Були у дрогобицькій окрузі і старіші монастирі, зокрема монастир Святого Миколи в рідному селі Франка, яке колись називали Башево. Збереглися навіть грамоти, які начебто дарував монастиреві сам князь Лев Данилович, а потім їх підтвердили польські королі. Тільки і згадки про той монастир, що грамоти. Коли і як він зник, що навіть не залишив по собі сліду у Нагуевичах, так і до сьогодні невідомо. Тільки залишив той монастир назву сільській церкві і більше нічого. Можливо, така доля чекала б і на тих три монастирі коло самого Дрогобича, бо з часом прийшли б вони в занепад, якби не тодішня цесарева Марія-Тереза, що на просьбу

ігумена Деражницького монастиря Братковського декретом від 31 грудня 1774 року об'єднала їх усіх в одну обитель. Правда, монахи знали, що і їхній монастир може чекати доля попередників, тому завчасно, ще у 1773 році, ігуменом Лішнянського монастиря Йоахимові Мергульцеві вдалося укласти угоду зі старостою Василем Ортинським на закупівлю ґрунтів біля Дрогобича, де за замислом монахів мав би стати новий об'єднаний монастир. Марії-Терезі зосталося тільки констатувати факт, що справу з монастирем монахи розв'язали самостійно, а тому вона з легкою душею дала дозвіл на будівництво нового монастиря на землях, які закупили монахи, не витративши на цю справу ні копійчини. Цісарева була норостивою, як виявилось, і стосовно нового монастиря перед монахами поставила умови. Передусім щодо кількості. У новому монастирі, вимагала вона, не мало бути більше монахів, ніж є зараз. Крім того, жодних субсидій від уряду та міста монахи не будуть вимагати, водночас не будуть просити грошей і від громади у вигляді всяких пожертвувань.

Вимог Марії-Терези монахи дотрималися і незабаром при Замковій вулиці, на ґрунтах, куплених у міста, побудували дерев'яну церкву Святого Петра і Павла та монастир. Будівництво монастиря й церкви доручили отцю Гликерієві Дубовицькому, іменуючи його новим ігуменом уже Дрогобицького монастиря, а на бажання шановної дрогобицької громади, що, як колись пізніше скаже намісник Галичини Агенор Голуховський, завжди мала потяг до науки, відкрили монахи школу. Громада міста знову звернулася до уряду із проханням надати їй статус гімназії. Уряд нічого проти не мав, тим паче, що громада не просила якихось дотацій на школу, а зобов'язувалася вести її сама, тобто матеріально підтримувати її. Справді, громада грошей не жалувала, бо до цього її хитро намовили монахи. Щороку після закінчення навчання влаштовували у гімназії публічні екзамени і вихованці виступали перед численними гостями з різними відчитами, які просто захоплювали радних міста і самого бургомістра, який ніколи не впускав нагоди послухати, чого за рік навчилися юнаки. І вся дрогобицька громада "тлумами валила" на ці екзамени. Скільки то було захоплення і втіхи, а тому неважко здогадатися, що після тих екзаменів громада не могла відмовити шановним отцям у черговій субсидії. Слава про учнів Дрогобицької гімназії, яку вели отці Василяни, рознеслася так швидко, що вже "єнеральна капітула", як найвищий орган єпархії, на своєму зібранні в Торакані 1780 року іменувала Гликерія Дубовицького ректором Дрогобицької гімназії. Вона і висловила надію й побажання, щоб і надалі школа у Дрогобичі розвивалася так само успішно і приносила добро всьому краю. На жаль, не збереглося жодних суттєвих документів та навчальних програм з цієї гімназії, однак Здіслав Култис, автор "Історії

Дрогобицької гімназії" (Дрогобич, 1908 р.), засвідчив, що ще в його часи в архіві Дрогобицької гміни він особисто бачив хоругву, напис на якій гласив, що 1782 року на публічному екзамені з рефератом у галузі фізики, астрономії та філософії виступив випускник гімназії Микола Чайковський. Він оповідав зібраним про систему Коперника.

Проте недовго довелося отцям Василянам демонструвати перед громадою ученість своїх "вихованців". 1780 року на трон вступив син Марії-Терези, новий цісар, іменований Йосифом II. Тим самим роком й датується ера реформ, яку стара історіографія загалом назвала прогресивною. Реформи Йосифа II особливо торкнулися шкільництва. Новий цісар бажав мати міцну централізовану державу, якою можна було б легко управляти. І наука, і школа, за його задумом, мали стати одним з основних засобів вирішення цієї проблеми. Школи, які цісар мав намір реформувати, а то й наново створити, повинні виховувати громадянина, який був би настільки грамотним, що легко міг би засвоїти нові ремесла, поліпшити землеробство, забезпечити достаток у державі. Але не більше. У тих школах, які дісталися цісареві від розділеної Речі Посполитої, він нічого мудрого не бачив. Схоластика, говоріння, мертвота, які нікому ніколи користі не приносили, хоча і не шкодили. Так думав монарх. Для чого в монархії так багато університетів? Хіба австрійському урядникові потрібно аж стільки наук, стільки часу витратити на ці науки, коли розум та енергію можна скерувати в інше русло? Із семи університетів чотири було закрито, а молоді заборонено здобувати знання за кордоном, бо і в закордонних університетах нічого розумного не вчили, а як учили, то це було зайве, твердив монарх, для австрійського урядника. Народові потрібні школи. Навчіть його читати книжку, Святе Письмо, аби вмів шанувати владателя свого, напишіть для нього такі книжки, в яких йтиметься про те, як краще обробляти землю, як завести сад, пасіку, як виправляти баранячі та кроликові шкурки на хутро, дайте йому змогу навчитися ремесла, якого хоче, — і держава Габсбургів від цього буде тільки процвітати. 24 березня 1781 року, саме тоді, коли Микола Чайковський готувався до виступу з рефератом про систему Коперника, високодостойний монарх видав розпорядження про організацію головних і тривіальних шкіл типу німецьких 1-4-класових, а по селах — парохіяльних шкіл. Нема вчителів для шкіл? А для чого тоді були ті університети, ті "енеральні" семінарії із премудрими науками, коли звичайного хлопа не може ніхто навчити декількох десятків букв, аби їх ліпити до купи? Жодному священикові не давати парохію, якщо він не зуміє працювати у школі, а крім того, на прибутки з парафії організувати її. Звичайно, щоби вміти навчити грамоті дітей, треба самому вміти читати.

Проблема шкільництва породила ще одну проблему, яку австрійський цісар також блискуче розв'язав. Це справа монастирів. По-перше, тих монастирів було забагато, а по-друге, вони зосередили у своїх руках багато землі, що гарантувало їм деяку незалежність, а то й автономність від уряду. До чого це призводило і до чого це може призвести — цісар прекрасно знав. Він не міг допустити якоїсь автономії церкви та монастиря у своїй державі. Вони також повинні були служити справі процвітання монархії. Їх потрібно було приборкати і покорити своїй волі більше, ніж у будь-якій іншій державі. По-третє, справами освіти та шкільництва у Галичині займалися ордени єзуїтів та частково піярів. Реорганізовувати школу означало реорганізовувати монастирі. 17 квітня 1783 року виходить цісарський патент, щоб менші й убогі монастирі знести або приєднати до інших сильніших монастирів. Монастирі, які не приносять користі суспільству, закрити. Велику кількість монастирів, які підлягали під оце означення, було закрито. Спочатку їх стало 18, а згодом усього 14. Як бідкалися пізніші хронікарі з цього приводу! Найбільше звинувачували вони няньок малого монарха, які в душу свого вихованця внесли нелюбов і презирство до монашого життя, і коли цісар тільки прийшов до престолу, — відразу ж кинувся закривати монастирі. Однак ті монастирі, які провадили, на його погляд, корисну для суспільства працю, тобто вели школи, цісар не закрив.

Багато злого в цій справі зробив і Готфрід ван Світтен, якого монарх поставив на чолі тодішнього шкільництва. Той не церемонився. Сказано закривати монастирі — закривав. Унаслідок цього було знищено давні бібліотеки, пергаменти, рукописні Біблії, словом, зруйновано цілу епоху культури, якої вже ніяк не відновити. На всі закиди про понижені Біблії Готфрід ван Світтен відповідав, що більшість священників і так не вміє тих Біблій читати, а нової друкованої продукції у них є багато.

Поспішали виконувати розпорядження монарха не тільки у Відні, але й на місцях. 12 травня 1784 року у Львові відбувся з'їзд парафіяльних деканів, на якому львівський єпископ П. Білянський, що відав школами від консисторії, наказав священникам закладати школи, як цього вимагали приписи монарха.

Якщо зважити на те, що наступного 1785 року, 12 квітня, видано патент, щоб з метою правильного оподаткування населення зробити перепис ґрунтів та нерухомого майна і закінчити його до кінця жовтня 1785 року, тобто провести обміри упродовж семи місяців, то стане зрозуміло, що цісар суто по-габсбурзьки затягував усі гайки. Так сталося і при наступнику Йосифа II Леопольдові I. Далі габсбурзький двір трохи оговтається і зрозумів, що гайки затягнуто занадто. Адже школи були німецькі,

що не дуже подобалося, зокрема русинам. На своїй парафії, за свої гроші вони хотіли вчити дітей рідною мовою. Словом, довелося трохи розвернути віз в інший бік. Цісар ласкаво дозволили школи з "матершпрахе", тобто рідною мовою. От тільки в Галичині довго не могли вирішити, яка ж ця "матершпрахе". Поляки в Галичині твердили, що та "земля ойчиста" і мова у школах повинна бути польська, а русини твердили своє — руська. Шановні, але до чого тут монарх? Нехай поляк і русин з'ясовують між собою ці справи.

Завдяки цим реформам, дозволові відкрити школи з руською мовою навчання, турботам про освіту, відкриттю духовної семінарії, австрійський монарх здобув славу "батька" українського народу в Галичині...

Під реформу 1783 року попав і Дрогобицький монастир, який раніше відліл з ласки Марії-Терези. Гімназію, яка по-філософськи підходила до системи Коперника, закрито. Місто залишилося без неї. А для чого вона містові? Там ремесло, там багатство в землі... У Дрогобичі отці міста вирішили, що австрійський уряд зле поінформовано про успіхи в тутешній гімназії, бо якби він знав, що тут усе йде добре, то такого б не сталося. До Відня послали протести і просьби від уряду міста, від отців Василян. Самого монастиря уряд не закрити. Він належав до "пожиточних" монастирів, бо вів школу. Аби дуже не образити місто, вирішив монарх отцям Василянам дозволити вести чотирикласну німецьку народну школу. Цим роком і датується створення Дрогобицької нормальної школи.

Зберігся план забудови первісної гімназії, а відтак нормальної школи на Задвірному передмісті (Там само. — Ф. 146, оп. 66, спр. 240, с. 26). Це одноповерхове приміщення з чотирма величезними кімнатами під класи, великим горнищем та підвалами. Невідомо, як сталося, але 1825 року церква й монастир згоріли, та стараннями ігумена монастиря Йосафата Качановського на цьому самому місці став новий цегляний будинок на два поверхи, а також церква у формі ротонди, яку було посвячено у 1831 році святому Йосафатові.

Саме тоді у краї лютувала холера, у Нагуєвичях, а також у Ясениці-Сільній спаливали упирів, як винуватців пошесті, а самого Йосафата Качановського, що мав якусь хворобу крові, від чого його обличчя завжди було червоним, уважали найголовнішим упирем. Його поривалися декілька разів схопити і спалити на терновому вогні, тому він довгий час не міг вийти на люди і переховувався за стінами монастиря.

По місту точилися розмови, що пожежа 1825 року була справою самих монахів, які хотіли з передмістя перебраться в місто, у колишній монастир кармелітів, що його так "ласкаво" ліквідував монарх. Монахи твердили, що перебраться на це місце їм сам Бог велів, бо місце, на якому

став монастир кармелітів, таки має належати церкві. Колись тут із давніх-давен справді стояла церква Святої Трійці. Перша дерев'яна церква згоріла десь близько 1658 року, бо згідно з хроніками у 1658 році нову, також дерев'яну церкву освячував уже згаданий вище архимандрит Деражницького монастиря Віктор Каменський. Недовго простояла і друга церква, що теж згоріла, але її вже не відновлювали, а тим часом Ян Станіслав Бекерський (герба Косьцюрек) разом зі своєю бездітною дружиною, аби випросити на себе милість Божу, задумали подарувати містові монастир для ордену кармелітів. Дарували на цей монастир і поля, і городи, і цілий фільварок недалеко вулиці Стрийської, дві соляні вежі, два будинки в місті та броварню. Мали вони вибудувати своїм коштом монастир та рефректар, тобто їдальню для монахів.

Незабаром староста міста Хоментовський знайшов площу під монастир біля згорілої церкви Святої Трійці, і в 1700 році розпочалося будівництво.

Услід за С.Бекерським монастиреві почали дарувати ґрунти навколишні магнати: Ілля Михаловський, Вінценти Винницький, Антоній Гавінський, Якоб Копистинський... Не стояв осторонь і пан Нагуєвський. Він теж подарував монастиреві багато поля, за що після смерті був похоронений у склепах костелу при монастирі.

Із ліквідацією ордену кармелітів будинок купило місто і призначило для адміністрації солеварні та гірничих розробок. Ще пізніше там розташовувалися різні установи, контори і навіть військовий навчальний заклад для хлопців, аж поки після довгого листування з урядом, староством, губернією та Перемиською консисторією монахи чину Василя Великого не вирішили собі закупити цей монастир. У 1812 році школу із Задвірнянського передмістя перенесено до будівель при церкві Святої Трійці, хоча монахи залишалися у старому приміщенні монастиря аж до 1825 року, тобто до пожежі.

Орден кармелітів загалом славився суворістю уставу порівняно з іншими, не менш запопадливими, орденами. Вони навіть ділилися на кармелітів босих і кармелітів узутих, тобто обутих. Босі кармеліти мали ще суворіші правила поведінки, ніж їхні взуті брати, але це не означало, що по дрогобицькому болоті вони ходили босі, як потім твердила про них легенда. Коли дрогобицька міщанка хотіла у сварці допекти або зачепити за живе свого супротивника чи супротивницю, то кляла: "Ти, кармеліто босий, абись здох". То мало означати, що обізваний був людиною без серця, а чи варто жити на світі людині без серця? Приміщення монастирів кармелітів були знані з аскетизму форм, келії були неймовірно холодні й задумані так, щоб у них жилося вкрай незручно і найгірше. До чого, вже

звиклі до невигод монашого життя, дрогобицькі монахи і ті задумалися, чи купувати будинок, чи ні, тобто, чи вони самі довго в тих мурах протягнуть, чи доведеться покинути цю грішну землю раніше визначеного терміну. Врешті-решт, коли і губернія, і консисторія приобіцяли, що приміщення можна перебудувати і пристосувати до більш-менш терпимих умов, то монахи й відважилися купити. Тобто дали свою згоду, аби дрогобицька громада купила будинок. Старий костел переробили на церкву, що отримала назву Святої Трійці.

Якщо перебудову церкви закінчили швидко, то будівництво нормальної школи затягувалося. Міщани почували себе ображеними, що від них відібрали гімназію, і тому безперестанно оббивали пороги урядових установ, щоб таки гімназія, а не школа була в місті. А, може, цар дозволить усе-таки будувати гімназію? Однак з того нічого не вийшло. Нарешті виникли й непорозуміння між громадою та монастирем, який вимагав, щоб будівництво школи оплачувала громада, бо ж то для її дітей вона будеться, а громада тикала монахам патент царя від 4 червня 1790 року про те, що всі монастирі зобов'язані організувати в себе школи і вчити дітей. А цар добре знає, звідки монахи можуть мати гроші. Адже декретом від 5 липня 1794 року він віддав монахам у Дрогобичі всі парафії. А це не більше і не менше, а сім церков, та ще й у такому багатому місті. Доходи з тих парафій такі, твердила громада, що можна побудувати не одну, а декілька шкіл.

Після того як збудували школу, монахи переселилися в новий монастир, а старе приміщення віддали в оренду міському шпиталю.

Із костелу Трійці при перебудові усунули різні барокові прикраси, будинок набув ще суворішого вигляду, а доброчинців, які були поховані в його склепах, перенесли в парафіяльний костел. Серед них і пана Нагуєвського...

Ігуменом монастиря, а також директором школи аж до 1842 року був Йосафат Качановський, поки його на цій посаді не змінив Р.Максимович, якому теж не довелося довго урядувати, бо в 1843 році призначили Теофана Білецького. Качановський до того часу був єдиним директором, кому судилося померти у Дрогобичі. Саме з ним пов'язана та історія із грішми, зашитими в референдах, яку розповів малому Іванові Франку в столярні Єви Кошицької пан Станіслав.

Малі вікна, товсті стіни, важкі дубові двері мали оберігати сю обитель від усього земного і грішного. Низька стеля, вузькі коридори, постійна темінь, сволоки на стелях надавали школі особливо гнітючого вигляду. Саме такою її застав Іван Франко 1864 року. Коли хлопець закінчив цю школу, почалися освітні реформи в Австро-Угорській імперії, і престиж

нормальної школи в ланці освіти значно знизився. На зміну їй прийшли ефективніші світські школи. Шкільне приміщення з тих чи інших причин стало переходити з одних рук в інші. Нові власники намагалися пристосувати його до своїх потреб. Справа з перебудовою дійшла до того, що 1912 року, коли сюди зайшов подивитися Іван Франко, то побачив, що з усіх приміщень тільки одна їдальня зосталася незмінною. Це приміщення не перебудовували і пізніше, до тих часів, коли власником будинку стала знову Дрогобицька єпархія, відома своїми безкомпромісними владиками. Відразу розпочали ремонт для нових потреб. Усе, що не було знищено досі, по-варварськи знищили зараз. Замість реставрації зроблено звичайний "євроремонт"...

Єдину згадку про Івана Франка і тих тисяча учнів, які вийшли зі стін цієї школи, було сплюндровано. Знищили й сад, і те доквілля, яке вже тепер нашпигували різними торговельними точками.

Суттєвих змін і доповнень зазнала й церква Святої Трійці. Її сходи, як і півтора століття тому, окупувала величезна армія жебраків і калік, які немилосердно голосно випрошують милостиню, а якщо її не вдалося випросити, то всім посилають оті знамениті дрогобицькі прокльони про кармелітів та шляка...

1911 року в Галичині широко відзначали соту річницю від дня народження Маркіяна Шашкевича, прах якого 1883 року з Новосілок Ліських урочисто перенесли на Личаків до Львова. З тієї нагоди майже по всіх містах та селах у стіни церков було вмонтовано пропам'ятні дошки. У Дрогобичі на тій дошці написали чотири рядки з відомого вірша Маркіяна:

Руська мати нас родила,
Руська мати нас повила,
Руська мати нас любила,
Чому ж мова ей не мила?

1940 року дошку зняли. Її взяв на зберігання місцевий краєзнавчий музей. Настали нові часи — і в жовтні 1989 року пам'ятну дошку поставили на місце.

Згідно з переказом у церкві Святої Трійці Іван Франко відбув першу сповідь і прийняв перше причастя.

На час останніх відвідин Івана Франка нормальної школи 1912 року небагато зосталося з тих часів, коли він тут учився. Школа вже не функціонувала, монахи пристосували колишні класні кімнати до своїх потреб. Властиво, навіть невідомо зараз, де були ті навчальні кімнати: на першому поверсі чи на другому. Зникли "градуси", дошки, лавки...

Незмінним залишився лиш "рефректар" — кімната для відпочинку, тобто їдальня. Стрілчате склепіння, грубі могутні стіни, невеликі, майже підсліпуваті, вікна. Так і досі не з'ясовано, чим освітлювали ті кімнати: свічками чи каганцями. 1932 року ігуменові не сподобалося таке скромне "убранство" цієї кімнати і він запросив маляра Богдана Андруховича, щоб децю оживити її. Невдовзі на склепінні з'явилися два великі герби: василіянський (вогненний стовп) та папський (тіара). Стіни художник розмалював різними візерунками в золотистих, зелених та синіх кольорах. Монахи називали це українською "візантикою". Її, а також герби в 1946-1947 рр. було забілено та знищено, а кімната знову прийняла свій первісний вигляд. При теперішній реконструкції, що провів монастир, герби знову відновлено.

До 1947 року при монастирі в канцелярії зберігалися метричні книги церкви Святої Трійці. Серед них було вісім книг, що реєстрували акти народжень та хрещень, а також чотири томи метричних книг, які фіксували одруження громадян Дрогобича. До кожної із книг було складено докладний реєстр, який зробив монах Петро Кисіль. Про нього відомо, що народився 21.10.1881 року в селі Усмірі коло Варяжа Сокальського повіту, вступив послушником у монастир 21.04.1901 року, прийняв вічні обіти 11.07.1905 року. З 1907 до 1913 року перебував у Жовківському монастирі, відтак у Добромилі, а з 1930 року у Дрогобичі. Помер 30 січня 1936 року.

Згодом ці книги як непотріб викинули на горище будинку, де вони пролежали довгі роки, поки на них не натрапила всюдисуща пожежна охорона. Книги викинули на подвір'я монастиря. На щастя, їх вирішив забрати до себе на зберігання Дрогобицький краєзнавчий музей. Описля частина метричних книг потрапила у ЦДІА України до Львова, а частину було передано Дрогобицькому райархіву ЗАГС.

Монах П.Когут упорядковував монастирську бібліотеку й архів, які постійно цікавили Івана Франка. Упорядкування архіву і бібліотеки закінчилося на початку 1939 року. Екслібрис для бібліотеки зробив учитель Андрій Лепкий. У бібліотеці були не тільки старі рідкісні книги, але й весь архів нормальної школи, починаючи 1810 роком. Зокрема були там каталоги школи того періоду, коли в ній учився Іван Франко. 1960 року вони стали власністю Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка. Решту книг було спалено, а з ними і майже весь архів нормальної школи.

У Дрогобицькому василіянському монастирі Іван Франко часто працював над старими рукописами. "Після цілоденної втоми, — писав Йосип Скрутень у статті "Д-р Іван Франко і Василіяни", — відпочивав на

розмові з братчиком, для якого написав кілька побожних віршів-молитов, котрі, на жаль, затратилися. Оповідючи це, братчик із здивуванням зазначував, що ті вірші складав Франко надзвичайно скоро, а за своїм змістом нагадували вони т. зв. стрілісті молитовки”.

Уже на час останніх відвідин монастиря, що здійснив Іван Франко, було знищено “штубу” нормальної школи, тобто клас, де навчалися учні першого класу. Її було перероблено на каплицю. У 1930-х рр. її стіни було замальовано хрестами жовтого кольору. На стелі сяяли зірки. Посередині стелі — хрест, із середини якого звисала електрична лампочка без абажура. Такою побачив “штубу” редактор газети “Нова Зоря” Осип Назарук, що відвідав монастир 1939 року і про свої враження від тих відвідин написав статтю “По наших монастирях. У Дрогобичі”, яку опублікував у своїй газеті (№ 26, 1939 р.)

У переході між монастирем та церквою знаходилася бібліотека Марійської дружини, що нараховувала до 1000 томів релігійної літератури. У післявоєнний час її знищили.

Інакший вигляд мала і сама церква Святої Трійці, коли востаннє до неї приходив молитися Іван Франко 1912 року. За часів Івана Франка церква не мала іконостаса. Був тільки престол. Не було на стінах розписів, а тільки два великих образи: образ Святої Трійці (робота відомого польського маляра Франца Шмуглевича (1745-1807)), намальований 1780 року, а також образ о. П.Пушкарського, ігумена монастиря ЧСВВ у Варшаві. Образ Святої Трійці Ф.Шмуглевич малював для отців Василіян у Варшаві, але якимсь дивом він опинився у Дрогобичі. Другий образ о. Пушкарському подарував невідомий польський ксьондз. Знаходився той образ у православному російському соборі в Варшаві. Що було на ньому — невідомо. Про нього знаємо лише зі статті О.Назарука. З цієї ж статті відомо також, який вигляд мала церква. “У церкві, — писав О.Назарук, — переважає краска цегляста. Відразу звертає на себе увагу гарний дубовий іконостас нашого львівського різьбяра Сабарая із Знесіння і тутешнього різьбяра Голембйовського. Образи в самім іконостасі малював наддністрянський артист Сосенко. Се, властиво, т. зв. “півіконостас”, бо на образи апостолів і пророків не стало на нім місця, і вони уже мальовані на сусідніх стінах, а не на самім іконостасі. Образи й усю церкву малювали подружжя Бала і Балова. Він — декорації, вона — особи. Церква мальована в українському візантійському стилі. Тільки образи в трьох вітварах німецької роботи, спроваджені з Монахова. В головнім вітварі незабаром буде приміщений великий образ Святої Трійці Шмулевського.

Вікна горою й долом, вітражі лише у великих хрестах на цілі вікна: золотисте листя в зеленім обрамуванні”.

Електричне освітлення в церкву та монастир було запроваджено 1922 року.

Ремонт церкви та монастиря 1930-х рр. суттєво змінив розташування кімнат. Було в ті часи замуровано дві нави. Зазнали реконструкції і церковні хори. Тепер вони могли вмістити сто співаків.

Отже, у час свого останнього побуту Іван Франко бачив розмальовану церкву, новий іконостас, ікони для якого малював Модест Сосенко. На них автографи художника: "М.Сосенко, 1909". Саме в 1909 році було встановлено іконостас і намальовано для нього ікони, про що у книзі монастиря (Там само. — Ф. 684, оп. 1, спр. 1467) зроблено запис, що в 1907-1909 рр. церкву помальовано і за прикраси заплачено малярам 40 000 корон.

Іконостас робила відома фірма І.Левинського у Львові. "Високопрофесійна різьба та живопис, гармонійна єдність, — як пише дослідниця Л.Гуревич у статті "Мотиви народної дерев'яної різьби в іконостасі церкви Св. Трійці міста Дрогобича" (Другі Гончарівські читання, 1995 р.), — різьбярського декору та малярства, нетрадиційна побудова, звернення до народних традицій різьблення, орнаментики та живопису, сецесійне їх трактування і майже повна відсутність у мистецтвознавчій літературі згадок про подібні іконостаси — все це робить дрогобицький іконостас унікальним".

Церкву, як і в часи Франка, облюбували жебраки. Новітній євроремонт, що провели монахи в наші дні, повністю усунув навіть і те, що залишалось в пам'ять про Івана Франка. Міська управа акуратно порозбирала старі будинки, що навпроти, які треба було ремонтувати. Тільки й залишилася на розі колишня стара-престара корчма, якої незабаром також не стане.

У своїй статті про Дрогобицький монастир Осип Назарук стверджував, що йому показували місце у стіні, де замурували легендарного Зельмана. Тепер у монастирі про це ніхто не пам'ятає і не знає.

Новий ремонт усунув старі предковічні двері й замінив їх на нові. Дарма, що попередні пам'ятали Івана Франка. І досі ліворуч від тих дверей висить пам'ятна дошка, у якій авторитетно стверджується, що Іван Франко навчався в нормальній школі з 1864 до 1868 року, хоча насправді вчився у цій школі Іван Франко з 1865 року...

Розділ VI

НАВЧАННЯ

1825 року монахи урочисто, походом з хоругвами і хрестами, перебралися зі старого приміщення у нове. Декілька днів з тієї нагоди в церкві Святої Трійці правилися Служби Божі, клалися Богові дари і кадилися кадильниці, аби в новому домі ім'я Бога вимовлялось з такою відданістю та пристрасстю, як воно вимовлялося в монастирі чину Василя Великого досі і буде вимовлятися во віки вічні.

Цього ж таки року дрогобицькі столярі отримали велике замовлення на "прічі", тобто ліжка для спання монахів, а також на різні примітивні меблі для їхніх потреб. Ці ж столярі були поробили й лавки для учнів, столи для вчителів, різні стільці, шафи, а також усілякі прилади для науки. Найдивніше, що столярі, перед тим довго змагалися за замовлення, сподіваючись одержати за роботу грубі гроші. Однак їхні сподівання, звичайно, були марними. Монастир відсилав їх у магістрат, а магістрат — до монастиря, і нещасні столярі врешті вирішили, що так нічого й не доб'ються, тобто не вирвуть ні копійки, а тому подарували меблі монастиреві і школі.

Василіяни довго нарікали на отців міста, які виявилися такими скупими і нічим школі не допомогли, ніби не їхні діти будуть у ній вчитися. Магістрат нагадував в свою чергу шановним отцям, що якби не те, що вони ведуть школу, тобто займаються "доброю справою і пожиточною працею для суспільства", то цісар давно би закрити їхній монастир. Словом, суперечки суперечками, але магістрат полишив школу саму на себе і не збирався їй допомагати, вважаючи, що вона є внутрішньою справою самих отців Василіян. Не дуже-то й допомогло збирання коштів серед населення. Давали так, як з рукава капало. Хтось уперто пускав чутки, що під виглядом збирання грошей на школу хитрі монахи збирають гроші зовсім на якісь інші цілі. А на інші цілі дрогобицький міщанин, якому копійка трудно приходила до кишені, не збирався нічого жертвувати.

Хай там як, але правдами і неправдами монахи роздобули обладнання для школи, закупили книжки, найняли обслугову і школа запрацювала.

Найвагомішим інструментом навчання не тільки у школі отців Василян, але й повсюди в тодішніх школах була різка, а тому не дивно, що для заготівлі таких різок найняли чоловіка, який дибав над річкою й акуратно витинав добрі і хвацькі лозини. Лозину не можна було відразу вводити у вжиток, бо могла швидко поламатися, а тому її піддавали спеціальній обробці. Найперше з тиждень мочили, а потім поволі висушували, а після того, як нею били об залізний прут, якого спеціально закопали у дворі школи, і з неї навіть не злазила кора, то випускали у вжиток.

Окрім того, школа на початках своєї роботи виготовила у дрогобицьких майстрів так звану "Золоту книгу", оправлену у шкіру високої якості й розмальовану вишуканим рослинним орнаментом, схожим на ті, які можна побачити на рукописних євангеліях. Ці роки вчительська рада виносила рішення, кого з найкращих учнів занести до цієї книги і навіть існував цілий "протокол", як це робилося. Книга ця не загубилася, а перебувши в різних руках, урешті потрапила разом зі шкільними каталогами у фонди Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка.

Найголовнішим предметом у школі була, звичайно, релігія. Для викладання цього предмета у школі був священник, так званий катехит. Окремий катехит був для українців, тобто тих, хто був греко-католицького віросповідання, окремий — для учнів римо-католицького віросповідання та окремий — для сповідників Мойсеевої віри. Як годиться, катехити рекрутувалися з парафіяльних священників із великим досвідом роботи серед віруючих. Вони були людьми авторитетними і поважаними не тільки у своїй громаді, а й у всьому місті, і їхнє слово чи присуд були законом.

Крім релігії, у школі вивчали німецьку, польську та руську, тобто українську, мови. З кожного предмета виставляли оцінку як середньоарифметичне з оцінок, які учень одержав за читання, знання граматики, орфографії, вміння розмовляти та письмово висловлювати свої думки. Оцінювали знання за шестибальною системою: 1 — дуже добре, 2 — добре, 3 — достатньо, 4 — середньо, 5 — недостатньо, 6 — погано. Ця ж система вживалась для оцінювання знань із математики. Окремим предметом була каліграфія, або так звані уроки красною писання. До уваги брали вміння учня писати німецькою, польською та руською мовами. З цих трьох оцінок виводили одну, яку заносили у шкільне свідоцтво. На каліграфію особливо звертали увагу, бо переважно випускник школи ставав людиною, яка постійно мала справу з паперами, і добрий розбірливий почерк високо цінувався.

Проте перед оцінками з цих предметів у свідоцтвах завжди першими писали оцінки з поведінки та пильності. Поведінку оцінювали за шестибальною системою. "Одиницю" одержував той, у кого поведінка була

взірцева, “двійку” ставили тим, хто мав поведінку похвальну. Пристойна поведінка відповідала “трійці”. Поведінка “не без претензій” оцінювалась в чотири бали. П’ять балів одержував той, до кого було “багато претензій”, а оцінкою “6” нагороджувався учень з поганою поведінкою. Пильність розрізняли зразкову — 1, належну — 2, достатню — 3, неоднакову — 4, недостатню — 5 та погану — 6. На основі оцінок із предметів, пильності та поведінки виводили загальну оцінку, яку ще називали локацією. Фактично ця оцінка визначала місце учня в класі. Локації були: взірцеві (I місце), відмінні (II місце), III — друга локація та IV — третя локація.

Розпорядження міністерства від 10 червня 1868 року цю складну систему оцінок знань учня та вибору локації дещо спрощували, але вона й надалі залишалася складною.

До 1867 року у школах офіційно дозволялося бити дітей. Проти цього педагогічного методу ніхто не протестував. Навіть з тої нагоди були різні приповідки: “Наука не йде без бука”, “Без бука — не наука” тощо. При кожній школі була окрема кімната, де складалися різки для биття дітей. Затрачені на купівлю різок гроші підлягали звітності. Монахи-вчителі у Дрогобичі не були винятком і також застосовували цей педагогічний прийом у своїй системі виховання будівничих австрійської монархії, хоча добре знали пересторогу, записану в уставі їхнього чину: “Нехай мені відсохне рука, коли в гніві маю вдарити”. Доводиться думати, що цієї перестороги монахи не дотримувалися стосовно дітей або в гніві їх не били, а якщо й били, то добре обдумавши, холодно й розсудливо. Учні часто згадували, як відповів один з вихователів батькові, який осмілився дорікнути, що бійка та монаший чин не сумісні: “Божому — боже, кесареві — кесареви”. Щоб не виникало й надалі непорозумінь із батьками битих дітей, для яких покарання різками за погане навчання чи непослух придумав сам уряд, в правила чину було внесено таку поправку: “Коли хлопці ухилять в чімсь, що відноситься до самої науки, повинні їх вчителі поправляти і напominати. Але коли їх ухилення є знаком злих звичаїв, непослушності, впертості, лінивства, пустоти, брехливості або інших норівів, належить їх повести до настоятеля і оскаржити. Його справою є обдумати і спосіб, і міру поправи. Бо якщо і карання є ліком для душі, але не до кожного належить той лік, як і не кождий ним може лічити, хіба сам настоятель комусь сю задачу поручить, але того не зробить без проби і намислу”. У цьому правилі все-таки чітко написано, що сам учитель не має права бити дитину. На це повинен був давати дозвіл директор школи, тобто в цій ситуації ігумен. Він мав чітко прояснити міру провини та обрати спосіб покарання. Виконання ж свого розпорядження міг він

дати комусь із підлеглих. Якщо ж бажає це виконати вчитель, то правила йому цього не забороняли. Помірковані директори та вчителі не вельми поспішали самі бити учнів, якщо той на це заслужив, а доручали цю справу сторожеві школи чи спеціально обраним учням. Були то старші за віком хлопці, яких у школі прозивали "татами" за їхній зріст і вік і яких не стільки шанували, скільки боялися.

Теофан Білецький, який був директором школи з 1843 року, обпікся на цьому правилі. Він, не бажаючи перевантажувати "роботою" своїх колег, не мав звички передати різки комусь іншому, а бив сам. Мав від цього задоволення, хоч пізніше слідство встановило, що садистом не був. Йому просто дуже часто заливали "смальцю за шию", і він перебирав міру в битті та покаранні. Відомо ж, що не "маючи чуття в руках", як писали пани слідчі, незчувся, як забив дитину. Як стверджують довідники, був Теофан Білецький 1808 року народження, 1836 року став монахом, а з 1838 року почав працювати у Дрогобицькій нормальній школі. 1840 року після смерті покараного учня, його перевели з Дрогобича у відому монашу школу в Лаврів, де він до 1842 року працював директором. Минуло якихось два роки з того часу, і отця Білецького, як досвідченого і пильного педагога, знову перевели до Дрогобича. З 1843 до 1846 року він був звичайним катехитом, а в буремний 1848 і наступний 1849-ий знову став директором. Оповідають, що його винаходом було карати учнів різкою, добре вмоченою в сировицю... Повернення отця Білецького на педагогічну ниву управа монастиря пояснювала браком досвідчених педагогічних кадрів...

"До 1867 року, — писав у своїх спогадах про Дрогобицьку нормальну школу товариш Івана Франка Карло Бандрівський, — учителям було вільно карати учнів тілесно, то ж з цього права користувалися отці Василіяни і світські вчителі понад всяку міру: били, куди попало, киями, тростинами, гарапами, ключима від замка (по долонях), валили на землю, копали ногами. Нормальна школа в Дрогобичі ще перед вступом до неї була місцем постраху. Вчителі-монахи, як і світські, не були для дітей мужами любові й носителями радості, до яких діти з довірою відкривали б двері своїх маленьких сердець і дозволяли їм глядіти в найінтимніші кутки сердець, де не раз і погане ховається. Ні, так не було, а навпаки. Школа була для нас жорстокістю, тьмою обичаїв, карою, лихом. Як тільки прийшли діти до школи і стали перед учителями, так зараз щезав з лиця усміх, губи строго замикалися. На місці приязної прихильності родився відпір, здержливість, недовір'я і боязнь перед несправедливою карою".

Людиною, яка в часи навчання Івана Франка вирішувала справу "бити чи не бити", був директор школи, а водночас ігумен Дрогобицького монастиря чину Василя Великого отець Іван, а точніше — Іоан Барусе-

вич. Народився він 1820 року в селі Будилові, що біля Бучача (Там само. — Ф. 618, оп. 1, спр. 15, арк. 43). Його брат Аркадій, 1811 року народження, був також монахом та ігуменом Бучацького монастиря. Монахинею та вчителькою була його сестра Анна, 1813 року народження. Імовірно, походив Іван Барусевич із заможної сім'ї, цілком можливо, що із священничої. 1841 року, як свідчить запис у його послужному списку, Іван Барусевич вступив послушником у Добромильський монастир, який ще давав змогу здобути вищу освіту і в майбутньому можливість працювати на просвітянській ниві. Послушництво затягнулось аж до 1843 року, а відтак його, як людину надійну, освічену та досить підготовану, дали на вчительське випробування у Дрогобицьку нормальну школу. Тут, у Дрогобицькому монастирі, 1845 року його постригли в монахи і нарекли іменем Ігнатій і вже як брата Ігнатія Барусевича відправили навчатися до Львівського університету. Події 1848 року, що зачепили всю Галичину, якимось пройшли повз особу монаха Ігнатія, принаймні його ім'я ніде серед учасників тих подій не згадувалося. Іван Барусевич 1849 року закінчив навчання, висвятився у священничий сан і з наказу отців Василян повернувся до Дрогобича, на посаду вчителя першого класу, так званої штуби, де власноруч готували до навчання в нормальній школі. Це була дуже невдячна робота, яка завдавала багато прикрощів, то ж не дивно, що на цій посаді ніхто не затримувався. Навіть монахи. Вони воліли брати на цю посаду радше світських учителів, ніж грішити самим. Незважаючи на це, отець Ігнатій-Іоан на цьому місці просидів аж до 1855 року, а відтак був переведений на посаду катехита школи. Катехит — друга особа у школі після директора. Він учить основний предмет — закон Божий. За час праці у штубі з блискавичною швидкістю в нормальній школі змінювалися директори шкіл. Змінювалися й учителі. У рік приходу о. Ігнатія-Іоана Барусевича ігуменом Дрогобицького монастиря був Юстин Ганкевич, а директором школи — Теофан Лотоцький, якого через рік замінив сумнозвісний Теофан Білецький. Після нього директором став Йосафат Студинський. Чогось не хотіла Перемиська консисторія, щоб ігумен був одночасно директором школи, а тому, починаючи з Теофана Лотоцького, ці дві функції було розділено. Це протривало недовго, і знову 1863 року за наказом Перемиської консисторії обидві посади об'єднано в одну. Директором школи, а водночас ігуменом монастиря став о. Ігнатій-Іоан Барусевич. Він привів до школи нових учителів. Серед них Василя Мелька, монаха Софрона (у світі — Семена) Телесницького, Амброзія Тарчаніна... На нещастя, отець Ігнатій погорів на побиттю учнів. Цього разу він не був винний, бо нікого не бив. Били інші. Бив Софрон Телесницький і повторив "подвиг" Теофана Білецького. На справу биття

учнів дивилися косо і в Відні, і в Перемишлі, куди відносились нормальна школа у Дрогобичі, і отцеві Барусевичу не могли пробачити такий "недогляд", а тому перевели із Дрогобича в Підгірці ігуменом відомого монастиря. Сталося це 1868 року. У Підгірцях отець Ігнатій був до 1873 року, а відтак його перевели на посаду ігумена монастиря у Жовкві. З Жовкви у 1882 році його поставили ігуменом Крехівського монастиря. 1883 року за особливі заслуги на ниві освіти, шкільництва й у зв'язку з вислугою літ він був відзначений спеціальною нагородою цісаря. Ігуменом Крехівського монастиря отець Ігнатій був до самої смерті, яка сталася 1893 року. Оповідали монахи Крехівського монастиря, що Іван Франко підтримував добрі стосунки зі своїм учителем і використовував те знайомство для доступу в бібліотеку Крехівського монастиря. Після смерті ігумена і приходу на його місце Юліана Земби, Іван Франко мав деякі труднощі, щоб користуватись бібліотекою монастиря, а тому мусив вдаватися за допомогою до довколишніх священиків, аби вони виробили йому протекцію в нового ігумена. Могила Ігнатія-Іоанна Барусевича не збереглась.

У Івана Франка отець Барусевич залишив добрий спогад. Декілька разів він захищав добре ім'я свого вчителя від нарути і засвідчив оту повагу в низці автобіографічних творів. Навіть завдяки Франкові відомо, як виглядав отець Барусевич. Залишив цей портрет в оповіданні "Отець-гуморист": "Входить наперед заживна постать ректора о. Барусевича, з круглим, пухким, але поважним лицем"...

Характеристика нормальної школи у Дрогобичі не була би повною, коли б не згадати ще один її звичай, правда, характерний для всіх тодішніх шкіл Галичини. Аби дітей навчати не тільки говорити, але й думати німецькою мовою, для них ввели спеціальну нагороду, звана "Sprachzeichen". "Се була дерев'яна книжочка. — напише у своїх спогадах вихованець нормальної школи в Дрогобичі, а пізніше гімназійний вчитель Івана Франка Теофіл Грушкевич. — Хто до другого заговорив по-польськи (по-руски тоді в місті з інтелігентних людей ніхто не говорив), сей діставав сю табличку і старався її другому упхати, а хто не міг нікому другому передати і приніс її до школи, був за се караний. Язика німецького, що я тоді навчився, іменно німецької правописі, се мені на ціле життя лишилося". Дивовижне зізнання і дивовижний метод засвоєння чужої мови. Інтелігентні люди не тільки в цісарсько-королівському місті Дрогобичі не вживали української мови, але геть по всіх містах і селах Галичини. Вони її соромилися. Українська мова вважалась доброю тільки для спілкування з худобою, для вивезення гною і для мужви, яка так само худоба. Навіть була така загадка: чим мужик відрізняється від вола? Правильна відповідь: віл мичить, а мужик говорить рускою мовою...

Рідної мови цуралися священики. За оту провину, що дитина заговорила рідною мовою і не зловила на цьому ж прогрішенні іншої дитини, її жорстоко карали. “Сеї отець духовний, — пише у своїх спогадах Теофіл Грушкевич про отця-василіянина, — бив сам без милосердя великою різкою, намоченою в сировици, до нага роздягненого хлопця, а що я, як найменший в класі, сидів в першій лавці, тож краплі крові від сильних ударів мені на лице бризкали. Таких то средств педагогічних отці Василяни уживали”. Щоб було все зрозуміло, то сировиця — це ропа, насичений розчин кухонної солі, з якого в Дрогобичі діставали сіль. Розхід ропи в школі був такий великий, що бочки вистачало на тиждень-півтора. “Після биття таким батогом з ропою тіло пекло, свербіло, а відтак починало гнити, залишаючи після цього всього сліди, як по ударах шаблі”, — твердив Т.Грушкевич. І диво дивне: ніхто не протестував, ніхто не скаржився. Метод биття мав прекрасні наслідки! Учень, якого щодня забризкувала кров його товаришів по науці, міг вкінці похвалитися, що, завдяки такому методу, він добре вивчив німецьку мову, особливо правопис. Часом в отців Василян заговорювало щось людське, зване совістю, і вони пояснювали, що мусять бити: “Як не будеш слухати родичів та учителів, будеш слухати вісячої шкіри”. “Нині б сі слова, — пише Т.Грушкевич, — не мали б ніякого значення, а тоді ся погроза була велика, бо до війська брали лиш таких учеників, що не хотіли вчитися — т. є. за кару, провину. Вісячої шкіри слухати, се значило слухати голосу тарабану, зробленого з вісячої шкіри”.

Непривітний і страшний вигляд мала ця школа крізь призму цих зізнань, спогадів, тверджень, фактів, документів. Дехто навіть кепкував і називав її ненормальною школою... Найдивніше, що і батьки погоджувалися на те, щоб дітей били, правда, не перебираючи мірки. Зрештою батьки, чийх дітей били, виправдовувалися, що до школи учнів ніхто не тягне за вуха, школа і наука — справа добровільна. Йде природний відбір учнів, нездібним дітям тут місця не може бути, ну, а впертих та лінивих потрібно вчити, а багаторічний досвід показував, що найкраще в таких випадках допомагає різка.

Після закінчення четвертого класу учень вільно володів німецькою та польською мовами. Умів добре писати і рахувати. І ці “наукові здобутки” учнів були виправданням методу навчання для учителів і батьків...

І все це було б у згоді з правдою, якби не стаття Івана Франка “Причинки до автобіографії”, яку він написав 1912 року як відгук-репліку на вступну статтю до російського видання “К свету. На промыслах”, що видало в серії “Універсальної бібліотеки” книговидавництво “Польза” в Москві. “Не радісно споминає Іван Франко, — цитує сам Франко

уривок з тієї вступної статті у своєму перекладі українською мовою, — про ті перші роки своєї науки, але ще тяжчі спомини лишилися в нього про Дрогобицьку нормальну школу о[тців] Василян, до якої він учався протягом дальших 4 літ. Гімназійні роки також не були ясною плямою на темнім тлі тодішньої невеселої шкільної дійсності. А наскільки ненормальною і дикою була тодішня галицька школа, бачимо ясно із Франкових оповідань із його шкільних літ. Майже всі ті оповідання мають автобіографічний характер. Дике знуцання над дітьми, ненастанне биття лінійками та різками, повне неугтво та безсовісне хабарництво панів педагогів, ось сумна шкільна дійсність. Досить тільки почитати оповідання “Олівець”, “Отець-гуморист” та “Schönschreiben”, аби зрозуміти, якими страховищами віяло від тої дійсності”.

“Можу тільки пожалувати, — коментував ті рядки з передмови Іван Франко, — що автор того уступу поквапився вивести з моїх оповідань, що мають попри автобіографічну основу все-таки переважно психологічне та літературне значення. Коли б він задав собі труду перед писанням свого нарису запитати мене про враження моїх шкільних літ, то тут дізнався би, що ті літа, поминаючи деякі неприємності, все-таки були радісними літами моєї молодості, що між моїми вчителями з василянської школи я з приємністю можу згадати імена молодого монаха Крушельницького, що вчив нас у 2 кл[асі], отця-катехита Красницького, о[тця] ігумена Барусевича”...

І, незважаючи на ці досить різкі заперечення Івана Франка про Дрогобицьку нормальну школу, у якій він учився, його дуже близький товариш, також випускник цієї ж школи К.Бандрівський, що знав реакцію Івана Франка на подібні осудження, після смерті письменника виступає у пресі і різко засуджує оцю школу і методи її навчання.

Одна справа, коли Франко звинувачує в некомпетентності російських авторів, то цього не можна сказати про Карла Бандрівського, який до того ж був відомим правником-юристом і мусив собі здавати справу з того, що твердить у своїх статтях та спогадах. Це ж стосується й редактора журналу “Учитель” Івана Ющишина, якому не можна закинути, ніби він погано знав, що таке нормальна школа і яка різниця між художнім твором і автобіографічним нарисом чи твердженням. Іван Ющишин у дні 40-літнього ювілею Івана Франка 1913 року в журналі “Учитель” надрукував статтю “Іван Франко як педагог”. Ця стаття була опублікована вже після відповіді Івана Франка московським видавцям. Здавалось би, що Іван Ющишин повинен зважити на гостру реакцію Івана Франка і на кожну фразу, сказану про нормальну школу. Проте Іван Ющишин став на ті самі позиції, що й вони. Це примусило Івана Франка знову виступити у пресі зі статтею “В інтересі правди”. Її також надрукував “Учитель”

того ж 1913 року. "Так само, — твердить Іван Франко, — про вчителів-василіян, під котрими я проходив три роки нормальної школи з виїмкою о. Телесницького, що мав пасію до биття дітей, не можу сказати нічого злого, а навпаки, [про] таких вчителів, як клірика Крушельницького, що був господарем класу в другій класі, о. ректора Барусевича, що вчив німецького в третій класі, катехиту о. Красіцького, родовитого поляка, та о. Немиловича, пізнішого ігумена, що був у нас господарем у четвертій класі, згадую як про світлих, гуманних та симпатичних людей, що вміли впоїти дітям не страх, а замилювання до науки та до чесного, трудящого життя".

І читачі, і дослідники творчості Івана Франка після цих статей 1913 року були ні в тих ні в сих. З одного боку, про школу свідчили випускники, факти, документи. Говорили, як про річ ненормальну. З іншого боку, Іван Франко рішуче заперечував це все: школа була світлою плямою в його житті...

Очевидно, і в останньому твердженні крилась розв'язка цієї не дуже простої проблеми: саме в житті Івана Франка (а не інших) школа була світлою плямою, гарною і приємною згадкою, "за винятком деяких неприємностей"...

1913 рік, коли з'явилися ці статті, а водночас зріс інтерес до його скромної особи, був дивовижно тяжким роком у житті Івана Франка. Спроба врятуватися від нужди завдяки роботі на кафедрі української літератури на основі габілітації з попередніх літ провалилася. Проти цього виступив увесь сенат університету. До складу сенату входили ті, що відверто ненавиділи Івана Франка, і ті, які вважалися його прихильниками, навіть якимись послідовниками. Тією відмовою Франко був дуже вражений, а ще більше був вражений тим, що сенат навіть не дав йому відповіді на його прохання про працю. За будинок, який Франко збудував на Софіївці, був винен банкові 10 тисяч ринських. Відсотки за позичку зростали неймовірно швидко. Найближчим часом можна буде сподіватися ліцитації за ті борги. Думки про майбутнє сім'ї були вкрай невтішні.

Брошура отця Миколи Садовського, яку випустили 1913 року з нагоди святкування ювілею Івана Франка у Жовкві отці Василіяни, відверто називала письменника ворогом народу, який заслуговує не на милосердя і співчуття, а на прокляття.

Посилився біль. Домучували галюцинації. Часом просив Бога, щоб усьому прийшов кінець. До цього долучилася хвороба дружини та смерть сина Андрія. Йому, як жебракові, по всьому краю збирають гроші на ювілейний дарунок... Яким тепер повинен був видатися його життєвий шлях? Постійні цькування, арешти, переслідування за ідеї, відмінні від

інших, вороже ставлення "патріотів", плітки, жорстока хвороба, яка відняла руки, пекло вдома через хворобу дружини, невдала кар'єра вченого, невдала кар'єра політичного діяча, — все тепер видавалося неймовірно важким і болючим. Він говорив про це кожному і кожен дивувався цьому, приписуючи ці скарги хворобі. Усі дивуються, що найменша доброта до Франка, вияв поваги викликають у нього сльози. Часом аж незручно: Франкові течуть сльози від зворушення, а він не може їх обтерти. "Хоч бери і самому їх витирай", — напише у спогадах одна "патріотка".

Чи не в таких умовах навіть пекло нормальної школи може видатися раєм. Так, саме раєм. Час був тим прекрасним лікарем, який залікував рани, викинув у забуття погані спогади, а звичайнісінькі сірі щоденні — припорошив золотом. Там далеко, в тих забутих днях, було його дитинство зі своїм чаром, відкриттями, фантазією, щоденним пізнаванням світу і захоплення ним. Там не було прикрих хвороб, галюцинацій, зневаги. Там був рай! Ні, раєм він це не назве. Скромніше: світлою плямою...

Петро Карманський, один з колишніх молодомузівців, яких "громив" Іван Франко, стверджував, що вигляд Франка був таким, що, уздрівши його на вулиці, кожен намагався не здибатись з ним лице в лице. Франко нагадував "орла, який волочив за собою поламані крила", і був таким колючим на слово, як його "Мойсей". Наївна вчителька з Ходорова Северина Кабаровська вирішила зробити ювілярові гарний подарунок на ювілей і піднесла йому "терновий вінок з китицями білих рож і червоними стрічками, на яких яснів золотий напис..."

— Чому терновий? — запитав у неї Франко.

— Бо тернова ваша слава, — відповіла.

— А червоні стрічки?

Вчителька відповіла високопатетично:

— Це червона кривава стежка високопожертвенної сорокалітньої діяльності.

Франка зацікавили у вінку білі рожі. Просив пояснити, що вони в "тій китиці" мають значити. І почув у відповідь, що це китиця ясних хвилин у його житті.

"Поглянув на мене швидко й допитливо, — пише у спогадах вчителька, — і тихо, якось болісно сказав:

— І стільки їх не було".

Хто знає, може, і в той момент згадав своє дитинство, свою школу і свій тихий провінційний Дрогобич з непролазним бориславським трактом, де на розі стояла школа отців Василіян...

Згідно з шематизмами народних шкіл та училищ, штат учителів у Дрогобицькій нормальній школі отців Василіян був невеликий. Крім

директора школи, якого ще іменували поважно ректором, та ігумена монастиря в одній особі Ігнатія-Іоана Барусевича був катехит о. Лев Красицький і вчителі о. Софроній Телесницький, о. Амбровій Тарчанин та монахи-брати Йосафат Крушельницький і Євгеній Гриневецький. Було ще двоє світських учителів: Дам'ян Чернігевич та Василь Мелько. За даними ходило до школи 264 хлопці різного віку, тобто в кожному класі в середньому вчилася десь по 64 учні. В нижчих, звичайно, більше, а у вищих менше.

Про катехита Льва Красицького, який у монашому світі називався ще братом Лонгином, з шематизмів відомо доволі мало. Він був 1831 року народження, монаші обіти прийняв 1858 року в Дрогобичі, а 1863 року почав працювати катехитом у нормальній школі, поєднуючи цю працю з 1865 року із парохіяльною діяльністю. Помер він 1 квітня 1868 року і вся школа оплакувала свого доброго вчителя. Його цілковитою мовчанкою обійшов у своїх спогадах Карло Бандрівський, але не забув за нього Іван Франко в статті "В інтересі правди", твердячи, що нічого поганого про отця Красицького сказати не можна було, бо він був другом молоді. Окрім того, від Франка відомо, що був о. Красицький родовитим поляком і доля його склалась так, що з римо-католицького віросповідання він перейшов на греко-католицьке і став василіянським монахом та священником. Він був улюбленцем школи. Йому звірялися учні, любили його, бігли до нього зі своїми проблемами, чекали від нього підтримки і розради в нелегких учнівських та життєвих обставинах. "Веселість, яка пливе з доброго, чоловіколюбного серця, так і бризкає, — твердить Іван Франко, — "з кожного його погляду, кожного руху, кожного слова". Восени 1867 року о. Красицький захворів і релігію замість нього почав читати отець Софроній Телесницький, в миру званий Семеном. Він був 1834 року народження, походив із Грушева, де на той час парохував отець Йосиф Левицький. Економом у Грушеві працював на той час Василь Мелько. Склалось якось так його життя, що в двадцять п'ять, коли його ровесники одружувалися, заводили сім'ї, він вирішив відійти від мирського життя і 1858 року вступити послушником до Добромильського монастиря, звідки поїхав на навчання до Львова. Наприкінці 1864 року він був скерований у Дрогобицьку нормальну школу.

15 липня 1865 року Іван Франко закінчив другий клас і був переведений у третій. На останньому уроці напередодні канікул отець Красицький попередив учнів, що наступного року в них буде новий господар класу отець Телесницький. Добрий отець Красицький обіцяв, що учням буде добре з новим учителем, а тому він, отець Красицький, дуже переживає, що учні можуть скористатися з тої доброти вчителя і сядуть йому на голову.

Діти зраділи. Думали, що будуть тим учителем нагороджені за ті страждання і муки, яких натерпілися досі. Вони обіцяли, що будуть слухняними і добрими учнями, — отець-катехит може за них не турбуватися.

Серед монахів хтось пустив чутку, що отець Телесницький не просто добра людина, а золота душа і окраса всякого товариства. Його поява завжди супроводжується якоюсь веселістю, жвавістю, бажанням спілкуватися один з одним, радіти, ділитися думками. В товариство він вносить якусь невимушену свободу, розкутість, навіть волю, — словом: прекрасний чоловік, якого треба тільки пошукати. Ще казали, що з його приходом у людей вселяється веселий гумор і вони, о Боже, навіть без причини починають сміятися, хоч нема, по суті, і з чого сміятися. Такий вже той отець Телесницький і таким він вродився. Хто впускав про отця такі чутки, невідомо, але кожен з монахів умів оповісти якусь забавну історію, пов'язану з отцем Телесницьким, чи якусь придибашку, а то просто якийсь "віц". Правда, деякі зауважили надто багато неприродної веселості у тих "пригодах" отця Телесницького, але кожен говорив, що скоро він прийде, і всі зможуть у цьому переконатися. Чутки дійшли до дітей і вони раділи, що будуть мати такого доброго і веселого вчителя-витівника. Вони навіть привітали його веселим гамором, коли він після канікул з'явився у класі. Як годиться, представив його учням ректор школи отець Барусевич. Увів його у клас, сказав дітям, що отець Телесницький буде вчити їх польської, німецької і руської мов, а також рахунків, співів, словом усього, крім каліграфії і релігії. Опісля, взявши нового вчителя за руку, попровадив його на градус, невелике підвищення перед класною дошкою, де був стіл для учителів.

Отець Телесницький взявся за виконання службових обов'язків. Не дуже схожий був новий учитель на "веселуна та сміхуна". Навіть зовнішньо мав у собі щось відштовхуюче. Високий, худий, якийсь сплюснутий з обох боків, тобто дошкуватий, як кажуть люди. Мав широке, видовжене наперед, мов у коня, лице, низьке чоло, над яким найжачене чорне, як щітка волосся, широкий рот, недбало вибрите підборіддя, на якому було видно стерню незбритого волосся. Дошкувату довгу фігуру перехоплював широкий чернечий пояс, ряса телімбалася при ході і здавалося, що пошито її було не на нього, а на когось ще більшого й товстішого, так що нещасне тіло гуляло в ній, як каже Франко, наче "доспіле горохове зерно в розбухлім зеленім іще стручку". "Лице фігури, — знову із характеристики Франка, — робило якесь жалісливе враження не то голодного, не то хворого чоловіка". Ніякої радості, навіть сліду її, на обличчі вчителя-веселуна учні не зауважили.

Перше слово, що вимовив до учнів, було "Ну!", від якого побігли мурашки по плечах. "Стояв на градусі, — описував ситуацію Іван Фран-

ко, — високий, тонкий, мов віха на окопі; поли його довгої ряси розвернулися, і під нею видно було чорні, брудні штани, випущені в високі холяви чобіт. І хоча голос його був якийсь прикрий, горляний, і хоча в його лиці не видно було ані сліду веселості, проте ми, упереджені про його гумористичну вдачу, всі в один голос зареготалися радісним, дитячим сміхом”.

Був погожий осінній день. Листя тільки почало жовтіти. За вікнами шумів базар, викрикували перекупки, вищали не намащені шміром бойківські вози, а з ними і поросята. Кожний продавець на ціле горло вихваляв свій товар. У голові ще виринали спогади про недавні канікули. Кожен згадував тут, у цих мурах, маму: як вона там, що зараз робить. На дитячі личка ще не встигла лягти затурбованість, а тим паче, переляк.

Діти ще нічого страшного не відчули. Вони не знали на психології, бо коли б знали, то напевно здогадалися б, що той страшний гумор отця Телесницького плаве з невдоволеного життя або, може, з хворого організму чи душі. “Сей злобний, оприскливий гумор, — зауважували діти, — що вибухав радістю лиш тоді, коли хтось із нас сказав дурницю, не піднімав наших дитячих душ, але здавлював, гальмував та душив їх”. Та це був лише початок. Невдовзі учні зауважили, що рекламований “гуморист” чіпляється до слів, необережно сказаних дітьми, або ж знущується над кимось з учнів, що невпопад відповідали чи перекладали. На відміну від інших шкільних учителів йому подобалося передражнювати учнів і висміювати їхні фізичні вади. З кожним днем отець-гуморист хмурнів, злився, ще більше присікався, часто зі злості затискав свої п’ястуки і закушував тонкі безкровні губи. Вчити дітей він не вмів. Граматику знав погано, плутався, помилявся. З кожним днем ставало зрозуміло, що отець Телесницький — поганий учитель. Не знав відмінків, а діти знали їх краще за нього. Не вмів розв’язувати звичайних учнівських задач...

Шукав із кожним якоїсь зачіпки, завжди йому чогось не вистачало. Врешті знайшов те, що так довго шукав. Одного дня приніс у клас тростину. Чи злякались її вигляду учні? Звичайно, що ні. Вони звикли, що їх мають бити, бо вони учні. Вчитель має бити, бо на то він учитель, а роль тростини також зрозуміла, бо вона тростина. Дітей можна було радше здивувати тим, що якийсь учитель може прийти на урок без палиці, тростини, гарапа, різки чи ще чогось подібного, чим можна бити та калічити. Тростина відразу додала впевненості отцеві Телесницькому і в відмінках, і в задачах із чотирма елементарними математичними діями. Зі справжньою запопадливістю мисливця він почав вишукувати собі жертви. Нарешті знаходив і з дивовижною насолодою переїдив тою тростиною по плечах та головах. Кожний удар приносив йому справжню насолоду. Він при цьому радів, вищав від задоволення, реготав, потім ржав, підсаку-

вав, потирав руки, коли втомився бити правою рукою, починав бити лівою. А очі! Вони горіли від задоволення! Він був щасливий. Він раював. Кров нечувано збуджувала його.

Садист! Класичний зразок садиста...

Від того часу, як отець Телесницький приніс тростину до класу, він не нудгував. Мав роботу цікавішу за відмінки і задачі з арифметики. Невдовзі тростина розтріпалась і залишилось від неї лиш те, що трималося у руках отця-гумориста. Усі сподівалися, що отець наступного разу принесе нову тростину і буде нею вганяти в голови дітей науку. Проте не так сталося, як гадалося. Отець Телесницький приніс у клас важку сукувату палицю.

Лементи дітей потрясли школу. Їх чув ректор, чув катехит, чули всі. Ніхто не пригадав відповідного правила з уставу чину Василя Великого, ніхто не пригадав заповідей Божих, зокрема основну: любов до ближнього.

Телесницький відчув пасивну підтримку. Ніхто йому не збирався перешкоджати. Губи знову набували природної барви, зарум'янилися щічки, зник полиск жовчі на обличчі. Телесницький ожив. Життя набирало сенсу.

Діти вже не сміялися. Серед вереску, плачів, стогонів бігав садист Телесницький і потирав від задоволення руки.

Потім з'ясувалося, що і палиця не приносить повного задоволення. Він взявся за моральні тортури. Хотів зачепити кожного за живе. На стіни бризкала кров, а він приповідав: "Прийдіте, мучениці і праведниці!". Або ще якусь цитату зі Святого Письма вибирав і приговорював під кожний удар палиці.

"По кількох неділях такої практики довів клас до того, що діти справді туманіли зо страху і поступи в науці були чимраз гірші. Хоч всі вчилися і силкувалися якомога встергтися побоїв, але ніяка пильність не помагала. Боязливіші, викликані до таблиці, тратили голос, тратили пам'ять вивченого; інші, хоч і вміли, але, переконавшися, що за найменшу помилку їх ждала така сама кара, як і тих, що не вміли нічого, тратили віру в себе, махали рукою і або йшли до класу в надії на ласку Божу, що ану ж як-небудь страшний Василянин не догляне, не "вирве" їх, або зовсім не ходили до школи по кілька день, волюючи за неоправдану неприсутність раз дістати кару, зазнавці перед тим хоч кілька день свободи чи то в лозах над рікою, чи в ліску за містком, ніж наїдатися страху і відбирати кару день в день. А в класі тим часом стояла ненастанна тривога, лунав крик і плач, і лемент, а над усім горував дикий, майже ідіотичний реїт отця-гумориста".

Дитячі забави в третьому класі набули дивного характеру. Вони чим би не починалися, завжди закінчувалися бійкою. Діти билися між собою.

Билися на вулиці з "вуличниками". Роз'юшували носи бідним термінаторам, яких також майже щодня били.

У справу намагалися втрутитись батьки, та марно. Ректор, якому вони бігали скаржитися, нічого не допоміг. Розумні батьки, щоб врятувати дітей, просто забирали їх зі школи. На жаль, більшість учнів у класі була з сіл, а в Дрогобичі жили на станціях. За них нікому було вступитись.

Із другого класу в третій перейшло того року 83 учні. До нового року в школі залишився тільки 61 учень. У наступному півріччі школу покинуло ще 8 дітей, а 21, як засвідчено в журналі, через неуспішність були залишені на повторний курс. Отже, з другого класу зосталася лише половина дітей. Тих учнів, що були родом із Дрогобича і які мешкали у Дрогобичі, було 21. Рівно стільки ж — перестало ходити до школи, поки вчителював отець Телесницький. Решта дітей не мала де подітись.

Дехто з відважних батьків погрожував монахам судом за відверте знущання над дітьми, але з'ясувалося, що злочину ніякого не було і учнів продовжував мордувати садист Телесницький. "Щодо себе, — пише Іван Франко, — знаю, що я нікому не жалувався, не говорив про те, що діялося в класі, але пам'ять тих огидних сцен, що тяглися день по день цілий рік, врізалася дуже глибоко в мою душу. Тяжко, що, скоро, було знайду хвилину вільного часу, беру прут, запхаюсь десь у бур'ян і січу, січу всі листочки, всі бадилі, гіллячки, цвіти, все, що можна знівечити". Це була реакція на те, що творилось у школі, і що безкарно робив о. Телесницький.

Ніхто не зупинив його вчасно. Далі по класі лунало блюзнірське "Придіте мучениди і праведнищи!". Наче сипав сіль на рани: "Прийдіте, елика праведна, елика прелюбезна. Перший Мороз — хтів би добре сісти та не гож! Правда, Морозе? Другий Корпак — чує, чує, що у нього щось не так. Третій Скрипук — чує, що задок запух". Тут немає жодного вигаданого прізвища. І Мороз, і Корпак, і Скрипук училися разом з Іваном Франком в одному класі. Наприклад, Корпак — це Іван Корпак. У 1865 році йому було вісім років. Він був родом із Дрогобича. Згідно з класним журналом, який зберігся, Скрипук був, як колись говорили, зайнтабульований під номером 52. Звали його Антоном. Народився 25 січня 1857 року в Дрогобичі. Батько його, Теодор Скрипук, був ковалем на Завіжному, а мати Магдалена Горська. Відомо також, що Антін Скрипук одружився 20 лютого 1881 року, а помер 7 серпня 1893 року (Там само. — Спр. 261, арк. 68).

"Багато разів, — продовжує Іван Франко, — господарі і господині сварили мене за се, що я в своїй вандальській заїлості не розбирав, чи нищу шкідливі рослини, будяки, кропиву, осет та лопухи, чи пожиточні — буряки, фасоло, помідори та іншу городину". Дивно: дигина, яка так щиро

жаліє капусту на городі цьоці Кошицької за те, що виросла вона тут мізерною і кволою, не такою, яка виросла б у його рідних Нагуевичах — здоровою і великою, бо там багато сонця і волі для росту, — тепер поварварськи нищить прутом усе, що попадає під руку. Без милосердя. Навіть оту зачухлу капусту.

Уночі зривався, кричав, повторював уроки, просив, щоб його не били, плакав і тим дуже лякав цьоцю Кошицьку. Бідна жінка тлумачила це по-своєму: нелегко, певно, та наука дається дитині, що через неї не має спокою навіть у сні. Малому Франкові від Телесницького попадало мало, але те, що бачив, викликало у нього страх.

Із часом отець Телесницький перестав задовольнятися тим, що протягом дня скатував двох-трьох учнів. Йому потрібно було працювати масштабніше. Для цього викликав до дошки одночасно по десять-дванадцять учнів і доти їх мучив, доки всі не зіставали збитими "на квасне яблуко". Після першої десятки-дванадцятки приходила черга на наступну. "Я дуже рідко, — зізнається Іван Франко, — попадав під руки о.Телесницького, та проте враження того року лишилися у мене не затерті, болючі й досі, і не в одному — чую се — скривили мій характер, попсували мою вдачу, причинили мені немало душевної муки в цілім житті. Певна річ, що й з іншими учениками було не ліпше".

А він опісля стверджував, що це неправда. Се лише художній твір з автобіографічними "домішками"...

Розділ VII

ЗЛОЧИН

Сусідом малого Франка по ослячій лавці був "якийсь", — як каже сам Іван Франко, — Волянський. Лавка була за великою залізною піччю у класі й часто рятувала "своїх" учнів від яструбиних очей о. Телесницького, який постійно вишукував собі нових жертв. Цей "якийсь" Волянський був тихим, спокійним хлопчиком. Він не був сотворений для науки, або принаймні для такої науки, яку викладали в нормальній школі. Хлопець з деякими труднощами дістався до третього класу, не вмів добре читати, не вмів рахунків, навіть додавання, а про відмінки в німецькій мові не могло бути й мови. Множення та ділення було для нього темним лісом. Телесницький чомусь обходив стороною Волянського та його знання і збувався найчастіше приповідкою: "Волянський — осел дарданський. Із нього науки, як з цапа вовни". Діти сміялися із нещасного Волянського і за прикладом отця-наставника й собі називали його "ослом". Однак скоро між обома сусідами по ослячій лавці, Волянським та Франком, виникла дружба. "Почалося з дрібних товариських послуг: сьому з нас треба пера, тому олівця, той забув чорнило, той книжку — почали ми потроху ставати один одному в пригоді. Почав я пізнавати, що Волянський — добрий хлопець. Далі, на паузах, виходячи зі школи, або перед початком години, ми заходили в розмови. Звичайно, як діти, як селянські сини — про рідне село, про улюблені забави, гулянки та заняття. Оказалося, що оба ми любимо ліс, любили зелені лути, наші підгірські річки, риболовлю, пташків, гриби та ягоди. Всі ті речі давали нам тему для безконечних розговорів, у яких ми інстинктивно обминали "злобу дня", всю ту погань, що нас окружала в класі". Окрім всього, малий Франко виявив, що Волянський вміє чудово оповідати. Тепер він не запинався і не загикувався, як на уроках, не повторював слова, а йшли слова рівно, संबідно. Його мова була така щира і мелодійна, що хапала за серце. "Оповідав, — каже Франко, — як старий, поважно, хоч ані крихти не "сидився", з якимось відтінком тихої меланхолії. Досі бринить мені в душі його солодкий, рівний, тихий голос; досі триває почуття чогось ніжного, м'якого,

гладкого та невимушеного, мов гладесенька, довга шовкова нитка тягнеться десь у безмежну далечінь — се враження від його оповідань. Змісту їх не тямлю, але враження не затреться в душі до смерті. Коли було зачне оповідати, то зараз немов інший робиться, немов якийсь окремих, чужий дух вступає в нього і говорить його устами. І ніколи не повторявся, не говорив про те саме і тими самими словами. Все знав щось свіже, а може, лиш таким свіжим способом оповідав”.

Франко відкривав для себе Волянського. Вони потоваришували. Франко відвідував його на квартирі, пробував вчити, але все марно. Не йшла Волянському наука. Зате вмів “осел дарданський” оповідати казки. “Його оповідання, — твердить Франко, — плили гармонійно, мов невеличка підгірська річка, що лагідно туркоче, ніде не спиняється, ніде не творить ані великих закрутів, ані тихих плес, ані шумних водопадів і ніколи не вертає назад. Я був так очарований його казками, що, хоч плохий каліграф, пробував записувати їх — звісно з пам’яті, вечером у себе дома. Але де там! Не йшло! Чар його оповідання лежав у його слові, в його голосі — тодішня моя дитяча рука не була здібна перенести ані крихти всього того на папір, і я, знеохочений, кидав свої записи в огонь”. Зневажений отцем Телесницьким, відживав у своїх казках, оповіданнях, спогадах про рідне село, свій ліс, пасовисько, зелені луки та тіністі ліси, в яких знаходив захисток. У цьому світі малого Волянського опинився й Іван Франко, зачарований тими оповіданнями. Дві самотні душі, ніби відшукали себе.

Люзія тривала недовго. Одного разу яструбині очі отця Телесницького зупинилися на бідному Волянському. Він викликав його до дошки. Переляканий Волянський не міг промовити слова. Телесницький, на диво, виявився “гуманною людиною”. Не хотів, щоб при битті порвалися у малого штани, а потім матінка мала клопіт їх зашивати чи латати, а тому наказав зняти їх, лягти на лавицю і дістати своє. Волянський благав отця не робити такого сорому перед класом, щоб стягати штани. Нехай б’є, як інших: у штаних. Хлопець молив, благав, падав на коліна. Отець не хотів. Що це за задоволення дивитися, як кров обмочує штани! Набагато краще й розкішніше спостерігати, як при кожному ударі різки та кров бризкає на стіни і робить їх червоними! Благання не допомогли. Малий Волянський стояв приголомшений. Уже не плакав і не просився, лише глянув якимись безтямними очима на свого мучителя. Цієї хвилі він, напевно, нагадував Франкові те бідне телятко, яке він побачив на подвір’ї гарбарні біля цюці Кошицької, коли йому різник підносив до горла ніж. Не противилося. Тільки пильно дивилося за кожним рухом різника.

До Волянського кинувся цензор, щоб покласти його на лаву. Цензором у класі Телесницького був Стефан Заяць. Він був найстаршим між

хлопцями і мав 14 років. Цензор був сімдесят сьомим у списку учнів за другий клас, а в такому самому списку за третій клас — п'ятдесят сьомим. Бути цензором дозволяв йому не стільки вік та сила, але й те, що Стефан мав у першому класі першу локацію, тобто був найкращим учнем як із предметів, так і з поведінки та пильності до науки. У класному журналі зазначено, що його батьки були селянами з Ролева, що неподалік Дрогобича. Метричні книги села збереглися і згідно з їхніми записами народився Стефан Заяць 3 грудня 1851 року (Там само. — Спр. 580, арк. 20). Батька звали Миколою, він був сином тамтешніх, ролівських селян Семена Заяця та Катерини Паращак. Матір Стефана Заяця називали Мартою, була вона дочкою Микити Стеціоніва та Гафії Бриндибів.

Походив Стефан із великої сім'ї, що жила на краю села і мала невеликий клаптик поля. Батько Стефана Заяця зі своєю сім'єю мешкав разом з сім'ями братів. Було навіть таке, що народилися у Стефанового стрийка у 1843 році трійнята. Мав би бути хлопцем спочутливим до болю іншого, але... Не допомогли й благання Волянського до нього.

Падав Волянський перед отцем Телесницьким на коліна і благав не робити йому такого встиду. Обіцяв, що не буде ні їсти, ні пити, а тільки вчитися. Нічого не допомогло. Заяць вхопив міцно в руки свою жертву, а отець Телесницький пішов вибирати палицю, якою буде бити. Перед тим він журився, що не має сили на учнів настарчати "добрих прутів та палиць" і тільки тепер учні зауважили, що біля кожного з вікон кімнати є по дві важкі вільхові палиці. Довго вибирав Телесницький палицю, яка могла б вдарити найкраще. Смакував. Ніхто з учнів і не думав, що такою палицею взагалі можна когось бити. Навіть худобу. Їм здавалося, що занесли ті палиці до класу для того, щоб засувати ними фіранки. Нарешті отець знайшов палицю, яку шукав. Став веселим, збудженим. Аж сів. Декілька хвилин стояв і вимахував палицею, відробляючи в голові ті рухи, які збирався за хвилину застосувати на учневі. Поволі зближався до жертви. "Тим часом, — повідомляє Іван Франко, — з Волянським зробилася несподівана зміна. Неминуча та ще й ганебна бійка, якої досі не бачив наш клас, і якої він мав бути першою жертвою, довела його до одуру". Він рванувся із рук своїх учителів, штовхнув кулаком ще якогось помічника Телесницького, а цензора, який розпинав його на лавці, ударив коліном у груди. Розпука додала сили бідному хлопцеві. Був мало схожий на телятко, якому різник підносили до шиї ніж. Помічники отця не могли собі дати ради.

Телесницький заскакував з усіх сторін, намагаючись приборкати жертву. Несподівано дістав удар в зуби. Це його роз'юшило і разом зі своїми помічниками він таки приборкав хлопця. Стягнули з хлопця штани і простягнули його перед учнями. Обидва помічники тримали Волян-

ського за ноги, цензор сів на плечі, притримуючи руки хлопця, що безпомічно рвались визволитись. Побачивши голе тіло, отець Телесницький з буком кинувся на дитину. Перший удар був такий сильний, що крик Волянського потряс шкільні мури.

Ні, на крик Волянського не прибіг добрий ректор Барусевич, не прибігли й інші вчителі. Знали, добре знали, хто такий отець Телесницький. Розуміли, що попускаючи отцеві, дійде до трагедії. Отця ненавиділо все місто. Його викидали з цукерні, коли він туди заходив. За ним полювали міщани і били його до непритомності за те, що він знущується над дітьми.

Телесницький із насолодою сів хлопця. Усі мовчали. "Крик, виск, пищання нещасного хлопця не зрушувало ката. Ось з-під вільхових сучків показалася кров, потекла струмочком по білому тілу, на сорочку, на дошки градусу. О. Телесницький ще бив. Вільхова палка була забризкана кров'ю, а з неї під час розмаху почала бризкати по білих стінах класу. Волянський лежав тихо, очевидно, зомлів". Урешті садист втомився і перестав бити. Хлюпнув водою на хлопця, той опритомнів. Цензор і помічники віднесли Волянського на місце. Привели себе до ладу, пообтирали кров з одягу й обличчя.

Волянський не міг рухатися. Учні реготали. "Поки йшов регіт у класі, — пише Іван Франко, — і все оте дике знущання над отими дитячими душами, я в "ослячій" лавці, обік покараного товариша, душився від плачу. Мене щось стискало за горло, пекло внутрі, проймало болем, соромом, жалем, мов би я сам був винен усьому тому, що сталося, мовби я сповнив тяжкий злочин, дивлючися спокійно на се катування, не кричачи гвалту або не лігши сам під удари. Я потайки схилився і цілував, і слізьми обливав холодну руку Волянського".

Світ для Волянського замкнувся. Дивився на нього вже з потойбіч. Ще просив Франка відвести його додому, бо сам не мав сили. "Я провів Волянського на його квартиру і розповів усе господині. Бідна жінка аж за голову схопилася, побачивши скатовану дитину. Відмочуючи та віддираючи кроваві штанці від ран, вона ридала як по власній померлій дитині. Проклинала нелюда-вчителя, грозила, що піде до отця-ректора, скличе лікарську комісію, принесе посвідку про побої". Однак не зробила цього. Коли Франко прибіг до товариша пізніше, той лежав у сильній гарячці і не пізнавав нікого. За тиждень він помер від запалення мозку. Його ховали "з парадом" всією школою. Усім було весело, бо в той день учнів звільнили від науки.

"Нехай же мій малий товариш Волянський стає перед Вами в тій проясненій подобі, в якій живе в моїй душі! Навіть коли в дійсності був

менше інтересний, мав менше оригінального таланту, ніж мені здавалося тоді й здається тепер, — кому яка шкода з того?”

Зважаючи на те, як завзято Іван Франко обстоював Дрогобицьку нормальну школу від усіляких нападок і називав її “світлою плямою” у своєму житті, можна припустити, що оповідання “Отець-гуморист” і смерть малого Волянського — всього-навсього художня фікція, яка з реальністю, якщо не збігається, то, принаймні, має дуже мало спільного. Сам Франко в таких випадках твердив, що ставити знаки рівності між оповіданням та реальним фактом аж ніяк не можна, навіть якщо й оповідання має автобіографічний характер. Іншими словами, смерть Волянського — ніщо інше, ніж художній домисел автора. Це припущення тим слушніше, що про ніякого Волянського, ні про його смерть жодним словом не обмовився у своїх спогадах Карло Бандрівський. Він згадує лише те, що в 1865-1866 році “був Франко в III класі, в якому вчив о. Телесницький, чоловік високого зросту, садист. На годині, в класі, питаючи учеників, він ходив поверх лавок і, коли хто не вмів лекції, бив киями, які служили до притримання вікон вітку. Раз Франко, читаючи під лавкою якусь книжку, не знав про що він говорив з польської граматики, і за це той витрутив його з першої лавки до “ослів”.

Справді, Франко, відчуваючи, що вчитель не вельми сильний у граматиці, заперечався з ним через слово “цра!”. Телесницький зі злості вигнав його в “ослячу” лавку”. Карлові Бандрівському здалося, що було трохи не так. Але так, чи йнакше, не таким вже й звіром був Телесницький, якщо малий Франко не боявся його і під партою підчитував якусь цікаву книжку...

Дуже сумнівна й оповідь про вільхові палиці, які опинилися у класі, і про які діти думали, що їх занесли для того, щоб підпирати вікна, аби не закривалися, бо, звичайно, для закривання чи відкривання фіранок не могло бути мови, бо тих фіранок взагалі в школі на вікнах не було. Сумнівно, щоб ті вікна часто відкривали і провітрювали кімнату, якщо зважити на те, що під школою був базар. Важко повірити, щоб ті палиці спеціально підсунули отцеві Телесницькому, щоб той бив дітей.

Про бійки, які закінчувалися смертю, згадує також і Карло Бандрівський. “Вже в тих літах, — пише він у своїх спогадах, — були карні процеси в дрогибицькій суді з приводу побиття міщанських, а головню, панських дітей, з яких один, Новосельський, син старшого комісара скарбничої сторожі, в тиждень після побиття Тарчаніном, помер”. Цей факт можна було б легко перевірити, якби зберігся архів дрогибицького суду з тих років. Однак, судячи з шкільних журналів, які збереглися, ні з Франком, ні з Бандрівським ніякий Новосельський не вчився. Проте з’ясувалось, що справді вчився тоді у школі учень на прізвище Новосельський, але на два роки скоріше від

Франка й Бандрівського. У 1865-1866 навчальному році він був у четвертому класі. У журналі зазначено, що його звали Адальбертом і він був родом із Горлиць. Батько його працював цісарсько-королівським урядником у Комарно. Вчився він погано, а тому залишили його на повторний курс. У журналі зазначено, що наступного року він успішно закінчив школу. Інших Новосельських у списку учнів школи не було. Чи справді було так, як каже К.Бандрівський, — відповісти важко, але з 1867 року Амброзія Тарчанина, як пише це прізвище К.Бандрівський, чи Тарчанина, як подають інші документи, у нормальній школі вже не було. З тих скупих відомостей, що можуть дати шематизми, відомо, що Амброзій (в миру — Антін) Тарчанин був 1830 року народження, 1857 року був висвячений у духовний сан. До монастиря вступив 1862 року. Новіціат проходив у Дрогобичі. З 1863 року став учителем нормальної школи, де працював до 1865 року. Відтак у послужному списку Тарчанина настає два роки перерви, і з 1867 року він учитель у Лаврівській школі до 1871 року. Звідти його переводять у Золочівський монастир, а в 1874 році — у Гошівський. У цьому монастирі він пробув до 1878 року, а відтак його поставили ігуменом в Улашківському монастирі. Там він був чотири роки і в 1882 році перейшов ігуменом до Жовківського монастиря, а в 1888 році став ігуменом монастиря у Підгірцях. Далі про нього шематизми мовчать. Що сталося з ним: чи помер, чи був відправлений десь на лікування — невідомо. Відомо лишень, що 20 лютого 1862 року він давав шлюб цюці Кошицькій та Адальбертові Гучинському. Після отця Телесницького господарем класу мав стати отець Амброзій Тарчанин. На щастя, цього не сталося. Однак хай там як було і що б не казав К.Бандрівський стосовно цього монаха, історія з Новосельським не має фактового підґрунтя.

Іван Франко бачив смерть своїх однокласників. 13 травня 1865 року помер Андрій Флюнт, який був дев'ятнадцятим у списку учнів Франкового класу другого року навчання. Про цю смерть зафіксовано навіть у класному журналі. Був Андрій сином селян із Задвірного передмістя, номер реальності — 75. Батько Хома Флюнт. Матір звали Анастасією. Народився Андрій Флюнт 10 вересня 1855 року (Там само. — Спр. 261, Арк. 118). Однак ця смерть не мала жодного стосунку до звірства вчителів.

Дивує й те, що тема вбивства вчителем учня турбувала Франка віддавна. Він декілька разів повертався до цієї теми ще до написання "Отця-гумориста". Зокрема в архіві письменника було виявлено автограф оповідання, у якому головний герой Якубка дуже нагадував Волянського (Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. — Ф. 3, № 365).

Закономірно постає запитання: образ Волянського — це художній домисел, чи все-таки він має під собою певну основу? Відповідь на це

запитання можуть дати тільки класні журнали. Отже, згідно з записами у них, у другому класі, коли ще не було отця Телесницького, з Франком вчилися два Волянські. Під № 73 у списку йшов Володимир Волянський, про якого в журналі записано, що він був греко-католиком, сиротою, родом з міста Дрогобича. У 1865 році йому було 14 років. Народився Володимир Волянський 23 липня 1850 року (ЦДІА України. — Львів. — Ф. 201, оп. 4 "а", спр. 261, арк. 64). Батько його, Теодор Волянський, працював "на салінах", тобто на фабриці з виробництва солі, і доводився сином Михайлові Волянському та Марії Кулинській. Мати Володимира Волянського, Маргарита, була дочкою Христофора Шарнагеля і Єлизавети Шульц. Мешкали Волянські на Загородах у будинку № 132. Десь у 1864-1865 рр. помер батько Володимира, а тому в списку учнів другого класу він значиться сиротою. Учився він погано, а тому не був переведений до третього класу, де вчив отець Телесницький.

Йосиф Волянський був 72-им у списку учнів другого класу. Про нього в журналі зазначено, що він був греко-католиком, сиротою і народився у Татариніві, де в даний час жила його мати.

Метричні книги померлих міста Дрогобича за ці роки не зафіксували смерті Йосифа Волянського, хоч в оповіданні Іван Франко стверджує, що ховала його школа з парадом і учні раділи, що в цей день вони звільнені від навчання. Протягом декількох років ці ж книги не зафіксували смерті жодного учня нормальної школи, проте це не означало, що дитину батьки могли забрати до себе в село і там поховати.

Одне слово, підтвердженень, що учень із класу Івана Франка на прізвище Волянський став жертвою садиста отця Телесницького, немає. Можливо, що Іван Франко свідомо змінив прізвище жертви, але в такому разі і це припущення документально не підтверджено. Врешті, коли Іван Франко писав статті в обороні правди про нормальну школу в Дрогобичі, то, називаючи прізвище отця Телесницького, він лише говорив, що той отець мав пасію до биття дітей, але жодним словом не обмовився про те, що він убив дитину, чи спричинився до смерті учня. Зрештою про це вбивство обов'язково писала би преса, був би суд, і воно не пройшло би повз увагу дослідників.

Прізвища Йосифа Волянського немає серед учнів четвертого класу 1866-1867 і пізніших навчальних років. Це знову-таки наводить на думку, що дитину справді збив отець Телесницький, і через деякий час вона померла. Ніхто "не зняв побоїв", тобто не було посвідки про побиття, ніхто не заскаржив отця-садиста, а тому ніякого процесу не було. Смерть і похорон у Дрогобичі можна було віднести до художнього домислу Івана Франка, зробленого для сильнішого емоційного ефекту: затуркані і забиті

учні радіють, що через смерть та похорони товариша вони звільнені від науки і цього дня гарантовано, що їх не будуть бити...

Йосиф Волянський, якого вибрав Іван Франко для свого прототипу, виявився сином священника Йосифа Волянського, який був 1819 року народження. 1844 року він висвятився і першим місцем його праці було село Містковичі Самбірського повіту. В цьому селі він працював до 1846 року, а відтак був скерований на посаду адміністратора в село Звір також Самбірського повіту. 1847 року отець Йосиф Волянський дістає скерування в село Татаринів Рудківського повіту в церкву Покрови, яка належала до Горожанківського деканату. Невдовзі після народження сина Йосифа (5 квітня 1855 року), помер батько. Шематизми зафіксували, що отець Йосиф Волянський помер 9 серпня 1855 року. На його місце прибув рідний брат отець Петро Волянський. Він був на десять років молодший за брата, тобто народився 1829 року. Закінчив духовну семінарію, 1852 року його висвятили і відразу скерували в село Дорожів Самбірського повіту, де він пропрацював до 1880 року, взявши під протекторат братових дітей, а також й учня Дрогобицької нормальної школи Йосифа Волянського. З 1880 року до смерті, яка сталася 01.07.1893 року, Петро Волянський був парохом у селі Більче Дрогобицького повіту.

Де закінчив нормальну школу Йосиф Волянський після того як залишив Дрогобицьку школу отців Василіян, невідомо, але через п'ять років він став студентом Самбірської гімназії, однієї з найкращих і найпрестижніших гімназій Галичини...

Покинув Дрогобицьку нормальну школу 1867 року й Софрон-Семен Телесницький. На жаль, документи мовчать про причину його переведення в інший монастир, але можна здогадатися, що цьому послужила, м'яко кажучи, "пасія" отця Телесницького до биття дітей. Очевидно, не міг бути вчителем монах, якого били міщани, коли той ішов працювати на монастирський город, чи якого викидали з цукерні жида, бо гидували знаходитись в одному приміщенні з ним. Про самого Телесницького відомо мало. Він був із Грушева, де народився 1834 року, 1858 року вступив послушником у Добромильський монастир, був скерований до Львова на навчання, 1864 року був пострижений у монахи, тобто дав так звані довчні обіти і з 1865 року працював учителем у Дрогобицькій нормальній школі. 1867 року його скерували в Добромильський монастир на посаду касира монастиря, 1871 року — у Золочівський монастир, де він пробув до 1894 року, а 1894 року — у монастир у Підгірцях, де він і помер 1895 року.

В "Отці-гумористі" є багато невігаданих, а реальних персонажів. Зокрема невидуманим, а реальним є "пан Білинський". Цей пан був у школі майже щодня. Лише пізніше дітям стало відомо, що колись він

працював народним учителем, осліп, стратив службу і, не маючи іншого способу до життя, перенісся до Дрогобича, купив невеликий будинок десь у районі вулиці Ткацької чи коло Солоного Ставка, і відкрив там своерідний пансіон. Він приймав до себе дітей священників або заможніших селян по десять, дванадцять, а часом й п'ятнадцять. Його жінка та наймичка варили на оту всю челядь їсти, прали шмаття, шили й латали одяжу, навіть шили шапки та такої незугарної форми, що учнів стали прозивати гірканями, що означало назву гриба груздя-білая. За тією шапкою можна було легко впізнати учнів цього "пансіону". Сам пан Білінський був репетитором дітей, переробляв із ними лекції, вчив, випитував, доглядав письмових вправ. Бачив він погано. Щоб прочитати написане в книжці, він змушений був підносити її аж до очей.

Невідомо чому, але монахи, зважаючи на те, що пан Білінський опікується дітьми, дозволяли йому бути присутнім на заняттях. Зранку йшов до школи пан Білінський у шапці, яку учні в насміх за її величину та важність щодо інших називали обергірканею, а за ним ішли його учні. Йому дозволяли сидіти на уроках отця Телесницького, бо в тому класі навчалося найбільше його вихованців. Пан Білінський терпеливо зносив крик учнів, дихав курявою, що здіймали дитячі ноги, охоче допомагав дітям, коли ті з якоюсь просьбою зверталися до нього. Своїх вихованців приучував до простоти і скромності. Сам ходив в одязі, на якому була латка на латці.

Було й таке, що коли отець Телесницький заплутався у якомусь граматичному правилі чи в арифметичній задачі, то пан Білінський йому делікатно допомагав. Сам пан Білінський не був прихильником биття дітей, а якщо й доводилося когось покарати, то найбільше, що собі дозволяв, так це потерти бородою по дитячому личку, подібно, як це робив Дам'ян Чернігевич у штубі.

Одного разу сталось щось позапрограмове. Серед мертвої тиші уроку отця Телесницького всі почули схлипування старого Білінського. Вражений Телесницький запитав, чого той розплакався. "Вже два місяці, отче-професор, — відповів Білінський, — ані одної ночі не можу заснути спокійно... Поки день, не можу на них скаржитися. Вдень вони тихі, пильні, вчаться. А вночі кричать крізь сон, плачуть, кидаються. Знаєте, отче профе...фе...сор, я вже два місяці ані одної ночі не можу спати спокійно". Отець Телесницький все зрозумів і вигнав старого в плечі за двері. Добре, що не дав наказу своїм цензорам зняти зі старого штани та привселюдно не побив його вільховою палицею. Більше учні pana Білінського на уроках не бачили...

Зрозуміло, що в оповідання Франко ввів цього вчителя зумисно, щоб підсилити емоційний ефект оповіді, і цей образ міг би бути цілком за

рахунок художньої уяви автора. Однак учитель Білинський — реальна особа. Був настільки реальною особою, що його прізвище зафіксовано у вчительських шематизмах. Його звали Яковом Білинським. Починав він учительську кар'єру в Лужку Долішнім, що неподалік Нагуєвич. За роботу він побирав вісім ринських срібною монетою і навчав 19-20 дітей, хоч село було велике і школа в ньому існувала з 1799 року. У 1854 році Яків Білинський учителював у Сільці Мокрянського деканату. Тут він мав значно вищу платню. Вона спочатку виносила 40, а потім — 46 золотих. У 1865 році пан Білинський пішов на емеритуру, відкрив свій "пансіон" у Дрогобичі, жив на вулиці Ткацькій і помер 22 січня 1874 року.

Пожалітися дітям на знущання отця Телесницького в школі не було кому. До Барусевича не було доступу, та й хитрий Телесницький упередив дітей і нажалівся на них, що лінивці, не хочуть учитися, через що отець Барусевич дозволив собі кілька разів зайти до класу і насварити і до того забитих дітей. Не могли пожалітися діти й на свою останню надію — отцеві Красицькому. Він був у лікарні ще з осені, а з'явився в школі аж після різдвяних свят. Замість здорових веселих дітей побачив затовчених істот. Він скоро виявив причину і вирішив поговорити і з ректором, і з Телесницьким. "Бідний о. катехит, очевидно не знав, що своїм добрим наміром ще погіршить наше положення". Так і сталося. Після розмови з отцем Телесницьким, Красицький захворів. Телесницький знову мав розв'язані руки і не заспокоївся поки не відлупив палицями весь клас. Дістав "своє" і цензор. Очевидно за те, що той не попередив його, що учні поскаржилися на нього Красицькому, а Красицький при всій чесній компанії монахів сказав Телесницькому, що той помилився у виборі вчительського звання і йому краще було б піти працювати псобійником.

Красицький уже не піднявся з ліжка, хоча дожив до тої хвилини, коли Телесницького вигнали зі школи. За смерть Волянського. Ще мав нахабність перед від'їздом до Добромиля зайти попрощатися з катехитом. Той велів не впускати його на поріг: "Ніколи в моїм житті я не бажав нікому зла, не сварився ні з ким і не пам'ятав заподіяної мені кривди, ані зневаги. І о. Телесницькому я не пам'ятаю того, що він говорив мені. Але того, що він робив з дітьми, я не прощу і не розгрішу ніколи. Бог, як хоче, може простити, але я не Бог. Коли через се грішу, то радо понесу сей гріх на той світ. Але мені здається, що я сповнив би десять раз більший гріх, якби подав йому руку, якби дружньо стиснув ту руку, сплямлену найтяжчим злочином — систематичного, масового дітовбивства". Лонгін Лев Красицький помер 1 квітня 1868 року.

Із Телесницьким і Франком пов'язана ще одна історія, яку оповів у своїх спогадах Карло Бандрівський: "Раз якось, в II півріччі 1866 року,

прийшла з міського магістрату комісія для контролю навчання. Вона складалась з бургомістра Зиха, одного радного, єврея. О.Телесницький питав кожного з учнів польської граматики — про “przymiotniki” (прикметники — авт.), а саме: кожен ученик мав сказати якийсь багатоскладовий “przymiotnik”. Як уже перепитав усіх учеників, то став питати учеників в “ослячій” лавці. Між ними останній Франко сказав “Konstantynopolitański” (Константинопольський — авт.). Всі здивувалися, особливо член комісії Зих, його відповіддю. Зих запитав Франка, звідки він того навчився. Але він завстидався і не хотів відповісти на питання. Тоді бургомістр встав з почесного місця, підійшов з вчителем до Франка і питався ще раз: “Skąd ty się o takim przymiotniku dowiedziałeś?” (“Звідки ти довідався про такий прикметник?” — авт.). Франко нерадомо відповів: “Z książki polskiej, jaką sobie pożyczyłem u kolegi Jackowskiego” (“З книжки польської, яку собі позичив у колеги Яцковського” — авт.). Запитаний, звідки ту книжку має, поляк Яцковський сказав, що то не його книжка, але батькова, який був контролером на жупі сільній у Дрогобичі. Раз Франко був у нього переглядав батькові книжки в шафі, і, може, одну собі позичив. Після цього бургомістр Ян Зих оглянув книжку, яка коштувала 60 крейцарів, і дав тих 60 крейцарів Франкові, аби купив собі таку саму книжку, а Телесницького просив, щоб Франка з “ослячої” лавки перевели на першу”.

“Колега Яцковський” — це Альфред Яцковський, який у списку учнів другого півріччя третього класу стояв під номером 23. Батько його, як зазначено в журналі, працював урядником на сільній жупі — “на салинах”. Був він, як і Франко, 1856 року народження. Третій клас закінчив добре, з відзнакою. З відзнакою він закінчив і школу Василян. У четвертому класі у списку учнів значився під номером 15. Тут не важливо те, що Франка перевели з “ослячої” лавки, де принаймні він мав захисток від бузувіра Телесницького, на першу, де міг кожної хвилини дістати палицею по голові. Важливий є факт рівня знань школи і науки. Учнів питають прикметники і всі дуже здивовані, що Франко знає слово “константинопольський”. Звідки? Франко й не радий, що сказав. Бібліотеки в школі не було, учням дозволяли читати лише те, що в підручниках. Більшості дітей було вже під 14-15 років, а то й цілих 16...

“Нарешті скінчився той рік, певне найстрашніший, найфатальніший рік мого життя. Ми радісно розсталися з о. Телесницьким і більше вже не бачили його, — зітхне Франко. — Згадка про нього довгі літа важкою зморюю лежала мені на серці, не вигасла й досі і не вигасне до моєї смерті”.

Хто ж був цей отець Телесницький? — запитує сам себе Франко при кінці оповідання. “Навмисний злочинець, чи sui generis доктринер, що

робив се в добрій волі, чи божевільний, що якимось помилково замість у Кульпарків дістався на вчительську посаду в Дрогобичі, я й досі не знаю. Я довго не важився відновлювати в душі спомини про нього. Та годі вагатися. Отсе ж і скидаю з душі хоч часть тих важких споминів. Нехай вони п'ятном нестерпної ганьби та прокляття впадуть на його пам'ять, і на тих, що поставили та толерували його на тім становищі, і на всіх тих, що вчительство трактують як жорстоку іграшку та задоволення своїх диких інстинктів, а не як на велике діло любові, терпеливості й абнегації".

Два світи стали перед Франком, коли ступив у "вузькі двері" Дрогобича. Світ, який був навколо хати тітки Кошицької, і світ отців Василян. Перший — був жорстокий і страшний. Близько дороги корчма, через паркан гарбарня, де ріжуть телят, і він бачить, як що роботу роблять не з примусу, щоб жити, а зі справжнім задоволенням, бачить сварки і бійки між тіткою Кошицькою і Адальбертом Гучинським, чує не вельми втішні історії челядників, оповите тутою і болем лице Йосифа Романського, світ, якого не витримує його товариш Ясько Романський і втікає світ за очі. Другий світ мав бути зовсім інший. Тут мали бути світло, терпеливість за содіяні гріхи, людська справедливість, втіха від отриманих знань, самі знання, — те, чого не бачив у першому світі. А той світ через Телесницьких виявився ще гіршим. Зіткнувся у ньому з несправедливістю, лицемірством, хамством, садизмом, трактуванням людини на рівні тих телят, яких бачив на подвір'ї гарбарні. Смерть, терор, систематичне катування. Пробачив тому першому світові, вірив, що потрібні інші умови, аби не гибли в цьому світі так, як тітка Кошицька, знав, що потрібно тому світові світло науки, знань, нарешті культури, — не міг пробачити нічого світу своєї "нормальної школи". Тільки вже на схилі віку, коли оглянув пройдену дорогу, побачив, що і цей світ ще не був пеклом, а на фоні всього ще виглядав світлою плямою. Чи не звідти, з парт цієї школи виросла ненависть Франка до насильства.

... Оповідання "Мій злочин", яке вперше було надруковане в "Літературно-науковому віснику" за 1898 рік, аж ніяк не належить до тих оповідань, які входили б до циклу "шкільних оповідань" Івана Франка. На нашу думку, воно радше належать до тих, які показують "хід виховання сільського хлопця перед 30-40 роками, починаючи від перших проблисків власного думання". У контексті нормальної школи, долі нещасного Волянського "власний" злочин набуває цілком іншого забарвлення і наводить на цілком інші рефлексії.

Сюжет оповідання простий. Надійшла весна, про яку завше говорять, що вона — красна. Вибіг він зі своїми ровесниками на сіножать. Навколо було ще сіро. Тільки де-не-де прокльовувались перші весняні квіти. Пхалися до сонця гострі листочки хрину та лопухів. У лісі віддвітав дикий

часник, який ще називають черемшиною і гадючим часником, бо він висушений помічний проти укусу гадюки.

Діти як діти. Бігали, підскакували, відвідували своїх давніх знайомих: старого дуба на краю лісу, по якому минулого літа лазили, як вивірки, високу похилену березу, на якій, на велику гризоту панові лісничому, гойдалися, криниці, де приходили пити воду різні лісові звірята. Відвідали став, до котрого зараз біг буркотливий потік.

Було весело...

Почули хлопці десь усередині корча писк якогось пташеняти. Він перший знайшов його і вважав, що пташина має належати йому: "Се був маленький болотяний пташок, які в нашій підгірській околиці показуються дуже рідко. Пір'я на нім було попелясто-сіре з легеньким перловим полиском, дзьбик тоненький, темно-зеленковатий і такі ж самі довгі тоненькі ноги. Він сидів тихо, затулений у моїй долоні, не тріпався, не дряпав і не дзьобав, як се звичайно чинять інші дикі птахи, коли їх зловити в руку". Він приніс пташка додому і посадив усередину подвійного вікна, щоб невільник мав більше простору, ніж у клітці. Однак пташок не літав, не співав, а тільки бігав уздовж шиби і бив тонесеньким дзьобиком об скло. Як зрозумів, що він у неволі, зупинився і тужно обводив оком гілки поблизької яблуні під вікном. "Мене щось немов шпигнуло в серце, коли я кілька хвиль придивлявся цьому пташкові. Мені самому зробилося сумно", але він не відпустив його на волю. Хотів довідатися, що їсть цей маленький пташок.

Та не їв пташок ні зернятток, ні окрушин хліба, ні дрібних слимачків, ні жабориння. Він навіть не звертав уваги на них, і тільки весна та сонце, що були по той бік шиби, займали всю його увагу. З кожним днем пташок слаб і слаб.

Він вирішив винести її на двір.

"Пусти його! Пусти його!" — лебеділо щось тихо-тихо в найглибшій глибині моєї душі.

А пташок сидів тихо і зрезигновано в моїй жмені. Я отворив долоню — він не полетів. Щось огидне, злорадне тріумфувало в моєму нутрі.

"Бачиш! Він сам не хоче! Ти ж дав йому змогу втікати, чому ж не втікав?"

"Але ж він слабий і зголднілий, — лебеділо щось тихо-тихо в глибині моєї душі".

— Ет, що там! — скрикнула дитяча впертість, і в найближчій хвилині я відкрутив головку малому гарному пташкові. Він затріпав раз чи два рази своїми тоненькими ніжками, з шишки виплили дві чи три крапельки крові, й малого гарного пташка не стало. В моїй долоні лежав холодний бездушний труп".

Лише зараз він відчув, що зробив щось огидне і безглузде. Зрозумів, що знівечив зовсім безвинне життя... Навколо була весна і воля...

Потім, у Дрогобичі, він побачив, як гарного осіннього дня зарізали маленьке телятко. Рак чорними кліщами стиснув йому серце...

"І відтоді я не можу позбутися цього спомину. Він затроює мені кожну хвилину щастя, розбиває мою силу і відвагу в нещасті. Він мучить моє сумління грижею, і мені здається, що все дурне, безцільне, жорстоке і погане, що я тільки коли зробив у моїм житті, скристалізувалося в конкретний образ отсього малого, невинно замордованого пташка, щоб тим докучливіше мучити мене. Тихими ночами я чую, як той пташок тихо-тихо стукає дзьобиком о шибу, і я прокидаюся зо сну. А в хвилях тривоги і розпуки, коли лютий біль запускає кігті в моє серце і грозить ось-ось зламати силу моєї волі, мені здається, що я сам той маленький, слабосилий, голодний пташок. Я чую, що якась уперта, завзята і нерозумна сила держить мене в жмені, показує мені невловимі привиди свободи і щастя, та може в найближчій хвилі без причини і без щілі скрутити мені голову"...

1898 рік, коли було написано це оповідання, можна вважати роком триумфу Івана Франка. Громадськість влаштовує йому святкування 25-річної літературної діяльності. Його визнають найвизначнішим українським письменником сучасності. Він — кумир молоді. Їхній лідер. Він програв вибори у віденський парламент та галицький сейм, його кандидатуру на викладача Львівського університету було забраковано. Українські "патріоти", проте не можуть йому пробачити статті "Дещо про себе самого", польські "патріоти" не можуть пробачити йому статті "Поет зради" про А.Міцкевича. Його ювілей святкують на фоні святкувань столітнього ювілею "Енеїди" Івана Котляревського. У Журналі НТШ "Літературно-науковий вісник" друкуються його "Великі роковини", які зі сцени театру Скарбка на святкуваннях ювілею "Енеїди" читав Лев Лопатинський. Той журнал друкує і промови Івана Франка.

У цьому журналі буде надрукований і "Мій злочин"...

І цього ж року!

Розділ VIII

УРОК КРАСНОГО ПИСАННЯ

Другий клас, в який після сільської школи прийшов Іван Франко, вів (чи, як тоді говорили, був господарем класу) Йосиф Крушельницький. Він був 1843 року народження, тобто на той час мав 21 рік, чи, як каже Іван Франко, був "ще цілком молоденьким". У Дрогобич його перевели з Добромильського монастиря і залучили до роботи в нормальській школі. Пропрацював Йосиф Крушельницький тільки рік, а вже наступного 1866 року його відправили на науку до Львова в духовну семінарію, яку успішно закінчив через чотири роки і був висвячений у священники. Потім його скерували у Лаврівський монастир, де він прийняв монаші обіти, але 28 серпня 1871 року відійшов у вічність. Мав 28 літ. Був винятково лагідної для дітей вдачі. Його з пієтетом згадують Іван Франко і Карло Бандрівський.

Шкільна наука давалася Франкові легко. Він швидко схоплював матеріал, легко засвоював його. Мав прекрасну пам'ять, так що на лекціях, коли інші мусили засвоювати те, що він давно вже засвоїв, Франкові ставало сумно. Тоді Франко й вирішив зайнятись самоосвітою, тобто читати книжки, які сам захоче, а не такі, що завдають читати вчителі. На такі книжки у Дрогобичі дуже не розмахнешся. Тому довелося позичати книжки у старших класах і читати на уроках. Окрім цього, він дізнався, хто з батьків учнів має які книжки вдома, і невдовзі ті книжки опинилися під партою малого хлопця. Удома, у тітки Кошицької, не було часу і змоги читати, якщо ж і траплялась яка вільна хвиля, то шкода було тратити лампи, бо після обіду скоро смеркалось. А на уроках світло, ясно, тихо, ніхто не заважає, усі пильнують науку, щоб не дістати різкою поза вуха. От тільки треба пильнувати, щоб не побачив учитель. Як зауважить, то біди не оберешся.

Як не берігся Франко, але таки одного разу учитель Крушельницький побачив, що Франко читає під партою, просив повторити його те, що він сказав щойно. Франко, звичайно, того повторити не міг і за це дістав місце на осялячій парті. Туди, якщо вірити спогадам, Франко часто мандрував і не було року, щоб він там деякий час не посидів.

Правда, довго в ослячій парті він не сидів. Наступала пора "екзамнів", до яких дуже старанно готувалися учні, а ще старанніше вчителі, бо від того, як їх клас "пописався", залежало чи на наступний рік їх залишать працювати у школі, чи відправлять до монастиря. На такі екзамени запрошували батьків міста, а тому і перед ними треба було добре зарекомендувати себе і школу, бо від того залежали дотації міста на потреби школи, а тих потреб було дуже багато. Добре, коли в класі вчився якийсь родич із радних міста, або ще краще, коли вчився син. Однак це нечасто траплялось, а тому треба було надіятись тільки на власні сили, щоб заімпонувати владі. Цього року на екзамени мали прийти радники міста на чолі з бургомістром Яном Зихом, людиною добродушною, але водночас вимогливою до підлеглих. Мав приїхати також шкільний інспектор отець Василь Гапонович і дооколичні декани та священники. На подібні екзамени запрошували також батьків і просто бажаючих прийти. Такі екзамени вже були традицією ще з тих часів, коли у Дрогобичі була гімназія "з філософським ухилом". На цих екзменах діти показували, як вміють читати, писати, розмовляти німецькою, польською та українською мовами. Перевіряли знання з релігії, а особливо "життя святих". Молитви з різних нагод та потреб учні мали знати "назубок". До такого екзамину заздалегідь довго готувалися і кожен учень знав, яке дістане запитання, і якою має бути правильна відповідь. Під час підготовки вчитель Крушельницький запитав дітей, хто з них добровільно хоче гарно прочитати перед людьми і "комісією" якийсь повчальний і водночас довгий вірш. І тут несподівано підніс догори два пальці учень з ослячої лавки Іван Франко, який сказав, що може запропонувати вірш "Кіт з'їв сало". Хто був автором цього вірша нам невідомо, але тоді вчитель дуже здивувався, звідкіль Франко знає його, а Франко з ослячої лавки відповів, що знає цей вірш із читанки для четвертого класу. Тоді вчитель попросив Франка прочитати вірша, і той прочитав так, як належить. З'ясувалося тепер, що малий Франко читає подібні книжки під партою, бо йому своїх замало, а вдома не має змоги читати. Вчитель дуже урочисто перевів малого із задньої лавки на передню, де мали право сидіти лише відмінники, як мали таке ж право відстаючі учні на ослячій лавці.

"На екзаміні, — згадує Карло Бандрівський, який у шкільному журналі за другий клас йшов під номером 2 і був на рік старший від Франка, — зібралася комісія і гості; між ними була впроваджена на почесне місце мати Франка. Була вона тоді молодою жінкою, по-селянськи святочно вбрана і мала на собі дуже багато буйних коралів. Франко декламував "Кіт з'їв сало" і по закінченні дістав книжку в нагороду. Члени комісії склали матері гратуляції". Це сталось 15 липня 1865 року.

Цього ж року, але 15 лютого, після закінчення першого півріччя, на екзамені був присутній батько Яків Франко. Ах, чи можна забути ту мить, коли вчитель оголосив, що першу премію дістав Іван Франко, його син, а його, Якова Франка, попросили підійти до комісії і в нагороду отримати також книжку, — батько не втримався і голосно заплакав. Не міг стримати своїх почувань і гордився сином. Рівно через два місяці батька не стало. Він помер 15 квітня 1865 року. 17 квітня був похорон. Про людей, які помирають у Великодні свята кажуть, що їх душа йде без чистилища і без покути просто до неба, бо небо відкрите. На могилі в день похоронів замість "вічна пам'ять" покійникові люди співали "Христос воскрес". У журналах другого класу нормальної школи отців Василян у Дрогобичі записано, що саме тоді Франко пропустив вісім днів. Про смерть і похорони батька Іван Франко не залишив ні рядочка спогадів. Залишив, проте, спогади про останні дні матері та її смерть. Оповів це своїй тодішній нареченій Ользі Рощкевич. Навіть навів її останні слова. Чи був присутній при батьковій смерті? Чи переказав йому хтось у школу чи до тітки Кошицької про це? Чи, кинувши все, як тоді, коли буде вмирати мати, він через унятицькі луки прибіжить до батька? Що скаже йому батько? Ніде — ні рядочка спогадів. Може, не хотів ятрити душу тими спогадами... І лишень раз, коли писав спогади "У кузні", вогонь батькової кузні заблищав так різко, що вже ні перед ким не міг захвати того болю. Чи знав він, навіть в одні хвилини, коли писав про той вогонь, скільки душевного болю мусив перенести його батько, коли покидав той світ і усвідомлював, що не вдалося йому вивести сина в люди, що молода жінка залишається з купкою дрібних дітей, що господарство в повному занепаді? Чи коли-небудь звірявся синові, як намагався захистити його від цього жорстокого світу, як спеціально придумав причину, аби малий Франко не ходив до школи в Нагуєвичах, де над ним може збиткуватись "грубий ксьондз" Йосиф Левицький або його племінник Михайло Лісикевич? Чи оповів, як комбінував з наукою в Дрогобичі у Василян, щоб малий потрапив до його товариша Чернігевича, учителя штуби, як тягнувся з останнього, щоб не бракувало чогось малому?.. Невідомо... Відомо, що лише кожної Великодньої суботи в день одшестя Якова Франка, його син Іван щороку аж до самої смерті тримав за ним жорстокий піст. Ні рісочки в рот, ні краплі води. Цим давнім актом жалоби і скорботи хотів вшанувати пам'ять найдорожчої для нього людини... Татові присвятить свою найкращу поему "Панські жарти". На підставі оповідей тата напише не одне оповідання і вірш. Суддею своїм вчинкам він також оберє батька: "батько би не осудив", "тато зробив би так само"...

Тато був його першою і неповторною втратою у житті...

Ще запоки прийде третій клас, коли почне на дитячих спинах та головах вправлятися садист Телесницький, в другому класі відбудуться події, на підставі яких Іван Франко напише автобіографічне оповідання "Schönschreiben". Його перекладають "Урок красною писання", хоча насправді мала би бути "Каліграфія". Уперше це оповідання було надруковане в журналі "Зоря" за 1884 рік, а відтак неодноразово входило до різних збірок оповідань Івана Франка. Пізніше дослідники, з якими 1913 року Іван Франко сперечався стосовно того, чи нормальна школа в Дрогобичі була "нормальна" чи "ненормальна", стверджували, що така школа була ненормальною, хоча й дуже типовою для того часу і відносин. Першим, хто це оповідання відніс до автобіографічних, був Омелян Огоновський, який у своїй історії української літератури ототожнив героя оповідання Мирона з Іваном Франком на підставі того загальновідомого і незаперечуваного факту, що ім'я Мирон було літературним псевдонімом Франка, яким він широко послуговувався, а також, що мав бути той Мирон з підгірського села Н., а це означає — з Нагуєвич, бо справді більше підгірських сіл на букву Н. немає. Ну, а головне те, що сам автор оповідає, що події відбуваються у Дрогобицькій нормальній школі.

Урок каліграфії веде пан Валько. Як і Дам'ян Чернігевич, він не був монахом, а людиною світською. Про його колишнє походження Франко, який так любить дуже докладно описувати, хто і ким є дана особа, у цьому оповіданні — ні слова.

Малому Миронові дивно, чого це школярі так бояться того Валька. Та це ж людина, а не якийсь вовк чи ведмідь. Боятися можна грому, мавок у лісі, бо ті можуть затягнути християнина десь у хащі чи в болота на погибель. Боятися треба блискавок, бо он-де одна як вдарила в Микитичів дуб, то й переполовила його. Дивні ті школярі, що бояться людини. Чень, не з'їсть їх.

Справді, не такий той Мирон, як усі люди, тобто школярі. Думками він не на уроці, а витає у рідних сторонах. "Він знав, — пише Іван Франко, — що щопонеділка побачить і батька, і матір. Він тільки думав собі, як то гарно буде, як колись, літом, прийде додому, буде міг знов свобідно бігати по пасівниках, сидіти над річкою, або бродити по ній за ковблями; се були спогади радше веселі, ясні, блискучі, а не тужні, не жалібні. Малий Мирон розкішно ниряв у тій красоті природи, що розцвітала в його уяві серед сірих, холодних стін василіянської школи, і не думав про погрозу, що наближалася на клас".

Те, що Мирон має бачитися з батьками щопонеділка, не дивина, бо по понеділках у Дрогобичі ярмарок. І під стінами школи продавалось усе, що

може продаватись, і купувалось усе, що можна купити. Ну, і як би то так було, щоби батько з мамою, будучи на ярмарку, не зайшли провідати сина і не принести йому якогось лизака з цукру!

Мирон чогось собі задовбив у голову, що, якщо людина й боїться когось, крім страшних звірів, так це царя. Царя Мирон ніколи в очі не бачив, але чогось собі уявляв, що пан Валько, який з різкою походжав між партами, не був схожий на царя. Середнього росту, коротко підстрижене волосся, руда іспанська борідка. Та й очі зовсім не царські, бо сиділи глибоко і якомсь злобно зиркали на Божий світ, та два вуха, які торчали в різні боки голови, бо як їм ще торчати? Малий Мирон звичайно не знав, що вилиці, які видавались вперед, характерні для людей упертих і запопадливих.

Пан учитель показав учням, як писати великі й малі букви і як із тих букв складати такі речення, як: "Бог сотворив світ", "Чоловік має дві руки" і, показавши ці зразки красного писання, наказав дітям писати. Опанувати ті хвостики та викрутаси було важко і вимагало чимало хисту.

Не все відразу йшло гладко, а тому вчитель бігав від парти до парти, поки врешті увірвався терпець, і в хід пішла тростина. Пан Валько був переконаний, що учні так погано пишуть, щоб досолити йому.

Йонасові Туртельтаубу, який "по старинній привичці свого роду писав узадгузь" і представників якого пан Валько називав мойшами, влетіло таки добре. Дужі хлопці із задніх рядів вхопили бідного хлопця, повалили його на лавку і пан Валько на його спині доконав своє педагогічне діло. Тепер він переконався, що Йонас стане писати як потрібно оті "довгі, як світ викрутаси і рівні, як ковбаски хвостики". Ця наука зробила на малого Мирона гнітюче враження. "Він раз у раз дрижав, — йдеться в оповіданні, — мов у лихоманці; йому шуміло в ухах і крутилося в очах, мов серед бурі. Йому так і мерещилося, що його не мине та буря". Мав добре передчуття, бо за кілька хвилин дістав міцний удар кулаком у лице. Від чого повалився додолу. Учні побачили, що хлопчина зомлів, побігли за водою і відлили його. Мирон ледве дихав. І ще досі тремтів. Валько тільки подікавився, кого йому вдалося одним ударом звалити з ніг. Цензор відповів байдуже, що сина одного селянина з села (назване в оповіданні Н., яке О. Огоновський розшифрував як Нагуєвичі). Почувши у відповідь, що це лише хлопський син, а також усвідомивши, що ніякої кари йому за це не буде, пан Валько згіржливо плюнув у бік і проїддив крізь зуби: "Хлопський син! Тьфу, якого біса тим хлопам пхатися сюди". У пана Валька відлягло від серця. Він навіть повеселів і до нього повернувся гумор.

Мав повну рацію. Ніхто не упігнувся за Мироном. Він навіть батькам не поскаржився, що з ним таке сталося у школі. Для чого завдавати їм болю. Вони й так мають багато своїх клопотів без Миронової школи.

“Нелюдський поступок учителя-економа уйшов йому гладко, так, як і многи його нелюдські поступки. Тільки в серці хлопського сина він не пішов гладко, а стався першим насінням обурення, погорди і вічної ворожнечі против усякого неволення та тиранства”, — такими словами закінчується оповідання Івана Франка, яке датується 1879 роком написання.

Оповідання настільки типове для тодішнього навчання у школах, а також для ставлення до сільських (хлопських) дітей, що тут не потрібно навіть шукати прототипів і не дивно, що Іван Франко не означає його, як спогад, а як звичайне оповідання, де є велика доза авторського домислу, проте свої прототипи воно має. Найперше, під образом вчителя Валька криється колишній економ із села Грушева, що біля Дрогобича, Василь Мелько. Для свого героя Іван Франко перший склад прізвища взяв з імені “Василь”, залишивши другий склад без змін (“Ме-лько”). З’явився цей економ у нормальній школі ще 1862 року і безкарно бив дітей десять років, бо 1872 року його прізвище вже відсутнє у шематизмах учителів нормальної школи. До 1867 року він без жодного остраху вимагував хворостиною і бив дітей, бо робити це тоді дозволялось, а після заборони в 1867 році треба вже було остерігатися, щоб не накликати біди. Тому й запитав кого зацідив кулаком у зуби. Міг бути спокійний, коли чув у відповідь, що це якийсь селянин. Селяни терплячі і не побіжать скаржитися на нього. Знав це ще з економії в Грушеві, де бив не тільки дітей, а й дорослих, хоча панщизняні часи вже давно минули. Напевно, вимагував би палицею по селянських горбах ще довго, якби тамтешній дідич менше пив і циндрив гроші по світах, призиввши господарство до повного занепаду та наробивши великих боргів. Йому загрожувала ліцитація, а тому він поспішно шукав якогось дідича, який би купив усю землю, однак дідичі були схожі на нього і так само вміли циндрити гроші, то прийшлося панові парцелювати землю на невеликі кусники і продавати її. Урешті пан економ продав землю і залишився без діла. Вже невідомо як, але хтось нараїв йому стати до вчительського іспиту в Перемишлі, бо в той час всюди бракувало учителів. Іспит на звання вчителя, судячи зі всього, він склав успішно і, напевно, не без чиеїсь протекції опинився серед викладачів нормальної школи у Дрогобичі. Вважали його людиною світською, так само, як Дам’яна Чернігевича, який вчив штуру.

Яка була причина відходу пана вчителя Мелька зі школи невідомо, але відомо, що в міських документах 80-х років він значився власником реальності на Завижньому передмісті і працював майстром на салинах. Очевидно, що з настанням нових часів у Дрогобицькій нормальній школі такі викладачі, як Василь Мелько стали непотрібні. Його подальша доля не відома. В списку учителів його прізвище також більше не значиться...

Напередодні скасування биття учнів педагогічний колектив школи ґрунтовно змінився. Зі школи пішли клірик Крушельницький, Євген Гриневецький, з яким Іванові Франкові не судилося зустрітись, хоча його брат Ілярій був парохом у Нагуевичах. Не зостався на довше Амброзій Тарчанин, а також Софрон Телесницький. На їхнє місце до Дрогобича прийшли Анатолій Дорундяк, Іван Нимилович, Юстин Черневич й Андріян Вархоляк. Найповажнішим і найстаршим з них був Анатолій Дорундяк. Анатолій — його прибрале при постригу ім'я, а, як кажуть, в миру він був Андрій. Згідно з шематизмами він був 1836 року народження, тобто зараз йому було 30 років, вступив до монастиря 1857, відтак був скерований на науку і висвятився 1863 року. У Львові він вчився разом з отцем-гумористом Телесницьким. У Дрогобичі Анатолій був тільки один 1866-1867 навчальний рік, а після його закінчення був направлений у монастир у Погоні, де пробув до 1870 року. Цього року був скерований на парафію до Жовкви, де він прослужив два роки, а відтак 1872 року він був призначений наставником так званих новиків, тобто хлопців, які щойно прийшли в монастир і ще не прийняли обітів Добромильського монастиря. Шематизми ще фіксують на цій посаді отця Дорундяка у 1874 році, а відтак його прізвище щезає і про його подальшу долю нічого невідомо.

Мало відомо і про долю отця Юстина Черневича, який був ще зовсім молодий (1844 року народження), тобто мав на ту пору 23 роки. До монастиря він вступив 1865 року і відразу його скерували на викладацьку роботу в нормальній школі, де він працював до 1870 року, після чого сліди за ним пропадають, і його прізвище щезло з відповідних довідників. Невідомо, чи він вийшов з монастиря, чи помер...

Андріян Вархоляк, як і Юстин Черневич, був 1844 року народження. Вступаючи до монастиря дістав ім'я Анатолій. У Дрогобицькій нормальній школі працював до 1872 року, а звідти був скерований до Львівської духовної семінарії, яку закінчив 1876 року і вирішив стати на парафію в селі Гнойницях, що біля Яворова. Там він пропрацював до 1890 року, а відтак знову повернувся на Дрогобиччину і дістав парафію у селі Орове. В його користуванні було 63 морги поля, правда, не дуже родючого, а також мав непогаду дотацію в 346 золотих. У 1912 році він уже одержував пенсію, але довго не тішився нею, бо помер 13 грудня 1913 року.

Із того "призову" вчителів у Дрогобицьку нормальну школу найдовше затримався працювати Іван Нимилович. "В 1866-1867, — пише у своїх спогадах Карло Бандрівський, — були ми в IV класі нормальної школи, який провадив отець Нимилович, син передміщанина з Дрогобича, що

закінчив духовну семінарію на світського священика, але коли панночка (яку я особисто знав вже як заміжну жінку) не схотіла за нього вийти, він вступив до монастиря і вийшов василіянином. Він також побивав дітей тростиною, але найбільше селянських і то по плечах, бо вже в тих літах були карні процеси в дрогобицькім суді з приводу побиття міщанських, а головню, панських дітей”.

Про оті численні карні процеси, що їх згадує Карло Бандрівський, на жаль, нічого невідомо, а один із них, який він пригадав, як з'ясувалось, не мав під собою жодного реального підґрунтя, хоча, можна гадати, подібні процеси за побиття дітей були. У школі навчалися діти священиків, промисловців та взагалі людей впливових та багатих, тому не завше могло легко зійти з рук побиття дітей. На жаль, архіви суду не збереглися, а тому важко судити, якими були ті судові процеси, і як карали вчителів.

Згідно з метричною книгою м. Дрогобича, яка збереглася (Там само. — Спр. 276, арк. 76) Іван Нимилович (його прізвище в різних документах ще писали Немилович, Німилович, Нимилович) народився 25 листопада 1839 року на Задвірнянському передмісті, що зараз є вулицею Стрийською у Дрогобичі, у будинку, що згідно з конскрипційним переписом мав номер 64. Він походив з великої сім'ї, нащадки якої ще й сьогодні під цим же прізвищем живуть у місті. Його батьком був Теодор Нимилович, селянин, син тамтешніх селян Василя Нимиловича та Анастасії, дочки Івана Качора та Марії Коссак. Мамою Івана Нимиловича була Катерина Романська... У метриці записано, що була вона дочкою Гната Романського, солевара з Сільця, та Марії Твардовської. Словом, Йосиф Романський, батько Франкового товариша термінатора цюці Кошицької Яцька Романського, доводився рідним братом матері отця Івана Нимиловича.

Іван Нимилович 1862 року вступив до Львівської духовної семінарії, яку закінчив 1866 року, і коли його наречена, яку знав уже заміжньою жінкою Карло Бандрівський, і, очевидно, знала ще добра половина Дрогобича, не захотіла виходити за питомця семінарії заміж, він висвятився цеlebсом, відтак вступив у монастир, прийнявши при постригу нове ім'я Юліан. Аж 1873 року Іван-Юліан Нимилович став ігуменом монастиря, парохом церкви Святої Трійці та директором Дрогобицької нормальної школи. Фактично вся духовна влада у Дрогобичі сконцентрована у його руках. На цих посадах він пропрацював доволі довго, заживши великого пошанівку серед мешканців Дрогобича й осіб духовного звання в цій окрузі. Іван-Юліан Нимилович 1896 року був переведений ігуменом у Золочівський Василіянський монастир.

Про причину переведення отця Нимиловича з Дрогобича, де його любили й поважали, говорили різне, але всі сходились на тому, що, завою-

вавши в місті великий авторитет, шановний отець став менше прислухатися до вимог управи міста, а також до впливових людей. Він ніяк не міг змиритися з тим, що оцінка за знання має прямо залежати від значимості в місті батька учня. Ця непокірність і призвела до того, що довелось отцеві покинути рідну околицю та насиджене рідне гніздо і на старі літа їхати в інші сторони.

На його місце в Дрогобичі прийшов Мелетій Лончина, перед тим монах у Бучачі. Коли 1911 року Збігнєв Культис випустив книжку про Дрогобицьку гімназію і в ній вказав прізвища учнів, які принесли славу українському, польському, німецькому та єврейському народові, то з'ясувалось, що всі вони були учнями Івана Нимиловича...

Офіційно говорили, що причиною перевodu Івана Нимиловича на спочинок було погане здоров'я, хоча всі знали, що насправді здоров'я в нього було добре. Дехто вважав, що він став на заваді управі монастирями при Перемиській єпархії, останніми часами часто конфліктував із місцевою владою, яка втручалася у справи школи й монастиря, обстоював покритих цією владою вже не як ігумен монастиря, а як парох церкви Святої Трійці, що не вельми подобалось владі. Він затіяв боротьбу за перенесення торговниці з-під вікон школи в інше місце, з чим влада аж ніяк не хотіла погодитись, особливо ті, хто вже давно навколо тої торговниці повідкривав свої ятки, крамнички й різний приватний бізнес. Усім були відомі його вимоги про впорядкування ринку перед церквою, приведення міста в відповідний санітарний стан. Це все й спричинилося до того, що консисторія визнала отця Нимиловича вже таким, який потребує відпочинку, бо як не є, а педагогічній ниві він віддав 30 років. Мешканці міста боляче сприйняли перехід отця "на спочинок" в інше місто, інший монастир і дуже щиро прийшли його відпровадити. І хоча статут монастирів не дозволяв монахам чинити щось на свою руку, все ж отець Нимилович використовував кожную нагоду, щоб приїхати у своє рідне місто. І навіть зараз йому були не байдужі справи школи, навчання. Цікавився ставленням учителів і монахів до своїх учительських обов'язків. Так вже склалося у Дрогобичі, що на кожную несправедливість міської і церковної влади покритих погрожували кривдникам: "Чекайте, придуть отець Нимилович і вам покажуть"...

Цікаво склалися стосунки між Іваном Франком та ігуменом монастиря у Дрогобичі отцем Нимиловичем. Як з'ясувалось, отець Нимилович дбав також про монастирську бібліотеку і стягував в неї книжки та фоліанти з ліквідованих йосифінським розпорядженням монастирів навколо Дрогобича. З часом тих книжок та пам'яток старовини стало в бібліотеці багато. Крім того, отець Нимилович любувався в старій іконі, на

відміну від своїх попередників і, на жаль, наступників, а тому при монастирі створив в одній із келій щось на зразок музею. Сюди потрапляли ікони, які не "вписувались" у нову церкву, а тому миряни, як велів звичай, виставляли їх у дзвіниці, або ж вивішували на "повітря" на тій же дзвіниці, поки намальоване на ній зображення не зникало. Опісля дошку спалювали.

Справа зі збереженням старих ікон та пам'яток сакрального мистецтва загострилась після того, як австрійська влада почала вимагати обов'язкове страхування дерев'яних споруд громадського призначення, а також церков. Асекурація була дуже висока і лягала непосильною ношею на громади сіл. На щастя, проблема знайшла своє вирішення в тому, що з Швейцарії приїхав додому колишній архітектор Цюріха Василь Нагірний, який невдовзі став розробляти проекти мурованих церков за невисоку платню. Замість старих церков, які були шедеврами дерев'яної архітектури, почали з'являтися у Галичині муровані церкви псевдовізантійського стилю, до яких невдовзі привикло око, і вони стали справжньою окрасою наших сіл. Муровані церкви підлягали страхуванню за зовсім іншою ціною, що вже було під силу навіть невеличким церковним громадам. Оскільки до нової церкви — високої і світлої — не підходив іконостас, то його так само, як і ікони поволі знищували...

Ще запоки цією справою порятунку старого живопису та старої ікони займається галицький митрополит Андрей Шептицький і на підставі зібраного матеріалу відкрив у Львові спочатку Церковний, а опісля й Національний музей, справою порятунку старої ікони в Дрогобичі зайнявся отець Іван Нимирович, а скарби, які він врятував, стали основою теперішнього краєзнавчого музею у Дрогобичі.

Монастирські старі книги віддавна приваблювали Івана Франка, і він користувався ними. Однак отець Нимирович поставив умову перед Франком: за кожен книжку він повинен був написати вірш на честь того чи іншого святого, або тої чи іншої релігійної події. Франко дотримував слова і невдовзі в отця Нимировича була непогана добірка релігійних віршів Івана Франка. Доля її не відома. Про неї писав ще у своїй статті Й.Скрутень "Іван Франко і Василяни" і стверджував, що то були найбільшого пісні до Божої Матері і були вони "стрілчасті". Що розумілось під цим означенням — невідомо. Відомо проте, що декілька віршів ірмологічним наспівом монахи в Дрогобичі виспівували доволі довго...

Помер Іван Нимирович у Золочеві 25 травня 1909 року, тобто через 13 років після переходу з Дрогобича у Золочів. На похорони Дрогобич вислав велику делегацію, яка й спровадила на вічний спочинок свого добродія. Ще не встигла добре осісти земля на могилі отця-ігумена, як Дрогобич почав вимагати від митрополії дозволу на перепоховання Івана-Юліана Нимиро-

вича у Дрогобичі. Врешті 1912 року було такий дозвіл отримано і Дрогобиччина вислала вози на перевезення тлінних останків свого пароха. Дорога була далека і забрала майже тиждень. На Стрийській дорозі зустрічати делегацію вийшло все місто. Кожна церква вийшла зі своїми хоругвами.

Поховали отця Нимиловича на цвинтарі біля церкви Спаса. Цю церкву було збудовано на честь знесення панщини в Галичині. Могила отця була неподалік дороги, і місце захоронення вважалося вельми почесним. Невдовзі навколо могили отця Нимиловича вирости могили Січового Стрілецтва та бійців УГА. Зрозуміло, що найперше саме їх і сплюндрували. На їхніх могилах навіть позникали хрести, хоч, зрозуміло, Дрогобич добре пам'ятав, де хто похований.

У 60-ті роки в атеїстичному запалі, незважаючи на вартісність церкви Спаса, її було з розпорядження тодішнього дрогобицького начальства переобладнано у спортзал для середньої школи № 10. Відкриття спортзалу було урочистим і рекламувалось на всю Україну як турбота партії та уряду про підростаюче покоління. Підростаючому поколінню, як виявилось, якимось було не по душі, що поряд цвинтар, а на ньому символи опіуму народу — хрести. У редакцію газети і до влади полинули скарги підростаючого покоління та їх батьків, щоб ці хрести знести, тобто щоб кладовище при церкві зрівняти з землею. Саме про знесення кладовища повідомило мешканців Дрогобича "Радянське слово" за 12 серпня 1969 року. Як з'ясувалось, вони мають право при сприянні виконкому міста вивезти прахи своїх родичів на інше кладовище. Посипались скарги, на які, наприклад, виконавчий комітет Львівської обласної ради народних депутатів в особі комунального відділу народного господарства за підписом завідуючого відділом у документі № 446 від 27 жовтня 1969 року відповів так: "За дорученням облвиконкому обласний відділ комунального господарства перевірів колективну скаргу громадян по питанню ліквідації кладовища по вул. Радянській в м. Дрогобичі. Встановлено, що в газеті "Радянське слово" від 12 серпня 1969 року дійсно була дана об'ява про ліквідацію кладовища, що суперечить існуючій інструкції Міністерства комунального господарства УРСР. Дрогобицькому міськвиконкому було роз'яснено, що кладовища можуть бути ліквідовані через 15-20 років після останнього захоронення.

У даний час в зв'язку з реконструкцією вул. Радянської буде тільки перенесена огорожа в глибину кладовища на три метри і перенесено кілька могил, строк яких перевищує 15-20 років, після висновку медично-санітарних органів про можливість перезахоронення.

Ліквідація кладовища в цілому буде вирішуватись в майбутньому згідно з діючим законодавством".

До числа тих кількох могил входили могили Січових Стрільців. Колись їх спеціально хоронили при дорозі, аби було видно березовий хрест на насипаній могилі. На щастя, серед тих кількох могил була й могила отця Іоана-Юліана Нимиловича, на якій стояв збудований ще перед Першою світовою війною пам'ятник, а на ньому була фотографія Франкового учителя.

Навіть не зрозуміло, що сталося, але могили не були зруйновані і дорога не пролягла по кістках померлих героїв. Кажуть, що в їхав руйнувати могили бульдозерист, але поламався той бульдозер. Другого разу захворів тракторист, словом, справа затяглася. Мешканці писали в усі інстанції, працювали комісії, і могили залишались на місці. Потихеньку справа починала занехати, але знову якийсь чиновник згадав, що не виконане попереднє розпорядження і знову плани реконструкції найширшої вулиці у Дрогобичі стали на порядок денний. Правда, для цієї реконструкції було створено сприятливі умови. Одна за одною почали сплюндрувати могили. Якись невлітими і незнищими злочинці регулярно молотами та іншим важким знаряддям почали лупати пам'ятники на могилах, що побіля огорожі. Мешканці почали робити засідки на "хуліганів". Деяких навіть вдалося затримати. З'ясувалось, що це переодягнені працівники органів безпеки та КГБ, які також були залучені до цієї справи. Звичайно, що їм від того нічого не було, їх відпускали і могили знову сплюндрували. Боротьба з владою виявилась нерівною. Було сплюндровано й могилу Нимиловича. На його могилі було потовчено фотографію. Поки що жодному дослідникові не вдалося знайти хоч одної-єдиної фотографії вчителів нормальної школи, які вчили Івана Франка... Тільки на могилі була світлина Івана Нимиловича. І ця була сплюндрована.

Невсипуща газета "Радянське слово" 7 вересня 1988 року знову повідомила громадян про знищення кладовища на вулиці Радянській. Цього разу у відповідь на численні скарги громадян зі Львова повідомили, що "йдучи назустріч побажанням трудящих Дрогобича цвинтар ліквідується", тобто огорожу згідно з генеральними планом реконструкції та благоустрою міста буде перенесено на 30 метрів у глибину цвинтаря. Таке повідомлення знову спричинило бурю протесту і на ім'я голови Дрогобицького міськвиконкому Ю. Дацюка посипались численні заяви-протести. "Нині, — писалось в одній з них, — кожній освіченій людині зрозуміло, що повага до своїх предків, шанування їх пам'яті плекає родинну спадковість і є першоосновою спадковості поколінь народу і не дивно, що на цвинтарях багатьох цивілізованих країн зустрічаємо напис: "Шануймо спокій і пам'ять померлих". Крім того, від дідів через батьків до нас передалось те, що цей цвинтар при колишній церкві Святого Спаса,

побудованій в пам'ять скасування панщини на вулиці Стрийській, яку в 60-ті роки без згоди громадян перебудовано на спортзал школи № 10, є старовинний.

Хрест, який поставив народ у 1848 році — році скасування панщини, стояв поряд з церквою, перенесли на територію цвинтаря, де його зберігають до сьогодні і поклоняються йому як частці історії нашого міста, нашого народу”.

Для того, щоб люди більше не поклонялися “частці історії нашого міста”, пам'ятник на знесення кріпацтва також сплюндрували невідомі “хулігани”.

Урешті комусь спало на гадку для цієї справи використати ім'я Івана Нимиловича, учителя Івана Франка. Про це громадяни також написали у відповідні інстанції. “Повага до наших предків, — писали вони, — вшанування їх пам'яті примушують нас висловити свій протест і звернутися з проханням врахувати наші почуття. На наш погляд необхідності в реконструкції вулиці нема. Потрібно тільки в якійсь мірі виправити помилку, допущену колишніми проєктантами, — зробити пішохідний тротуар за рахунок цвинтаря, для чого 10-15 могил перенести в його глибину (місце є)”.

Звичайно, що це був компромісний варіант. Заяву підписали 150 громадян міста Дрогобича. Більше підписів не вдалося зібрати. Однак в управі міста були люди не ликом шиті і розуміли ситуацію, про що йдеться. 7 вересня 1988 року “Радянське слово” знову оголосило про чергове знесення кладовища. Цього разу йшлося не про повне знищення, як у попередніх випадках, а тільки часткове: перенести огорожу на 5-6 метрів. Могили Січових Стрільців у такому разі потрапляли під хідник. Під хідник потрапляла і могила отця Нимиловича. Однак наставали інші часи. Надворі стояла так звана “перебудова”. Громадськість знову вдарила в дзвони. У пресі з'явилися численні матеріали про Івана Франка і його вчителя Івана Нимиловича та про намагання властей вчинити наругу над його світлою пам'яттю. Тоді ж декілька газет уперше опублікували фотографію Івана Нимиловича з його пам'ятника на могилі.

Могили і пам'ятник вдалося зберегти...

1995 року перестав існувати “спорткомплекс” середньої школи № 10. Нашвидкуруч його поремонтували і в ньому почались церковні відправи. Перед церквою виставили врятований хрест. У 1997 році почали відбудовувати церкву Спаса. Було відновлено і сплюндровані могили на цвинтарі.

Наскільки це можна довідатись децю про вчителів Івана Франка в нормальній школі, завдяки деяким з них у серці сина коваля з Нагуєвич було посіяне перше обурення і “вічна ворожнеча против всякого понево-

лення та тиранства", настільки мало залишилось документального матеріалу, з якого можна дізнатися про дітей, які вчилися разом з Іваном Франком. Основним документом про них, де можна почерпнути такі відомості, є класні журнали. У школі Василян вони були двоякі. Один, так би мовити, на кожен день, де ставились поточні оцінки, а другий — парадний, в якому розписувався директор школи і шкільний попечитель Василь Гапонович. Він дивовижно ревно відносився до своїх обов'язків, був досить об'єктивним у своїх розслідуваннях і тим здобув собі повагу у всій окрузі. Саме йому доручила Перемиська консисторія і сам єпископ провести розслідування в справі суперечки селян Нагуевич із їхнім священиком Йосифом Левицьким після того, як скаргу селян цього села розслідував отець Юрій Кміцикевич, що мав парафію у Гаях Нижніх, що неподалік Дрогобича. Висновки о. Кміцикевича були на користь селян Нагуевич, але, по суті, повністю компроментували церковну владу і її представників. Перемиський єпископ, який сам мав зуб на отця Йосифа Левицького, порахував, що все-таки висновки слідства є дуже суб'єктивні і доручив провести розслідування отцеві Василеві Гапоновичу, що на той час був парохом у Стебнику в церкві Різдва Богородиці. До цієї церкви вступив на престол отець Гапонович 1856 року, тобто в рік народження Івана Франка і працював у ній, чи правильніше сказати, сповняв душпастирські обов'язки до самої смерті, яка сталася 1889 року. На час розслідування Нагуевичької справи отець Гапонович вже був доволі солідний віком чоловік, бо з шематизмів можна дізнатись, що був він 1813 року народження, учився у Львівській духовній семінарії майже в той самий час, що й Маркіян Шашкевич, правда, висвятився дещо пізніше — тільки 1839 року, коли йому було 26 років. Цього ж року він пішов працювати приватним співробітником у село Вацевичі (Вацовичі) в церкву Святого Миколая Чудотворця, де був парохом його тесть Іван Лозинський. Тесть помер наступного 1840 року, і о. Василь Гапонович був деякий час адміністратором церкви, однак Перемиська консисторія невдовзі скерувала сюди отця Якіма Криницького, який, як тоді казали, мав добрі плечі в консисторії, бо доводився родичем суфраганові Онуфрієві Криницькому, який свого часу мав великий вплив на відомого митрополита Михайла Левицького. Отець Яким Криницький правив у Вацевичах до самої смерті, яка сталась 1864 року. Отцеві Гапоновичу після тестевої парафії у Вацевичах довелося сповняти душпастирські обов'язки в церкві Різдва Богородиці села Вороблевичі. Це велике й заможне село належало до Дрогобицького деканату, мало змувану ще 1773 року церкву, що було рідкістю в галицьких селах. Отець Гапонович, незважаючи на доволі прибуткову парафію, 1856 року виграв конкурс і стає парохом

у селі Стебнику. Отець славився своїми гарними і розумними проповідями, великою начитаністю не тільки церковної, але й світської літератури. З ним можна було вести розмову на будь-яку тему, що й дуже корисно виділяло отця від інших доволі затурканих священників довкола дрогобицьких сіл. Певно, ця обставина й сприяла тому, що вже 1847 року отець Гапонович став відати народними школами Дрогобицького повіту, а в 1849 році він обійняв посаду декана Дрогобицького деканату.

Він добре знав, що будь-які екзамени, які влаштовуються в нормальній школі, були звичайною показухою, яка, хоч і бавила око, але аж ніяк не відповідала справжньому станові речей, а тому любив отець Гапонович сам екзаменувати дітей. Особливо цінував у дітях кмітливість і вміння плавно й гарно вповідати свої думки. У вищих класах нормальної школи отець Гапонович любив сам задавати дітям для опрацювання різні теми, як наприклад, "Зима на селі", "Різдво вдома", "Чому краще бути бідним і здоровим, ніж багатим і хворим?" тощо. Перевірка тих домашніх робіт приносила отцеві теми для майбутніх своїх проповідей у церкві Святої Трійці. Оповідючи про виховання дітей на селі, він в одній зі своїх проповідей звернув увагу на те, що діти, описуючи зиму на селі, оповідали й описували різні справи і різні картини природи, але ніхто не звернув уваги, як з-під снігу гарно виглядали кетяги червоної калини, і що ці кетяги давали поживу цілій зграйці пташок, яких мороз та сніг позбавили легкого добування їжі, як це було влітку. Отець, окрім того, був і романтиком та практиком водночас. Шкільним інспектором він був до смерті, яка сталася в 1896 році, і його могила, на диво, збереглася до наших днів на старому Стебницькому цвинтарі.

Із рук отця Василя Гапоновича Іван Франко приймав нагороди за перші локації по навчанню в Дрогобицькій нормальній школі. П'ять разів отець Василь Гапонович викликав коваля Якова Франка давати свідчення в справі Йосифа Левицького, і нагуєвицький коваль стояв на своєму. Чи пам'ятав це отець Гапонович, коли вручав малому Франкові чергову нагороду?

У тому "парадному" журналі, де розписувався ректор школи та шкільний інспектор, і де виставляли потрібні оцінки з "чорнових" журналів, які щодня мусили бути під рукою учителя, про кожного учня наводилась доволі докладна інформація: його вік, місце народження, соціальне походження, ім'я та прізвище батька чи опікуна.

Після того як Дрогобицька нормальна школа перестала існувати і в її приміщенні було розквартировано найрізноманітніші контори та установи, весь архів школи, серед них і класні журнали було винесено на горище. У такому стані вони дочекались радянської влади. Після однієї

із перевірок пожежної охорони архів було виявлено і питання про його долю постало перед управою міста. Його долю було неважко передбачити. Хтось з управи подав думку, що це справа церкви, а оскільки церква — опіум народу, то не потрібно дуже панькатися з тими паперами, яких залишилося мало не гори, а найкраще їх вивезти в ліс чи на смітник і спалити. Як вирішили, так і зробили. Треба ж було так, що серед тих, кому було доручено спалити архів, виявилась людина, яка вміла читати латину і готику. Просто з цікавості він переглянув великі книги (це були класні журнали), надібав прізвище Івана Франка і відложив їх убік, а решту книг та рукописів спалили. Цією людиною виявився мешканець села Стрільбичі Старосамбірського району Данило Кінаш. Як свідчив він опісля, було вивезено п'ять або шість машин "сміття", і горіло це, як оцінювало начальство, "барахло" три дні. Окрім того, "вони" ще й примушували бідних "гружчиків" сидіти коло вогню і нікого до нього не допускати. Відпустили тільки тоді, коли з рукописів та стародруків залишилась "попелу тепла варства".

Одного прекрасного дня 1960 року до тодішнього директора Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка Марії Кіх прийшов старший чоловік Данило Кінаш, який повів розмову про те, що він має документи про Івана Франка, купив він їх у однієї старої людини, яка працювала у нормальній школі і забрала ті документи перед приходом більшовиків. Марія Кіх, оглянувши документи, погодилася купити їх.

Сьогодні два класні журнали, в яких відображено період навчання Івана Франка в Дрогобицькій нормальній школі, зберігаються у Львівському літературно-меморіальному музеї Івана Франка. Як додаток до тих класних журналів Данило Кінаш долучив музеєві ще й "Золоту книгу" школи, до якої заносили найкращих учнів року. Ця книга експонується у музеї-садибі Івана Франка в Нагуєвичях. Дивовижно гарний почерк як у класних журналах, так і в почесній книзі. Ніби той, хто писав, пройшов добру школу отця Телесницького, в миру Семеном званого, а в монастирі — Софроном. Наче від кожної букви, якої торкаєшся зараз, таки має бризнути кров. На стіни, на градус, на руки, на обличчя. Створивши цей образ у своїх численних оповіданнях та автобіографічних оповідях, Франко опісля від нього зречеться. Все, що відчував і бачив у школі порівняно з правдивим життям, видасться "світлою плямою" на тлі загального розпачу і розпуки, яких зазнав пізніше...

Розділ ІХ

ДРУГИЙ КЛАС

Усіх учнів Франкового класу за 1865 рік записали в класний журнал за латинським алфавітом. Прізвищ на букву "А" в класі не було, а тому першим номером у журналі був Бачинський Іван. Він був родом з міста Дрогобича, де народився 7 липня 1855 року (Там само. — Спр. 261, арк. 117). Його батько Стефан Бачинський був дяком церкви Спаса. Сім'я мешкала на Задвірнянському передмісті в будинку, з орієнтаційним номером 47. Матір звали Геленою, тобто Оленою, писалась вона з дому Весела і походила з відомого роду Веселих із Трускавця. Івана Бачинського вважали добрим учнем. Він майже не пропускав уроків, і без затримок переходив із класу в клас. Був один із небагатьох, хто без проблем закінчив нормальну школу разом з Іваном Франком 1867 року, однак його прізвища в списку випускників Дрогобицької гімназії немає. Не зафіксовано його і в метричних книгах одружень та смерті міста Дрогобича. У жодному автобіографічному оповіданні не згадує його ніколи Іван Франко та й сам Іван Бачинський не подавав вістки, що колись учився з Іваном Франком...

Другим у списку був Карло Бандрівський. У класному журналі про нього можна знайти доволі скупі відомості. Греко-католик, у другому класі мав десять років, тобто був на рік старший від Івана Франка. Народився 5 грудня 1855 року в селі Ортиничах у сім'ї бідного селянина Йосифа Бандрівського. Разом з Іваном Франком закінчив нормальну школу 1867 року, вступив разом із ним до Дрогобицької гімназії, однак закінчив її роком пізніше, бо не зголосився до усного екзамену. Відразу вступив на правничий факультет Львівського університету і сталося так, що навіть деякий час мешкав разом із ним у кутовому будинку на вулиці Кляйнівській, тобто в тому самому будинку, де, за легендою, Іван Франко написав знамениті "Каменярі", коли побачив, як робітники товкли каміння і викладали бруківкою вулицю. Діялось це під самими вікнами квартирновинаймачів, бо жили вони тоді в найдешевших і найнижчих, тобто підвальних, кімнатах. Кімнати над ними були дорожчі і "в кращих часах" навіть могли

собі дозволити мешкати на останньому поверсі. Правда, кімнати під горіщем цінилися трохи вище, ніж у підвалі. "Нас тут тепер три, — писав Іван Франко Ользі Рошкевич 7 лютого 1879 року, — я, Т[ерлецький] і Бандрівський, правник з третього року, мій шкільний колега ще від 2 нормальної — єдиний, котрий від того часу лишився. Се чоловік дуже добрий, мислячий, тихий, також син бідних селян, не мав де жити, бо платити ні за що, — ну і живе у нас. Подумай собі, як він живе, коли, відколи приїхав по святах, не більше, як три рази був на обіді! Все хліб та хліб, ще я часом куплю бринзи, абоцо, і їмо разом. А я хоть і рад би заплатити за нього обід, та нема грошей".

Отаким чином, обідаючи раз в місяць та бідуючи, Карло Бандрівський закінчив університет та став дипломованим юристом. Знайомство з Іваном Франком аж ніяк не сприяло його кар'єрі. Майже на всіх політичних процесах Карло Бандрівський вимушений був бути свідком. Змушений був також бути присутнім при чергових ревізіях у Франка, що не вельми позитивно відображалось на кар'єрі майбутнього юриста. Проте хай там як, але Карло Бандрівський ніколи не покидав Івана Франка навіть у найтяжчих хвиликах і був чи не єдиним товаришем на підтримку якого Іван Франко завжди міг розраховувати.

Він одружився із рідною сестрою великої співачки Соломії Крушельницької Осипою Крушельницькою, яка, окрім всього, супроводжувала свою велику сестру по світу в час її гастролей та навчання. Результатом того стали великі спогади Осипи Бандрівської про ті часи, і лише їх невеличка частина зараз опублікована. Осипа Крушельницька була 1867 року народження, а померла 1958 року, переживши чоловіка, який помер 29.10.1931 року. З Осипою Крушельницькою у Карла Бандрівського було троє дітей. Всі вони залишили слід у нашій культурі. Ольга (1890-1970), яка була замужем за Тарасом Шухевичем, Одарка (1902-1971), яка працювала доцентом у Львівській консерваторії і виховала чимало відомих українських співачок та Володимир (1892-1949).

Карло Бандрівський під час хвороби Івана Франка був його юридичним представником-опікуном у вирішенні найрізноманітніших питань. Саме Карло Бандрівський апелював перед урядом Австро-Угорщини про виділення допомоги Іванові Франку і про виділення йому постійної стипендії з фонду артистів та працівників культури. Прийшов з допомогою своєму товаришеві й у найскрутнішу для нього хвилину, коли з такою допомогою не прийшов ніхто. Він потурбувався, щоб німічного і покинутого Івана Франка невдовзі перед смертю поклали у Притулок для українського стрілецтва і надати йому кваліфіковану допомогу. Карло Бандрівський і був тим, хто склав заповіт Іванові Франкові, а потім догля-

нув, щоб той заповіт було виконано. Карлові Бандрівському Іван Франко присвятив оповідання "Історія моєї січкарні", яке вперше було надруковане у виданні "Ілюстрований календар товариства "Просвіта" на рік переступний 1884". Оповідання має точну дату написання 28 жовтня 1884 року та посвяту: "Присвячую щирому другові К.Бандрівському". Це оповідання опісля ввійшло до збірки "В поті чола", а також було перекладено польською та російською мовами.

Карло Бандрівський разом із НТШ займався похороном Івана Франка, а відтак збирав кошти на спорудження пам'ятника, якого так і не дочекався.

На прохання Михайла Возняка Карло Бандрівський, який знав Івана Франка від нормальної школи аж до смерті, написав спогади, але з етичних міркувань у тих спогадах охопив лише дитячі роки та роки навчання в нормальній школі. Ці спогади часто передруковують з видання у видання, а їх оригінал зберігається у Львівському літературно-меморіальному музеї Івана Франка.

Далі йшли Біласи: Дмитро та Теодор. Обидва з Трускавця і обидва, як записано у класному журналі, греко-католики. Згідно з записами метричних книг Дмитро Білас народився 20 жовтня 1852 року (Там само. — Спр. 723, арк. 53), а його брат Теодор — 16 лютого 1855 року (Там само. — Спр. 724, арк. 6). Їхніми батьками були Іван Білас та Марія Андрушків. Іван Білас доводився рідним братом Василеві Біласу (1838-1903). Він був одружений з Марією Пилипів (1853-1931), син яких Дмитро Білас (1887-1974) був одружений з Євою Данилишин (1893-1989). Син Дмитра Біласа і Єви Данилишин Василь (нар. 01.09.1911 р.) разом із своїм рідним вуйком, маминим братом Дмитром Данилишиним (нар. 02.03.1908 р.) став національним героєм. Обидва за участь у нападі на пошту в Городку під Львовом були страчені 23.12.1932 року. Їхня загибель сколихнула всю Україну і стала наймовірно сильним свідченням прагнення українців Західної України до своєї державності.

Із родини Василя Біласа походить і легендарний український розвідник Роман Різник, який діяв під псевдонімом Роман Макомацький і якому в Трускавці споруджено пам'ятник. Він народився 12 березня 1921 року. Роман примусив цілу армію генерала НКВД Сабурова, зважати на себе і бійців УПА, викравши його і поставивши умову звільнити всіх заарештованих. Його вимогу задовольнили. Дружина генерала Сабурова була агентом розвідника.

Із родини Івана Біласа походить всесвітньо відомий український мистець, народний художник України Михайло Білас, якому з вдячності за його мистецтво в Трускавці ще за життя відкрито музей.

Батько товаришів Івана Франка по нормальній школі Теодора і Дмитра Біласа Іван був війтом міста Трускавця понад 40 років. Збереглась навіть фотографія, на якій ушавлений війт із війтівською медаллю та цісарськими нагородами сфотографований разом із радними міста. Іван Білас війтував у той час, коли місто становлювалось як курорт, і його слава сягнула далеко поза межі Галичини. Місто вдягалось в ошатні вілли, упорядковувались території, а завдяки священникові Гнатові Облочинському всі пустирі навколо міста було засаджено фруктовими деревами. Мав таку "манорію" отець в покуту за содіяні гріхи при сповіді давати замість відмовити три-чотири отченаші та Богородице Диво посадити три-чотири черешні на пустирі за містом. Уся Яцкова гора, звідкіль виводилися Біласи, невдовзі зашуміла садами.

Теодорові Біласу не вдалося проскочити через клас і науку отця Телесницького, а тому змушений був залишитись на повторний курс. Нормальну школу він закінчив на рік пізніше. Серед випускників Дрогобицької гімназії його прізвища немає. Зате навчався у Дрогобицькій гімназії його старший брат Дмитро. Нормальну школу отців Василян він закінчив із відзнакою, як і Іван Франко, і 1868 року вступив до Дрогобицької гімназії. Вчився до 1872 року, відтак покинув навчання і 1880 року на підставі рішення Крайової шкільної ради приступив до екзамену за гімназію, але не склав його. Склав той екзамен він тільки через рік, але вже в Самборі, де також була гімназія.

П'ятим у списку йшов Вільгельм Борн. Він, як твердить метрична книга народжень міста Дрогобича, народився 3 грудня 1854 року (Там само. — Спр. 261, арк. 111). Батько його, теж Вільгельм, був кравцем. Про маму відомо, що звали її Катериною Кльос. Вчився з Франком тільки у другому класі і був залишений на повторний курс. Він не залишив по собі спогадів, ні дослідники не записали їх від нього.

Не залишив жодної згадки про навчання з Іваном Франком Іван Боронський з Дрогобича. У списку він йшов за Борном і мав номер шість. У другому класі йому було 13 років. Проте йому не вдалося перейти з другого класу в третій.

Адольф Бродер хоч і мав не вельми греко-католицьке прізвище, проте в списках учнів значився греко-католиком і походив із Криниці. Разом з Іваном Франком закінчив нормальну школу і на цьому закінчив свою освіту. Його подальша доля, як і більшості учнів, які вчилися з Іваном Франком, невідома. Його номер у списку сьомий.

№ 8 — Чайковський Григорій, 12-ти років, народився у Корналовичах, а на час навчання його батько був економом у Гаях Нижніх. Він не пройшов через сито отця Телесницького.

Не пройшов через це сито і син вчителя штуби Дам'яна Чернігевича Іван, який у списку був дев'ятим. Іван Чернігевич таки "зачекав" на Івана Франка, бо перед тим був залишений на повторний рік навчання. Це про нього думав Яків Франко, коли перший з Нагуєвич віддав на науку сина. Мислив, що допоможуть йому в науці. Однак так не сталось. Нормальну школу Іван Чернігевич закінчив через три роки, а відтак став ковальським учнем, потім, як того вимагали цехові правила, термінатором, склав екзамени, аби не бути партачем, і врешті після урочистого визволення став дрогобицьким ковалем. Опісля передав цю професію синові Петрові. Були Чернігевичі ковалями доти, доки потрібно було кути коні.

За Іваном Чернігевичем йшли три учні римо-католицького віровизнання, тобто поляки. Всі були з Дрогобича і писались Чубкевичі. Найстарший мав 13 літ і звався Леон, Станіславові було 11 років, а Матіашеві — тільки дев'ять. Леон застряв у другому класі, Станіслава відсіяли у третьому, а Матіаш дотягнув до четвертого і був залишений на повторний курс. Одне тільки можна впевнено сказати про них: вони не навчалися у Дрогобицькій гімназії...

Залишився у другому класі й учень під номером 13, дванадцятирічний поляк Йосиф Дашкевич, який був родом із Дрогобича.

Під чотирнадцятим номером у класному журналі за другий рік був записаний Рудольф Діль. Був поляком і мав на той час вісім років. Дотягнув до першого півріччя четвертого класу, а опісля з невідомих причин залишив школу. Був сиротою.

Ілько Дівчур із Дрогобича стояв у журналі під номером 15. Був українцем. Народився 16 липня 1856 року (Там само. — Спр. 261, арк. 128). Його батько Стефан Дівчур, як пише метрична книга в графі "соціальний стан", був "мерценаріусом", під чим розуміли: одночасно і крамар, і купець. Іван Франко, напевно, і не підозрював, що це його далекий родич по материнській лінії. Дружиною Стефана Дівчура була Татяна Татомир з Підбужа. Вона була рідною сестрою Маріанни Татомир, другої дружини Василя Гвоздецького, діда матері Івана Франка Марії Кульчицької. Ілько довчився до четвертого класу разом із Франком, а відтак був залишений на повторний курс. Став учнем Дрогобицької гімназії, але помер на сухоти, як свідчить метричний запис 23 липня 1873 року.

Юлій Доллер йшов у списку шістнадцятим. Він народився 16 лютого 1857 року в місті Надвірній, що на Станіславщині (Там само. — Ф. 618, оп. 2, спр. 1417, арк. 22). Був поляком, його батько "домінус", тобто пан, Йосиф Доллер, син Сигізмунда Доллера і Анни Гергер, був секретарем дирекції дібр у Станіславові. До Дрогобича Юлій Доллер

приїхав з таких далеких світів тому, що звідси була "домінісіма" Юліанна Доллер — дочка дрогобицького канцеляриста магістрату Григорія Добжинецького. Юлій вчився добре, навіть проскочив клас Телесницького, але з невідомих причин відсутній у списках четвертого класу, а також серед учнів Дрогобицької гімназії. Проте в тих списках є його старший брат Людвік. Він успішно закінчив 1872 року Дрогобицьку гімназію, а в гімназійному свідоцтві, яке зберігається у Львівському літературно-меморіальному музеї Івана Франка, зазначено, що народився він 20 червня 1853 року в Радівцях на Буковині, де на той час його батько служив у тамтешньому магістраті.

17-й номер у списку учнів другого класу належав Гнатові Дидинському. Він народився 29 грудня 1853 року в Ясениці-Сільній (Там само. — Ф. 201, оп. 4 "г" дод., спр. 803, арк. 27). Батько його, як записано у метриці народження, був Теодор, син Івана де Мартиновича Дидинського, а мати Марія, дочка Івана та Розалії Садовських. І Гнат, і його батьки належали до загумінкової шляхти, а тому перед їхніми прізвищами у метриках стоїть слово "nobіліс" — шляхетно народжений. Хрещеною матір'ю Гната була шляхтянка Анна Бачинська, про яку писав Іван Франко, пояснюючи, що таке шляхта загумінкова. На старість, як кажуть у Ясениці, Анна Бачинська "зійшла на пси", геть зовсім збідніла, ходила жебрати між звичайних селян, чи по метричному "агрікол" і "рустікус", тобто селян і місцевих людей, але гонору не втратила й вимагала, щоб до неї ставилися з такою ж повагою як колись, говорили "пані" чи "пані Бачинська" і не просто як жебрачці давали на порозі хліб, а запрошували до столу, давали гарячу страву і обходилися так, як треба обходитися з шляхтянками. Не зважаючи на своє шляхтянське походження, батьки Гната Дидинського ставили проти своїх прізвищ на документах звичайні хрестики, тобто були неписьменні.

Гнат Дидинський вчився надзвичайно добре. У першому класі він був найпершим преміянттом, потім постійно був серед найкращих учнів, а в третьому класі — господарем якої був отець Телесницький, Гнат Дидинський залишив позад себе навіть такого учня, як Івана Франка. Школу закінчив без будь-яких ускладнень. Його прізвище занесено до "Золотої книги Дрогобицької нормальної школи". В гімназії не вчився. Зостався на батьківському газдівстві, одружився, залишив по собі дітей та онуків. Належав до людей, які не сторонились громадської роботи. Помер перед Другою світовою війною, доживши до глибокої старості. Ніхто з дослідників не здогадався тоді записати від нього спогади...

Не вдалося закінчити школу Михайлові Тещинину (№ 18) з Горуцька, звідки походив український поет Олександр Козловський, якого відкрив

українській літературі Іван Франко і видав його збірку "Мирти і кипариси". У другому класі Тецишинові було 14 років і залишати його на другий рік отці Василяни чомусь не хотіли. Як свідчить журнал, поведінка його була далеко не бездоганна, а тому його відрахували зі школи.

Андрій Флюнт, про якого йшлося раніше, був під номером 19. Якраз перед номером Івана Франка, який у списках записаний під двадцятим.

Про наступного учня у списку за Франком Василя Гаудяка, з відомого в Дрогобичі роду Гаудяків (чи Гавдяків) відомо значно більше, ніж про інших. Відомо, завдяки збереженням метричним книгам, що народився він 20 березня 1852 року в Дрогобичі (Там само. — Спр. 261, арк. 82). Був сином дрогобицьких міщан Григорія Гаудяка та Магдалени Флюнт, тітки Андрія Флюнта, що помер. У другому класі він застряг і залишився на повторний рік. Закінчив нормальну школу, а разом із нею і всю науку. Навчився кравецької справи, відкрив свою маленьку майстерню неподалік ринку і був двічі одружений. Як стверджують метричні книги одружень міста Дрогобича, перший раз одружився 8 лютого 1876 року, а коли на початку 1905 року померла його дружина Марія, то одружився вдруге — 3 березня 1905 року. Мав рак, а тому невдовзі помер. Сталося це 4 грудня того ж таки 1905 року.

Аж до четвертого класу вчився з Іваном Франком Гнат Горський (№ 22), а в четвертому змушений був залишитися на другий рік. Він був поляк, родом із Дрогобича. У 1865 році мав повних десять років.

Такі ж дані відомо про Михайла Грабовецького (№ 23). Був поляком, народився у Дрогобичі, у 1865 році мав 11 років і в другому класі був залишений на другий рік.

Андрій Грушкевич (№ 24) навчався у другому класі нормальної школи. Він був родом із Колодруб, де був священником його батько Віктор Грушкевич. Про останнього відомо, що він був 1804 року, походив зі старої священничої родини, яка осіла на Дрогобиччині та Львівщині. Його брат Самійло, який був 1811 року народження, ще раніше за отця Віктора з 1838 до 1841 року був адміністратором у Колодрубях, а середній брат Сильвестр, що був 1808 року народження, майже від часу висвячення був священником у Мокрянах, які стояли на чолі деканату, до якого належали й Нагуєвичі. Отця Віктора Грушкевича, який висвятився 1831 року, скерували у село Змієвиська, де сповняв душпастирські обов'язки до 1846 року, потім — у село Лінина Велика Старосамбірського повіту, де він пробув до 1849 року, а відтак 1849 року дістав парохію церкви Святого Юрія в Горожанці. На той час Самійло, наймолодший із священників Грушкевичів, став парохом у селі Кліцко коло Рудок, що неподалік від Колодрубів.

Першим у Дрогобицьку нормальну школу пішов Юліан Грушкевич, який народився 1 липня 1855 року. Він вчився на рік скоріше від Івана Франка, школу отців Василян закінчив 1866 року і того ж року вступив до Дрогобицької гімназії, яку мав закінчити 1873 року. Його успіхи в навчанні були доволі поміркованими, але найгірше справа стояла з німецькою мовою. На випускному екзамені він одержав з цього предмета погану ноту й був визнаний комісією на чолі з інспектором гімназії паном Солтисевичем нездорим. Йому запропонували скласти іспит після вакацій, що він і зробив аж через рік, тобто 1874 року. Згідно з каталогами студентів Львівського університету, які сьогодні зберігаються в Обласному архіві Львівської області, 1874 року він вступив на філософський факультет університету, але, провчившись три роки, 1877 року кинув його. 14 лютого 1877 року помер його бездітний стрийко Самійло в Кліцко, людина доволі заможна, бо мав 73 морги церковного ґрунту, шість моргів сіножатей, пасовисько використовував загальне, а крім того, діставав конгруй, тобто додатку від держави за роботу, в розмірі 811 корон на рік. Мав отця Самійло і своє поле, яке після смерті жінки 1875 року перейшло згідно з заповітом на власність братового сина Андрія. Несподівано 20 березня 1877 року Віктор Грушкевич помер, і все його майно перейшло до сина Юліана. За декілька місяців померла і його дружина. Церковне винування в Колодрубках було середньої руки. До парафії належала понад тисяча віруючих, належали ще невеличкі парафії у селі Повергові та Липицях. У кожному з цих сіл священикові належалося парафіяльне поле: в Колодрубках — 39 моргів, а в Повергові — 13 моргів. Окрім того, були й сіножаті: у Колодрубках — 16 моргів, в Повергові — 13 моргів. Додаток з каси виносив у рік 1018 корон. Зрозуміло, що ці достатки давали змогу отцеві Грушкевичу придбати в селі своє поле, яке згідно з неповними даними, взятими із поземельних книг, мало майже 100 моргів. Згідно ж з Крайовою табулою, тобто книгою, де заносили всі акти купівлі та продажу землі в селі, цього ж 1877 року Юліан Грушкевич усе поле кусниками продав досить недорого. Як і можна було сподіватись, придбали це поле доколичні та колодрубівські корчмарі та їхні родини...

На довгий час ім'я Юліана Грушкевича зникає з поля зору і впливає наприкінці століття як вчитель у різних глухих селах, а з 1902 року — в селі Мшанець... Там працював парохом відомий етнограф Михайло Зубрицький. Саме до нього й їхала за дорученням Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові, а також Товариства австрійської етнографії у Відні так звана Бойківська етнографічна експедиція, до складу якої входили Іван Франко, Федір Вовк, Зенон Кузеля та Павло Рябов, інженер із Росії. Це було 1904 року. Експедиція тривала трохи більше

як місяць — з 18 серпня до 24 вересня. Про цю експедицію Іван Франко написав статтю “Етнографічна експедиція на Бойківщину”, яка німецькою мовою 1904 року була надрукована у віденському журналі “Zeitschrift für österreichische Volkskunde”, а тільки 1972 року українською — у журналі “Жовтень”.

Наприкінці 1904 року в журналі “Киевская старина” було вперше опубліковано оповідання “Батьківщина”, в якому автор роповідав про селянського сина Опанаса Маримуху, що мав “манорію” своєрідно перекручувати слова, знав доволішині з Дрогобичем говори, а також мав тонке відчуття гумору. Він був із Колодруб, аж до болю любив своє село і свою “батьківщину”, яку легко пустив з вітром після смерті батьків через свою любов до панночки сумнівної поведінки, ні імені, ні прізвища якої він не знав, а знав тільки кличку “Киценька”. На початку 1905 року це оповідання з’явилося на сторінках “Літературно-наукового вісника”, де було зазначено місце і час його написання: Дидьова, 30 серпня 1904 року. 1911 року це оповідання дало назву новій збірці оповідань Івана Франка — “Батьківщина і інші оповідання”. Тоді ж з’явилася посвята — “Присвячую високоповажному Федору Вовку на спомин нашої спільної мандрівки 1904 року”, а також і коротенька примітка: “Отсе оповідання, написане літніми місяцями р. 1904 в часі вакаційного побуту в гірських селах Мшанці Старосамбірського і Дидьові Турецького повіту при нагоді етнографічної екскурсії в Бойківщину, в якій супроводив д. Федора Вовка, було восени того самого року друковане в “Киевской старине” російсько-українським правописом т[ак] з[ваною] романівкою і з численними помилками в тексті. Задля обмеженого числа читачів того журналу в Російській Україні, а тим більше в Галичині, моє оповідання друковане також у “Літературно-науковому віснику” в початку 1905 р., тут і там відоме дуже мало, і се спонукає мене подати його ширшій публіці в новім поправленім виданні”.

У новому тексті Іван Франко змінював не тільки окремі слова та вирази, а змінював й децю в біографії героя. Якщо в першодруці Опанас Маримуха був одинаком, то в новому виданні говорилось, що в старого Маримухи було декілька дітей, а Опанас був найстаршим.

Надто багато подібності було між Опанасом Маримухою з “Батьківщини” і вчителем Юліаном Грушкевичем із Мшанця, колишнім сином священика з Колодруб, що над Дністром. Якою була його подальша доля — невідомо, невідома дата смерті, бо не збереглося жодних документів, звідки про це можна було б довідатись. Можна впевнено сказати, що під час тої експедиції і відбулася зустріч Івана Франка з колишнім своїм товаришем...

Разом з Андрієм Грушкевичем із Колодруб на другий рік у другому класі залишився Йосиф Григорович (№ 25) — українець. Було йому 11 років, родом був із Ліська.

Трохи більше пощастило Владиславові Гудкінгу (№ 26), полякові з Пежан. Він мав тоді дев'ять років, пройшов успішно клас отця Телесницького, але в четвертому класі був залишений на повторний рік.

№ 27 був у Станіслава Гудковського зі Стебника. Мав 11 років, за неуспішність вигнали його зі школи.

Разом із Франком закінчив четвертий клас Дмитро Гладкий із Млинків (№ 28). Мав 11 років, греко-католик.

Без особливих труднощів пройшов разом з Іваном Франком школу отців Василіян Антін Івасівка (№ 29), син священника зі Свидник коло Турки і на цьому його навчання закінчилося. Батько Антона Івасівки Микола (нар. 1805 р., висвятився 1837 р.) у Свиднику парохував з часу закінчення семінарії аж до 1857 року, а відтак перебрався у село Більче Дрогобицького повіту. В нормальній школі вчилися його сини Олексій (нар. 1848 р.), а також Іван (нар. 1853 р.). Антін був з 1856 року, як і Іван Франко. Отець Микола Івасівка помер 1870 року і, очевидно, це було основною причиною, що Антін не закінчив гімназійну освіту, як його брати. Олексій 1869 року закінчив Дрогобицьку гімназію, потім — Львівську духовну семінарію і 1874 року висвятився. Сповняв душпастирські обов'язки в Ярославі, відтак у Ланцуті, де й помер 19.03.1915 року. Іван Івасівка закінчив Дрогобицьку гімназію 1873 року, а духовну семінарію 1878 року. Душпастирив у Дикові коло Чесанова, відтак у Люблінці біля того ж таки Чесанова, а з 1882 року в Малковичах коло Перемишля, де й помер 08.10.1897 року.

Яцковський Альфред, з іменем якого пов'язана історія з прикметником "константинопольський", був тридцятим у класному журналі. Він успішно закінчив нормальну школу з Іваном Франком і разом із ним вступив до Дрогобицької гімназії. Альфред був сином урядника, поляком. Народився 8 червня 1857 року, був родом з Дрогобича. В гімназії провчився з Іваном Франком два роки і змушений був залишитися в другому класі на повторний курс, а тому закінчив гімназію 1876 року. Подальша його доля не відома.

Довелося сидіти у другому класі нормальної школи Михайлові Яцині (№ 31) із Дрогобича. Він народився 1 вересня 1854 року, жив близьким сусідом Іванові Франку, коли він мешкав на станції у тітки Єви Кошицької. Особливо гречною поведінкою Михайло Яцина в школі не відзначався. Важко сказати, чи то на нього так впливала корчма Іцка, яка стояла неподалік хати, чи, може, тому причиною було те, що батько Михай-

ла Василь Яцина був поліцейським? Гімназії Михайло не закінчував, освіта в нормальній школі давала йому змогу стати, як і батькові, поліцейським і успадкувати його професію. Відомо, що Михайло Яцина одружився 11 лютого 1877 року, а помер 1 липня наступного (Там само. — Спр. 261, арк. 108).

Ян Яноцький (№ 32) був поляком, сином міщанина з Завіжного, мав десять років і в наступний клас не перейшов. У Дрогобицькій гімназії не вчився.

Значно більше відомо про братів Михайла Яреми (№ 33). Відомо, що він народився 9 вересня 1855 року і був сином дрогобицького ремісника Лька Яреми та Іванни Кухар (Там само. — Арк. 119). Мав старшого брата Казимира (нар. 22 листопада 1848 р.), який закінчив Дрогобицьку гімназію 1868 року, а також молодшого брата Йосифа (нар. 30 травня 1858 р.), що на екзамені зрілості 1880 року в Дрогобицькій гімназії одержав з німецької мови погану оцінку. Йосиф не розгубився, поїхав до Львова і там у четвертій гімназії успішно склав екзамен із німецької мови, привіз до Дрогобича довідку і директорові школи Бесадському довелося видати йому свідоцтво зрілості. Сам Михайло став добрим шевцем, мешкав неподалік Гутовського і, певно, разом з Іваном Франком ходив до школи повз відому фігуру, що стояла на місці першої у Дрогобичі церкви.

Не поталанило в другому класі десятирічному полякові Антонові Клоберу (№ 34) з Дрогобича.

Пошастило зате полякові Альберту Кнауру (№ 35) з Рибника. Був сином надлісничого, тобто цісарсько-королівського урядника. Мав сім років.

Ангін Кобриневич (№ 36) мав дванадцять років, мешкав на Завіжному передмісті, був поляком, батько його працював на соляних промислах. Ніби й не дуже пропускав уроки, але вчився погано і його залишили на другий рік.

Із прізвища учня, який у списку був 37-ий, отець Телесницький постійно наспіхався. Мав особливу пасію цей учитель бити хлопця і римувати його прізвище. Це був Іван Корпак. Він був поляком, мав вісім років, а батько його Іван Корпак був боднарем. Жили Корпаки насупроти фігури, і в них на станції був Іван Франко, коли вчився у гімназії. Хата довгий час стояла і потребувала ремонту, а тому міська влада 1988 року вирішила це питання дуже просто: взяла завалила її, а на тому місці зробила смітник.

23 жовтня 1853 року на Зварницькому передмісті народився Йосиф Котович (Там само. — Арк. 98). У другому класі був внесений у журнал під номером 38. Батьками його були Михайло Котович та Розалія Білка.

Обоє мали у метричних книгах соціальний статус дрогобицьких передміщан. Йосиф не проскочив через клас отця Телесницького. Його прізвища немає і серед учнів Дрогобицької гімназії.

Під номером 39 йшов Ігнаци Козловський, а під № 40 — його брат Лев. Ігнаци мав дванадцять років, а Лев — одинадцять. Були поляками, їхній батько був службовцем. Хлопці дотягнули до четвертого класу, але там залишились на повторний курс.

Криницький Гнат (№ 41) народився 1 лютого 1855 року в селі Вацовичах (Там само. — Спр. 77, арк. 17). Його батько був Яким Криницький — тодішній парох цього села. Яким Криницький був 1810 року народження, висвятився у духовний сан 1837 року після закінчення духовної семінарії, дістав відразу скерування у церкву Вознесіння села Рибника Дрогобицького деканату, де пробув чотири роки. У 1840 році працював спочатку адміністратором, а з 1842 року — парохом церкви Миколая-чудотворця у Вацовичах. Несподівано 19 квітня 1864 року він помер. Матір'ю Гната Криницького була Елеонора Комарницька, а хрещеним батьком його був Василь Гапонович, про якого всі тодішні шематизми писали, що він є "повітовий надзиратель училищ народних і освітників почесний консисторії". Колись він працював у Вацовичах, а тому як хресний батько і став Гнатові Криницькому, який був сиротою, за опікуна. Вчився Гнат Криницький добре і закінчив школу разом з Іваном Франком без особливих пригод. Про його подальшу долю нічого невідомо. Можна впевнено сказати, що він не закінчив Дрогобицьку гімназію, а також, що не став священиком. Деякий час по смерті Якими Криницького у Вацовичах був священиком Іван Вендзилович, а відтак прийшов сюди Йосиф Погорецький, який для сина Іполита, який учився опісля в Дрогобицькій гімназії, винайняв за репетитора Івана Франка. Надто боявся Іполит грецької мови та математики. Одночасно з Іполитом Погорецьким Іван Франко вчив і Ярослава Рошкевича, сина священика Михайла Рошкевича з Лолина. Були сестри у Іполита і були дві сестри у Ярослава: старша Ольга, яка невдовзі стала нареченою Івана Франка, але не судилося їй бути його дружиною, та Михайліна. Обидві стали дружинами священиків і відомими письменницями. Йосиф Погорецький за навчання сина справив перший костюм "учителю", в якому Іван Франко сфотографувався 1874 року разом зі своїми "учнями". У Вацовичах, де парохував о. Погорецький І. Франко бував не раз. Помер о. Погорецький 1890 року. Похований у Вацовичах.

Навчання давалось дуже трудно. Учні навчалися у школі до чотирнадцятирічного віку, якщо це була штуба, і до 15-16 років — якщо це був четвертий клас. На повторний курс у такому віці вже не залишали, а

відраховували зі школи. Не вдалося перейти у третій клас Адамові Ляховичу (№ 42) з Дрогобича, полякові, який мав дев'ять років (батько його був ремісником), а також Лейзорові Лавтербаху (№ 43), синові дрогобицьких жидів. На підставі метричних книг Дрогобицької жидівської общини (Там само. — Ф. 701, оп. 1, спр. 44, арк. 33) відомо, що народився Лейзор 18 березня 1859 року. Батько його Абрагам Арон Лавтербах був шинкарем. Невдовзі він став одним із власників фабрики цезезину й очищення нафти у Дрогобичі. Це буде та фабрика, на якій розгорнуться події оповідань бориславського циклу Івана Франка та його повістей "Боа констріктор" і "Борислав сміється". Матір Лейзора звали Суркою, а з дому її прізвище було Грушовська. Серед учнів Дрогобицької гімназії його прізвища немає.

Поляк Іван Левицький із Дрогобича (№ 44), який у другому класі мав всього сім років, міг собі дозволити залишитись на повторний курс у другому класі, але Михайлові Лазурку (№ 45) з Добромилля, якому у 1865 році було повних 13 років, довелося за неуспішність залишити школу.

Залишився у другому класі й Андрій Лобос (№ 46) із Дрогобича, про якого тільки й відомо, що був поляком і мав десять років.

Сорок сьомим у журналі був Іван Мацюрак. Він народився 28 жовтня 1855 року на Лішнянському передмісті Дрогобича (Там само. — Ф. 201, оп. 4 "г" дод., спр. 61, арк. 20). Батьком його був дяк лішнянської церкви Олександр Мацюрак, а матір'ю — Пелагея Ягошинська. Іван Мацюрак пройшов всі митарства і радощі другого та третього класів нормальної школи, але в четвертий клас перейти не вдалося. Наступного року, після Івана Франка, Іван Мацюрак закінчить школу отців Василіян і освоїть батьківське ремесло. Стане дяком і двоюрідний брат Івана Мацюрака також Іван Мацюрак (№ 48). Він був його ровесником, але мав кращий за брата голос — став дяком в церкві Святої Трійці.

Василь Маланяк (№ 49) був родом із села Рабчиці. Народився він 13 січня 1855 року (Там само. — Спр. 549, арк. 51). Батьки його, Михайло Маланяк та Анастасія Лоцонин, були селянами, які мріяли, щоб їхній син здобув освіту. Він все-таки її здобув, але в другому класі сидів два роки.

Українець Дмитро Мінчак (№ 50) був сином повітового судді Миколи Мінчака та Анни Жемпи. Народився він у Сольці, що коло Дрогобича, 14 жовтня 1853 року (Там само. — Спр. 438, арк. 7). Дотягнув до третього класу і залишився на другий рік. Закінчив нормальну школу трохи пізніше і, як батько, став юристом.

Щастя явно було на боці Михайла Мишковського з Дрогобича. Він був 51-им у списку. Мав сім років, вчився погано, а тому був залишений

на повторний курс і не діставав палицею від садиста отця Телесницького. Навряд чи відважувався бити отець Телесницький Станіслава Намащинського (№ 52). Правда, Станіслав Намащинський не був сином префекта поліції, ані судді, чи навіть поліцейського, бити яких отець Телесницький при всій своїй некерованій натурі боявся, а тому, що батько панича Намащинського Іван Намащинський був префектом каси магістрату. А на дотацію тої каси школа вже, ох, як розраховувала. Тому стримував руку отець Телесницький. Народився Станіслав Намащинський 26 листопада 1856 року на Загородах Міських у Дрогобичі в будинку № 238 (Там само. — Спр. 261, арк. 132). Як і личить синові префекта каси магістрату, вчився Станіслав Намащинський добре, закінчив нормальну школу і разом із Франком вступив до Дрогобицької гімназії, однак закінчити йому її не судилося. Він помер 11 липня 1873 року...

Не довгий вік судився і Миколі Неговичу (№ 53). Він народився 23 травня 1855 року (Там само. — Арк. 115). Батьки його, Василь Негович і Магдалена Мав, були дрогобицькими передміщанами. Негович залишився у другому класі на повторний рік і до рук отця Телесницького не потрапив. Нормальну школу закінчив на рік пізніше від Івана Франка, серед випускників Дрогобицької гімназії його немає. Помер 23 березня 1885 року.

Карло Нейбич (№ 54) у другому класі мав 11 років, був поляком і сином дрогобицьких міщан. Учився погано і був залишений у другому класі на повторний рік.

Така ж доля на рік молодшого за Нейбича Михайла Петрива (№ 55) з Дрогобича, що йшов у списку наступним. Було йому 10 років. Батько його був учителем.

Дев'ятнадцятирічним юнаком 29 вересня 1871 року помер у Дрогобичі Тома Петрикевич (№ 56). Він народився 19 липня 1852 року (Там само. — Арк. 85) у Дрогобичі на Загороднянському передмісті. Батьками його були Василь Петрикевич і Катерина Флюнт. Петрикевич успішно закінчив другий та третій класи, але в четвертому змушений був залишитись на повторний курс.

Корнило Рихлевський мав у класному журналі № 59. Він, як свідчать збережені метричні книги (Там само. — Спр. 122, арк. 63), народився 17 жовтня 1854 року в селі Вороблевичі, де його батько Йосиф Рихлевський був сільським вчителем у так званій етатовій двокласній школі. Мати його Марія Квас була дочкою дрогобицького солевара, а тому під час навчання Корнило мешкав у маминих родичів, що мали хату неподалік церкви Святого Юрія (тут ще й досі не перевелися Кваси). Учився Корнило дуже добре, закінчив школу з відзнакою разом з Іваном Франком,

а його прізвище занесене до "Золотої книги" учнів Дрогобицької нормальної школи. Він закінчив Самбірську гімназію, відтак вступив до Львівського університету на філософський факультет, але, очевидно, через недостатки залишив навчання, здав учительський екзамен і замінив на вчительській посаді свого батька. Вчителем став також його брат Михайло, який народився 8 вересня 1848 року в Дрогобичі, де на той час мешкали його батьки, закінчив нормальну школу отців Василян, а відтак 1870 року закінчив з відзнакою Дрогобицьку гімназію. Після закінчення Львівського університету став відомим галицьким адвокатом.

Село Вороблевиці, у якому вчителював спочатку Йосиф Рихлевський, а відтак Корнило, належало до Дрогобицького повіту і Дрогобицького деканату. Село могло похвалитися своєю мурованою церквою Різдва Пресвятої Богородиці, яку побудував і освятив 1775 року єпископ Михайло Левицький. Найближча пошта була в Дрогобичі, а цісарсько-королівський суд і податковий уряд у Мединичах. Найближчий телеграф — у Добрівлянах. Саме в це село після Вацовичів прибув працювати шкільний інспектор Василь Гапонович і працював з 1840-го аж до 1856 року. 1876 року сюди прибув на душпастирську роботу Антін Чапельський, з яким товаришував Іван Франко і був частим його гостем. Ця дружба полишила багато цікавих свідчень та фактів. Згідно зі збереженими у Львівському літературно-меморіальному музеї документами, народився Антін Чапельський 27 січня 1848 року в селі Більче коло Дрогобича, де його батько Йосиф Чапельський (1818-1891) працював адміністратором церкви. Нормальну школу отців Василян у Дрогобичі, а також Дрогобицьку гімназію 1872 року закінчив брат Антона Чапельського Юстин. Він народився 18 червня 1852 року в Унятичах, де з 1850 року після сіл Більче та Жукотина працював парохом його батько Йосиф. Це, напевно, єдиний із братів Чапельських, який не став священиком, а після закінчення правничого факультету Львівського університету став суддею. Його брат Антін закінчив Дрогобицьку гімназію 1869 року, а 1874 року закінчив Львівську духовну семінарію, отримав скерування на роботу в село Улично Дрогобицького повіту, а відтак з 1876 року став на душпастирську роботу в село Вороблевиці, де й помер 10 березня 1935 року.

Доволі тісні приятельські стосунки склалися між двоюрідним братом Антона Чапельського Іваном Чапельським та Іваном Франком. Іван Чапельський народився 1850 року в Рибнику, де його батько Антін Чапельський (1816-1885) на той час, з 1845 до 1851 року, був адміністратором. Достатньо глянути на послужний список парафій, де працював Антін Чапельський, щоб зрозуміти, як часто перепліталися дороги Антона Чапельського та Івана Франка. Антін Чапельський після ви-

свячення з 1840 до 1842 року працював у Лініні Малій Самбірського повіту, а відтак — в Заколотю, потім — у Рибнику, і з 1851 року — в селі Добрівлянах, куди до своїх товаришів по радикальній партії, а також на рибалку дуже часто приїздив Іван Франко. Антін Чапельський любив історію, цікавився стародруками, вів свої записи, публікував свої статті в періодиці та шематизмах. Його дослідницькими працями цікавився Іван Франко, високо цінував їх за достовірність і використовував у своїх наукових працях. Зокрема його працю про історію села Добрівлян використав Іван Франко у відомій праці “Знадоби до вивчення мови і етнографії українського народу” (розділ “Суд громадський в селі Добрівлянах”), опублікованій 1882 року в журналі “Світ”. Помер Антін Чапельський у Добрівлянах у 1885 році.

Дуже тісними і непростими були стосунки Івана Франка з сином Антона Чапельського Іваном. Після Дрогобицької гімназії він закінчив Львівську духовну семінарію, висвятився 1874 року і пішов працювати по селах Галичини. З 1876 до 1877 року працював у Галівці Старосамбірського повіту, а з 1877 до 1885 року — в Кропивнику, що в горах, і рахувався в Дрогобицькому повіті. Саме до нього мандрував Іван Франко разом із студентами під час першої студентської мандрівки. З 1885 до 1886 року Іван Чапельський працював священиком у Попелях, що поряд з Ясеницею-Сільною і в нього частим гостем був Іван Франко.

За Корнилом Рихлевським у класному журналі йшов Адам Сафаль (№ 60). Мав дев'ять років, був родом з Дрогобича, поляк, вчився погано, не мав належної пильності, поганою була поведінка, пропускав багато уроків, а тому не перейшов до третього класу.

Погано вчився Себастьян Серватка (№ 61). У другому класі мав десять років, був поляком і народився в Дрогобичі.

Дванадцятирічний Антін Скрипук (№ 62), про якого йшлося, не закінчив Дрогобицької гімназії і його подальша доля не відома.

Франц Стоцький (№ 63) і його брат Йоган Стоцький (№ 64) були з Дрогобича. Перший з них мав 19 років (був найстаршим учнем школи) у другому класі, а другий — 14. Обидва змушені були покинути через критичний вік для учнів школу.

Значно краще справи з наукою були в їхнього брата Миколи (№ 65), який 1866 року закінчив нормальну школу і вступив до Дрогобицької гімназії, яку успішно закінчив 1873 року.

Далі у списку йдуть Шнайдер Адольф (№ 66) і Шнайдер Гюго (№ 67). Про першого зазначено, що він родом з Борислава. Був римокатоликом і мав 11 років. Шнайдер Гюго мав десять років, також був римокатоликом, родом з Сільця. Батьки обох були спочатку онучарі, а

потім нафтопромисловці. Обидва успадкували батькові нафтові шиби і стали відомими нафтопромисловцями.

Після Шнайдерів у класному журналі йдуть Тігермани. Наймолодшим з них був Ісаак (№ 68). Згідно з метричними книгами жидівської общини в Дрогобичі (Там само. — Ф. 701, оп. 1, спр. 40, арк. 69) народився Ісаак Тігерман 8 грудня 1855 року. Батько його Ліпе Тігерман на той час був "шрайбер", що, очевидно, означало "писар". Матір звали Майле, походила вона з Розенбергів. Жили Тігермани в центральній частині міста в будинку з орієнтаційним номером 38. З Ісааком вчилися брат Самуель (№ 69), якому було 13 років і Вольф (№ 70), якому було 11 років. У нормальній школі отців Василян вчилися і молодші брати Ісаака: Майор (нар. 2 липня 1858 р.) (Там само. — Спр. 41, арк. 21) і Мордко (нар. 28 лютого 1860 р.) (Там само. — Арк. 57). Закінчити Дрогобицьку гімназію з усіх Тігерманів вдалося лише Ісаакові Тігерману. Він закінчив її разом з Іваном Франком, і вони одночасно вступили до Львівського університету. Ісаак Тігерман став відомим дрогобицьким адвокатом.

Якщо в графі "соціальне становище" метричної книги місцевий рабін записував, що Ліпе Тігерман — писар чи шрайбер, то в шкільних журналах за 1865 рік зазначено, що Ліпе Тігерман — нафтовий продавець. Так називали людей, які скуповували нафту у либаків, що мітлами з конячих хвостів визбиравали ту нафту з поверхні річок та тікачів. Мітлу струшували у бочку, а після того, як нафта та вода розділились, зливали нафту і везли на продаж отим, кого називали нафтовими продавцями. Нафтовий продавець збирав у великі бочки нафту і перепродував її на фабрику чи впускав її у переробіток.

У Тігерманів Франко бував дуже часто. Бував і після закінчення гімназії. Василь Стефаник оповідав, що дуже хотів познайомитися з Іваном Франком, а тому вдався до посередництва матері Ісаака Тігермана. Майле Тігерман належить відома фраза про те, що Франко такий розумний, що ледве чи в Австрії є такий-де розумний міністр... "Так само рівними між нами були й товариші жиди, з яких особливо Ісаак Тігерман, звичайно третій або четвертий відличний, визначався як незвичайно здібний математик", — писав Франко у передньому слові до збірки "Рутенці", що вийшла 1913 року. Це ж саме він твердив і в "Споминах із моїх гімназійних часів", які вперше були надруковані 1912 року в журналі "Жите".

До Ісаака Тігермана Іван Франко часто вдавався за різними адвокатськими порадами та допомогою. Саме йому він доручив придбати для себе якийсь ґрунт після того, як дістав посаг за дружиною і вирішив ці

гроші вкласти в якусь реальність. А у статті "Найновіший галицький вибір", опублікованій 1895 року в "Die Zeit", йшлося не тільки про ті жахливі махінації при виборах, які були майже узаконені державою, але й про те, як завдяки Ісаакові Тігерману Іван Франко був врятований від фізичної розправи агентами Франкового суперника в депутати пана Тишковського.

Після братів Тігерманів у списку учнів другого класу були Йосиф Волянський з Татарінова (№ 72) й Володимир Волянський із Дрогобича (№ 73). Першому було дев'ять років, а другому — 14. Обидва були українці.

Два роки довелося сидіти в другому класі Гнатові Возняку (№ 74). Він був із Дрогобича, де народився 8 серпня 1852 року. Батьками його були Іван Возняк та Катерина Васильців (Там само. — Ф. 201, оп. 4 "г" дод., спр. 261, арк. 85). Нормальну школу він закінчив на рік пізніше від Івана Франка, в гімназії не вчився, одружився 6 лютого 1877 року і помер 21 серпня 1900 року...

Іван Вишинський (№ 75), син дрогобицьких передміщан, українець, другий клас закінчив добре, мав 12 років, але до третього класу не пішов.

Цензором у Франковому класі був Стефан Заяць із Ролева. Це була особлива посада. На неї обирали найміцнішого і найстаршого хлопця, який міг би в будь-яку хвилину привести учнів до порядку. Франко оповів як цензор допоміг у третьому класі бити Волянського... Попри все цензоріві діставалось також. Сталось раз так, що учні не витримали наружги отця Телесницького і поскаржилися ректорові школи. Отець Телесницький був розлючений, що цьому не міг перешкодити цензор, що він не попередив його про наміри товаришів. Так цензор був жорстоко побитий своїм покровителем різками, а в тій оргії биття допомагав духовному отцю весь клас. Вони також зганяли на бідному цензоріві свою злість. Проте з інших причин: за те, що він колись допомагав отцю-садистові бити їх... Стефан Заяць мав у другому класі 14 літ, закінчив Дрогобицьку нормальну школу з відзнакою і його прізвище занесли до "Золотої книги Дрогобицької нормальної школи". Дрогобицької гімназії не закінчував. Підпав під вплив тамтешнього москвофільського пароха Петра Павловича, який парохував у селі з 1857 до 1877 року, і сам став москвофілом. Павлович Петро мав цікаву географію своїх парафій, пов'язаних з долею товаришів Івана Франка. З 1856 до 1857 року він був на парафії у Вороблевичах, якраз після того, як її покинув Василь Гапонович. Опісля був Ролів, а відтак Колодруби (1878-1883). Він тут замінив Віктора Грушкевича. Тут і помер 13.11.1883 року. І всюди сліди страшної москвофільської роботи...

Не вдалося закінчити другий клас семирічному Якову Зінделю (№ 78) і десятирічному Іванові Зіолковському (№ 79). Яків був із німецької колонії Конігшау, а Іван був із Дрогобича.

Юліан Жебровський (№ 80) закривав основний список учнів другого класу 1865-1866 навчального року. Він був сином економа з Попелів, мав дев'ять років. Учився добре і без особливих ускладнень закінчив нормальну школу. Став поліціантом.

Наприкінці року для здачі екзаменів за другий клас були допущені так звані екстерністи: Тит Беднарівський, сирота з Рудаєвців, якому було дев'ять років, а також восьмирічний Зигмунд Мигулович із Сокаля, батько якого отримав посаду в містечку Луці коло Самбора, а тому змушений був переїхати сюди, залишивши Сокаль. Обидва успішно склали екзамени і були переведені у третій клас, але там застрягли. До екзаменів був допущений з екстерністами і Зигмунд Бжуховський зі Львова. Мав сім років, екзамен провалив.

Наприкінці другого року був прийнятий до школи Іван Івасечко. Він довго хворів, а тому батьки найняли йому репетитора. Народився він 15 липня 1855 року в Тустановичах (Там само. — Спр. 737, арк. 55). Батько його Михайло Івасечко був посесором, а мати Маріанна Кроль була дочкою пароха з Черхави Самбірського повіту Михайла Кроля (1777-1844). Успішно скласти екзамен і перейти у вищий клас Іванові Івасечку не судилося.

У другому півріччі вже було в класі 76 звичайних учнів і чотири екстерністи. Іван Франко був сімнадцятим у списку.

Екзамен у першому півріччі був проведений 15 лютого 1865 року, а в другому — 15 липня 1865 року. Під сумарними оцінками в обох випадках поставили свої підписи Василь Гапонович та Іван Барусевич...

З 83 дітей другого класу у третій перейшло тільки 39, що становило 46,42 %. 25 учнів із тих 39 відсіюється ще в третьому класі і в четвертий перейде тільки 12 із тих, які починали науку з Іваном Франком. Згідно зі статистичними даними Перемиської дієцезії у Дрогобичі до школи мало ходити 514 дітей.

У другому класі Івана Франка з 83 учнів було 40 (47,6 %) українців, 37 (44,04 %) поляків та 5 євреїв (5,95 %). За соціальним станом дітей селян було семеро (8,3 %). Більшу частину становили діти дрогобицьких міщан, а також з інших містечок Галичини. Решту — сини священників, дяків, учителів, посесорів, урядників, службовців, поліцейських...

Розділ X

ТОВАРИШ НА ВСЕ ЖИТТЯ

У списку учнів другого класу 1865-1866 навчального року його прізвище значиться під номером 57...

... Коли саме Іван Франко повернувся із Криворівні після короткого відпочинку влітку 1914 року — точно невідомо. Відомо лише, що чутки про початок війни дійшли і до цього далекого від велелюдних доріг гірського села, де вже віддавна майже кожного літа він відпочивав. Принесли цю чутку урядники, які зібрали всіх військовозобов'язаних і відвезли до Косова на військовий асекурунок. Виїхати з Криворівні було нелегко, а тому зі спогадів тамтешнього священика, одного з небагатьох прихильників Франка та його творчості серед священиків, о. Олексія Волянського Іван Франко мав би покинути село десь 19 або 20 серпня. Як твердив Микола Чайковський, син письменника Андрія Чайковського, Іван Франко ще зупинився у Ворохті на кілька днів, бо дістатись поїздом до Львова було дуже важко, а тим паче йому, якому не вдавалось впихнутись у вагон. Урешті з допомогою добрих людей він таки сів у поїзд і приїхав до Львова.

3 вересня 1914 року Львів зайняли російські війська під проводом генерала Брусилова. У місті почались повальні ревізії та арешти українських діячів. Керівниками тих походів на українців і їх погромів стали галицькі москвофіли, які тепер обіцяли "показати кузькину матір". Мародерство російської солдатні та офіцерні набуло у Галичині таких жахливих і потворних форм, що тодішній член Думи П. Мілюков назвав дії російської армії у Галичині "міжнародним скандалом". Складалось таке враження, що російська армія прийшла спеціально, щоб винищити у Львові та Галичині всіх українців добре відомими і перевіреними методами. Поповзли чутки, що подібні наміри мали москвофіли та російська комендатура так зробити з Іваном Франком, і навіть з тої нагоди вже відбувся обшук у помешканні Івана Франка в його домі, що на вулиці Понінського, 4. Повсюди говорили, що його хату пограбували, а п'яна солдатня дуже пошкодила бібліотеку, використовуючи книжки, як папір для цигарок. Це обурило українську громадськість. Свого часу, коли Франкові було особливо

сутужно з грошима, керівництво НТШ звернулося до нього з проханням відпродати цю книгозбірню, однак Франко відмовився від такої пропозиції, хоч опісля заповів її Товариству. Чутки так широко розійшлися, що невдовзі у газеті "Діло" повідомили про те, що ніякого обшуку у Франка не було, а тільки в першу ніч окупації Львова в його будинку було розквартировано 200 солдатів. Нарешті, і сам Франко спростував ці чутки в листах до рідних. "Наш дім цілий і невшкоджений, раз лише ночували в нім москалі (коло 200) і шкоди не зробили, ревізії жодної не було, тільки злодії покрали дещо убрання", — писав він синові Тарасові. Зрештою Іван Франко й сам дивувався, чому його не турбують, як інших. "Тутешня власть, — писав він 27 травня 1915 р. швагрові Є.К.Трегубову, — досі лишає мене в спокою, крім одної тривоги — солдатського постою в моїм домі (коло 200 людей) у першу ніч окупації Львова".

Крім цього лиха, пов'язаного з війною, на Франка насунулось ще й інше. Різко загострилась хвороба дружини. "Час від мого повороту з Криворівні, — писав він 4 грудня 1915 року криворівнянському газді Василеві Якіб'юку, в якого відпочивав перед початком війни, — аж до зими вона провела в ненастаннім змаганні довести мене до божевілья, або до голодної смерті й довела до того, що я цілий місяць мусив прожити в чужім домі, а коли через її недбальство злодії обікрали наш дім (покрали, на щастя, лише дещо з мужської одежі), я вернув додому й віддав її до Кульпаркова".

Цей лист повний гіркоти й болю. Можливо, це, з одного боку, спричинилося до того, що нечасто він фігурує у дослідженнях франкознавців, однак, з іншого боку, через відсутність таких досліджень почали поширюватися найрізноманітніші плітки, які потягнулись до наших днів.

Уперше цей лист опублікував Денис Лукіянович у статті "Останні два роки Івана Франка в його власних листах" у "Львівських вістях" від 4 квітня 1944 року, хоча, як зазначено в коментарі до цього листа в п'ятидесятитомнику творів Івана Франка (т. 50, с. 643), вперше цей лист з'явився у двадцятитомному виданні.

Із листа Івана Франка синові Тарасу від 15 серпня 1915 року відомо, що Ольгу Франко було відправлено на лікування 17 грудня 1914 року.

Іван Франко опинився в дуже скрутному становищі. Не володів руками. "Я цілий місяць мусив прожити в чужім домі", — зізнається він Василеві Якіб'юку, але не напише про це Є.К.Трегубову. Пояснювати щось Якіб'юкові не було потреби. Він знав, що Івана Франка треба годувати, як малу дитину. Ольга цього через хворобу не могла.

Отже, причина втечі з дому на цілий місяць — зрозуміла. Нез'ясованим залишалось тільки, коли це сталося (вересень, жовтень чи листопад),

і що це за "чужий дім"? Можливо, таких запитань не виникло б, якби свого часу упорядники спогадів про Івана Франка не робили отих свідомих "незначних скорочень" у статтях, опублікованих у цьому збірнику. Саме таким "незначним скороченням" було піддано спогади Володимира Охримовича, передруковані зі збірки "Спомини про Івана Франка", які видала бібліотека "Нового часу" у 1926 році. Був випущений такий епізод: "Востаннє бачив я Франка в пізній осені 1914 р., в часі російської інвазії у Львові, коли то Франко утік зі свого дому перед нервовими нападами своєї жінки і мешкав якийсь час в камениці свого шкільного товариша судового радника Райхерта, котрий дав йому одну порожню кімнатку в своїй камениці при вул. Куркової, 25. А що я тоді мешкав при вул. Куркової (де й тепер живу) і щодня переходив каменицю Райхерта, тож зчаста відвідував Франка. Він цікавився поточними воєнними подіями і тримав сторону центральних держав та надіявся на розвал Росії. Тоді подарував мені свої дві щойно видані книжки "В наймах у сусідів" і "Wielka utrata".

Про проживання Франка у Райхерта згадує у своїх спогадах, написаних незадовго перед смертю, і С.В.Щурат, син Василя Щурата. Жили тоді Щурати на тій самій вулиці в будинку під номером 43 (зараз вул. Лисенка, 45; під теперішнім номером 49 жив Володимир Охримович). Через те, що на той час товариство НТШ і його бібліотека були закриті, Іван Франко зчаста заходив до Василя Щурата позичати деякі потрібні для роботи книжки. Навіть одного разу здибав на вулиці вітчима Василя Щурата, урядовця університетської бібліотеки М.Семкова, і той поскаржився на важкі часи. Зима на носі, а він, от, без чобіт. Австрійські гроші знецінилися, а нових нема звідки взяти. Франко дав йому 25 рублів і пояснив, що дали йому гроші російські офіцери, серед яких є багато українців.

І хоч тепер стало відомо, що мешкав Іван Франко у шкільного товариша Райхерта, однак ні в спогадах Володимира Охримовича, ні Степана Щурата не зазначено, коли саме це було. З них відомо тільки одне: була пізня осінь.

Ясність вніс Денис Лукіянович. На підставі листування Івана Франка та розмови з тоді ще живими учасниками подій, він з'ясував, що перебрався Франко до Райхерта на початку листопада і жив там до середини грудня 1914 року. Окрім цього, Лукіянович повідомив ще: "Франко харчувався тоді у Зигмунтовської, що жила при вул. Павлінів, не так далекої від Куркової. Отоді зродилась у Франка думка запросити вдову з дітьми собі в допомогу".

Згідно з адресною книгою за 1914 рік, Целіна Зигмунтовська, "вдова по цісарсько-королівському судовому уряднику", жила на вул. Герінга, 10 (зараз

вул. Харківська). Звідки тоді Денис Лукіянович взяв вул. Павлінів (зараз вул. Ніжинська)? Обидві вулиці справді одна біля другої — може, він помилився? Ні. Денис Лукіянович використовував правильну інформацію.

Річ у тому, що він якось через Івана Труша у 1926 році одержав від Целіни Зигмунтовської колекцію листів Івана Франка, писаних до неї у різні роки. Кількість тих листів та їх подальша доля на сьогодні не відома. Відомо лише, що з цього приводу 23 травня 1926 року в НТШ відбувся "гоноровий суд" над Лукіяновичем під головуванням Василя Щурата, бо "підсудний" навідріз відмовився публікувати їх. Судді визнали рацію Дениса Лукіяновича, бо листи були "не до опублікування". Ця подія, зрозуміла річ, не була зафіксована ні в "Хроніці НТШ", ні в її записках.

Зафіксував її лише Василь Щурат у своїй записній книжці, але так ніколи і не використав цього у статтях про Івана Франка.

Згідно з адресною книгою м. Львова за 1914 рік, на Курковій вулиці під номером 25 справді мешкав судовий радник Райхерт на ім'я Йосиф. Правда, будинок № 25 не був його власністю. Як зазначено у маєткових книгах, цей будинок у 1898 році збудував Абрагам Уріх разом із братом Давидом і Хаймом Бунтом (Львівський обласний архів. — Ф. 2, оп. 1, спр. 7352, арк. 8). 1900 року кам'яниця стала власністю Адама Гавзнера (Там само. — Арк. 35), а 1906 року — власністю Якоба Сільберштейна, сина дрогобицького рабина та шкільного товариша Франка і Шимона Фрея (Там само. — Арк. 37). Саме 1906 року в тому будинку замешкав Йосиф Райхерт, ім'я якого, як і його брата Філіппа відоме у франкознавстві. Про братів згадує і сам Франко у "Споминах з моїх гімназійних часів". "Ученики дрогобицької гімназії в другій половині 60-х і першій половині 70-х рр., — писав Іван Франко, — поза школою жили звичайно кружками, крім тих місцевих, що жили у своїх родинях і переважно не мішалися до кружкового життя. Позамісцеві жили на квартирах (станціях) переважно по різних передмістях у міщан і міщанок, і відповідно до тих квартир творилися між ними кружки. Де жило кілька учеників на одній квартирі, там до них не раз сходилися товариші інших квартир, що жили одинцем. У таких кружках велися оживлені розмови; в менших кружках, зійшовшись по два або три, ученики займалися лектурою позашкільних книжок, при чім один читав голосно, а інші слухали. Таким способом я з товаришем Йосифом Райхертом (німецьке написання прізвища Reichert — авт.), сином німецького колоніста, в вищій гімназії читав драми Шекспіра, Шіллера та Гете. З його старшим братом Філіппом, що з Самбірської гімназії перейшов до Дрогобича, я один рік жив на спільній квартирі в домі боднаря Корпака".

Із цього уривка спогадів можна здогадатися, що Й. Райхерт був не просто одним із сотні знайомих Івана Франка.

Я. І. Ольховий, відомий дрогобицький краєзнавець, документально підтвердив, що справді Іван Франко був на квартирі разом із Ф. Райхертом і з топографічною точністю встановив, що будинок боднаря Корпака був тоді на розі колишніх вулиць Жупної та Боднарської. Був то маленький будиночок під гонтою, а напроти нього стояла старовинна колона, яку називали "фігурою", і про яку не раз згадував Іван Франко.

Із Йосифом Франко познайомився і заприятелював ще до гімназії. Було це у 1866 році у другому класі нормальної школи отців Василіян у Дрогобичі. Із класних журналів цієї школи можна дізнатися, що мав тоді Йосиф Райхерт 11 років, був німцем, римо-католиком, а народився у Кенігсау. З цих же журналів можна також довідатись те, що був він середнім учнем і через хворобу пропустив багато занять.

Кенігсау (Конігшау) — це теперішнє село Рівне коло Меденич. Це була доволі пізня німецька колонія, яка виникла з приходом у Галичину австрійського панування. Належала вона до Стрийського повіту і межувала з ще однією колонією Йозефберг, селом Більче та Кавсько. В одній із старих монографій про німецькі колонії у Східній Галичині сказано, що в Кенігсау було 80 дворів та 400 мешканців, яких автор монографії ганить за безгосподарність.

Першим із Райхертів, що поселилися у Кенігсау, був Бернард Райхерт. Згідно з Йосифінською метрикою з 1788 року (Там само. — Ф. 19, оп. 14, арк. 21, 27, 33, 49) він мав свій будинок та був господарем "на 12 моргах поля". Його син Філіпп на час складання Францісканської метрики у 1820 році вже мав 15 моргів поля і добрий шмат пасовища (Там само. — Ф. 20, оп. 14, спр. 144, арк. 66). Поле та пасовище в 1853 році успадкував його син Георг, батько Франкових товаришів. Георг Райхерт помер у 1868 році, незабаром померла і мати, а тому Самбірський суд назначив для братів опікуном Фердинанда Райхерта, батькового брата (Там само. — Ф. 146, оп. 1, спр. 4792, арк. 222). Було тоді Йосифові Райхерту 13 років. Франко втратив батька ще раніше.

Після закінчення нормальної школи, саме в цей рік, коли було відмінено тілесну кару і замість навчальної німецької мови було запроваджено польську, обидва стають учнями Дрогобицької гімназії. Зрештою у Йосифа з німецької мови завжди була посередня оцінка.

Ще раніше, у 1866 році, до цієї ж гімназії вступив старший брат Йосифа Філіпп.

Метричні книги, в яких йдеться про виникнення колонії Кенігсау, не збереглися, проте метричні дані братів Райхертів відомі з книги результа-

тів учнів Дрогобицької гімназії. Йосиф Райхерт народився 23 травня 1854 року, і навчався у Дрогобицькій гімназії з 1868 до 1875 року, тобто разом з Іваном Франком. Був середнім учнем, а на випускному екзамені з математики дістав поганий ступінь, тому екзаменаційна комісія 28 липня 1875 року визнала його за "недозрілого" і дозволила скласти екзамен з математики тільки через рік.

Більше пощастило братові. Про нього у книзі сказано, що він також народився у Кенігсау 14 лютого 1850 року. Від першого до п'ятого класу навчався у Дрогобицькій гімназії. У п'ятому класі завалив математику, тому змушений був перевестися у Самбірську гімназію. Успішно закінчивши 1871-1872 навчальний рік, Філіпп знову повертається до Дрогобича і разом із Франком винаймає помешкання у бодняря Корпака. Було це в 1872-1873 навчальному році.

Про невдачу, яка спіткала Йосифа Райхерта на випускному екзамені з математики, відомо також з листа Івана Франка до Ярослава Рошкевича, писаного десь на початку липня: "Що ж до офіційної частини, то з твого дозволу маю повідомити, що [...] Райхерт-старший отримав перший, а Райхерт-молодший — другий ступінь (як бачиш вони помінялися ролями) й велять кланятися тобі".

Математика не давалася братам. Особливо Йосифові, який у гімназії навчався, як і Франко, безкоштовно. За перше півріччя восьмого класу Йосиф також отримав погану оцінку, а це означало, що в наступному півріччі йому доведеться платити за навчання. Питання про платню було навіть винесене на засідання педагогічного колективу гімназії, про що тодішній директор гімназії 20 лютого 1875 року змушений був повідомити Шкільну раду у Львові. Педагоги захищали братів, особливо Йосифа, говорили, що вони гарно поводяться, старанні сироти, мають "свідомство бідності", яке не тільки звільняє їх від плати за навчання, але й дає право на всілякі пільги. Дійшло до голосування і вчителі наполягли на тім, щоб брати й надалі навчалися безкоштовно, але Шкільна рада була невблаганна. Вона скасувала рішення педагогічного колективу і зобов'язала братів платити за навчання (Там само. — Ф. 178, оп. 3, спр. 243, арк. 65-69).

В архіві Шкільної ради, звідки взято цю інформацію, зафіксовано ще іншу справу, яка стосується братів Райхертів і про яку, зрештою, оповів сам Франко у згаданих вище спогадах із гімназійних часів. "Коли ми, — писав він, — перейшли до вищої, т[о] зв[ачить] до п'ятої класи, попробував тодішній перший прем'янт Антін Шіллер зав'язати позашкільний гурток товаришів без відома вчителів та директора. Після умови на одній квартирі числом більше як 20, Шіллер отворив зібрання гарною промовою в польськiм язичі, висловлюючи в ній задачу займатися в хвилих,

свобідних від шкільної науки, лектурою та писанням літературних або наукових праць, що мали бути відчитувані на зібраннях кружка. Товариші дали собі руки брати участь у тім кружку і держати свою роботу в тайні, але кружок постояв недовго, відбув, здається, не більше як два або три засідання, а по тім не сходився більше та не полишив по собі ані статуту, ані протоколів, ані жадних записок. На однім засіданні кружка я прочитав початок свого оповідання, якого потім не продовжав”.

Кружок справді не полишив по собі ніяких слідів, але даремно Франко вважав, що справа з отим таємним товариством не була відома директорів гімназії. Навіть більше, про існування гуртка тодішній директор гімназії Тома Баревич повідомив Шкільну раду. Остання порадила шановному директорові залучити учнів до корисної праці. Наприкінці навчального року Тома Баревич звітував, що гурток вже не існує, а учнів вдалося залучити до... вирощування квітів у вазонках (Там само. — Спр. 232, арк. 87-94). Доглядати за всіма вазонками доручено учневі шостого класу Амброзію Полянському. Директора гімназисти за це піклування про кімнатні квіти назвали “Фікусом”. Про те як учні доглядали вазонки часто згадують друзі Франка по гімназії. В архівах Шкільної ради не виявлено справи, яка дала б відповідь, чи постраждав за організацію гуртка Антін Шіллер. Однак він успішно закінчив разом із Франком гімназію. Народився Антін Шіллер у Тисьмениці 2 травня 1854 року (Там само. — Ф. 618, оп. 2, спр. 1477, арк. 15). Батько його був касовим контролером. Після закінчення гімназії, Антін Шіллер вступив на правничий факультет Львівського університету, який закінчив у 1880 році (Львівський обласний архів. — Ф. 26, оп. 15, спр. 68, арк. 103). Цей шкільний товариш Франка заслуговує на добру згадку вже хоча б тому, що разом із друзями, яких організував у гурток, уперше чув публічне читання, мабуть, першого оповідання Франка. Чули це читання і брати Райхерти.

Отже, 1875 рік для Йосифа Райхерта був втрачений. Він їде до Львова і в березні 1876 року, як свідчить “Справоздане дирекції ц.к. гімназії Академічної у Львові” успішно складає екзамен з математики і дістає атестат зрілості.

Восени цього ж року і Йосиф, і Філіпп стають студентами правничого факультету Львівського університету (Там само. — Спр. 63, арк. 103). У загальному каталозі про братів Райхертів сказано, що їхнім опікуном є Фердинанд Райхерт, рільник із Кенігсау. Живуть брати разом на вулиці Коперника, 34. За цією адресою до кінця свого навчання в університеті буде жити Філіпп, а Йосиф у літньому семестрі 1877-1878 навчального року переїхав на вулицю Стрийську, 21 (Там само. — Спр. 65, арк. 109).

де жив до закінчення університету. Вчився він добре і навіть, згідно з рішенням університетського сенату від 23 листопада 1880 року, його звільнили від плати за навчання. Абсолюторіум Йосифові Райхерту вручили 4 червня 1881 року (Там само. — Спр. 68, арк. 96).

Філіпп Райхерт залишив навчання у 1878 році (Там само. — Спр. 65, арк. 104), провчившись лише шість семестрів. Згідно з "Шематизмом уряду Галичини та Лодомерії" у 1882 році Філіпп обійняв скромну посаду авскуланта Вищого крайового суду у Львові, але в 1883 році помер його опікун Фердинанд Райхер, і він, покинувши роботу в суді, повернувся додому, де зайнявся сільським господарством. Помер він 1904 року.

Після закінчення університету повертається до Кенігсау й Йосиф. Потрібно було привести до ладу запущене господарство, яке опісля залишилося старшому братові. Йосиф Райхерт 1885 року стає авскулантом золочівського суду, а відтак переходить працювати у Сколе до 1889 року. Цього ж року він стає суддею і отримує скерування на роботу в Борщів на Тернопільщині, де в 1902 році він стає радником повітового суду. 1904 року його переводять на посаду радника Вищого крайового суду у Львові. Невдовзі його призначають начальником Третього відділу, чи, іншими словами, начальником відділу кадрів суду. Його ім'я часто зустрічалося у пресі. Він мав репутацію доброго юриста. Як і на кожного працівника суду, на нього також було заведено особисту справу, яка сьогодні зберігається в архіві.

Із тих, хто починав з Франком свій шлях у життє, на той час багато вже померло, багато було поза Львовом, інші втекли від фронту. Йосиф Райхерт із тих давніх друзів у Львові залишився лишень один. Був то єдиний товариш, який пережив з ним нормальну школу, гімназію. З ним вони читали драми Шіллера, Шекспіра й Гете. З ним мріяли, малювали майбутнє, а в гуртку Антона Шіллера дали собі руки й клятву для цього майбутнього. Що з тої клятви вийшло? Як пройшли вони життє і вже стали на тій порі, коли незабаром воно закінчиться?

Отой, майже болючий сентимент до дитинства, туга за друзями з молодечих літ далися чути вже 1912 року, коли Франко опублікував свої спогади з гімназійних часів. У 1913 році він майже без змін переносить їх у вступ до збірки "Рутенці", а в перших рядках нарису "Молода Русь" цей сентимент, щирий, але з дозою скептицизму, настільки виразний і відчутний, що стає буквально разючим. Цього ж року, коли святкували сорокарічну письменницьку діяльність Івана Франка і преса виявила до нього гостре зацікавлення, він зробив усе, щоб його навчання у школі отців Василян не було темною плямою у його житті. Для нього — це найприємніші спогади. З перспективи часу, порівняно з тим, що робило з ним

життя опісля, це була світла пляма. В пошуках отого світла, отих світлих спогадів, він згадував Йосифа Райхерта, сина німецького колоніста, якого доля винесла на верхні щаблі суспільства, яке дало йому право судити і розпоряджатися долями багатьох людей.

Вони, можливо, обидва відчули бажання скласти один перед одним звіт з прожитого.

Можливо, Йосиф Райхерт також шукав Франка. Він, з нагородами та незаплямованою біографією австрійського чиновника, залишився сам. Обидві дочки повиходили заміж і виїхали зі Львова. Перед самою війною померла дружина Антоніна-Марія з роду Кіларських (Книга померлих костюлу Святого Антонія у Львові, с. 103). Сталося це 13 серпня 1914 року.

Тепер обидва ходили на Личаків. Він, Франко, — до сина Андрія, а Йосиф — до дружини. У Йосифа уже не було роботи. Йшла війна зі своїми правами, які не передбачені австрійськими параграфами.

У цій втечі Франка до свого товариша все було логічним. Він не захотів йти до своїх близьких знайомих, щоб не бути їм тягарем. Йосиф — зовсім інша річ. Він уже випробуваний товариш і далекий від світу, в якому обертається Франко. Його дім — "чужий" для Франка. Звідси не винесуться плітки.

Але невсипущий Денис Лукіянович роздобуває листи Франка до Целіни Зигмунтовської і в своїй статті, друкованій у "Львівських вістях", оповіщає, що Франко "харчується" не в Райхерта, а в Целіни Зигмунтовської, яка жила неподалік. У чому річ? Невже Райхерт настільки самотній та бідний, що навіть не міг тримати служницю? Важко навіть припустити, що могло бути саме так. Сама собою напрашується відповідь, що Франко тікав з дому, щоб бути поблизу Целіни, в яку увірувало львівське міщанство, аби опісля допікати Франка, звинувачуючи його в "аморальності". Подумати тільки: тікає з дому, залишаючи напризволяще хвору дружину, віднаходить свою "коханку" і приводить її у свій дім, а дружину відправляє на Кульпарків. У яких тільки варіантах не обговорювалась ця втеча Франка, скільки на основі її було сплетено пліток, чуток. Але Денис Лукіянович їх не спростував.

Ідучи за логікою тих пліток, природним було б те, що Франко втік би не до свого товариша, а просто до Целіни Зигмунтовської. Але, мабуть, цього не можна було, бо вдова дуже дбала за опінію. Але ж забула вона про цю опінію, коли з дітьми поселилась у домі Франка! І нарешті, звідки Денис Лукіянович 1944 року взяв адресу Целіни Зигмунтовської: вул. Павлінів? Згідно з адресними книгами, Целіна Зигмунтовська, починаючи десь з 1910 року, щороку змінювала мешкання, завжди вибираючи дешеві квартири на околицях Львова. Вулиця Павлінів не зафіксована в жод-

них офіційних документах, пов'язаних з Целіною. Отже, цю адресу Денис Лукіянович міг дізнатись тільки з листа Франка до неї, написаного саме в цей час. Про що йдеться в листі? Тільки про одне: Франко шукав допомоги. Він не хотів, не міг дозволити собі, щоб навіть такий близький товариш, як Йосиф Райхерт, годував його. Навіть — щоб це робила його служниця. Була, очевидно, та межа у відносинах, яку він переступити не міг. Не хотів, щоб його товариш бачив його немічність. Вибору не було. Не міг він звернутись ні до Щуратів, ні до Охримовичів, які жили поруч. Не хотів, щоб вони, близькі йому люди, були свідками його мук. Хотів бути подалі від усіх.

Франко не тікав із дому. Мусив піти, щоб дати дружині спокій. Був свідком того, що робила з нею хвороба. Розумів, що вступитись з хати буде для неї і для нього найкращим виходом. Думав, що хвороба відступить, як це бувало раніше. Але хвороба прогресувала. Дружина вже потребувала серйозного спеціального догляду лікаря.

Знав, що в Йосифа Райхерта надовго не залишиться. А що буде, коли дружину змушений буде віддати на лікування і нікого при ньому не залишиться? Сини на фронтах, дочка в Києві. Знайомі, друзі? І вони щоденно будуть дивитися на його муки, безпомічність? Окрім того, знав, що саме про його хворобу теревенять по Львову злі язики. Зрештою, куди подітись навіть сьогодні від тих спогадів сучасників Франка, що, відвідуючи його, опісля дезинфікували руки та одяг.

Целіна Зигмунтовська погоджується бути при ньому. Очевидно, саме тоді й написав він їй листа на вулицю Павлівів.

Йосиф Райхерт, який дав тимчасовий притулок Франкові, не набагато пережив свого товариша. Він помер 28 жовтня 1918 року, захворівши запаленням легень (Там само. — С. 214). Про його смерть повідомив "Кур'єр Львовскі" 31 жовтня цього ж року. Могила не збереглася.

Перечекавши рік смутку по дружині, Йосиф Райхерт восени 1915 року одружився з поштовою маніпулянткою дирекції пошт та телеграфів у Львові Софією Сокаль, яка була набагато молодша за нього (1879 року народження). Після смерті Йосифа Райхерта вона, як вдова, з листопада 1918 року почала отримувати високу пенсію. Згідно з даними фінансової палати їй по чоловіку залишились два великі будинки в Дубині біля Сколе (ЦДІА України. — Львів. — Ф. 161, оп. 2, спр. 52184), які стали причиною судових суперечок між нею та дочками. У 1931 році вона вдруге вийшла заміж за Станіслава Маркля, інженера-хіміка однієї з львівських фірм, і з будинку на вулиці Курковій, 25 перейшла мешкати на вулицю Леона Сапеги, 37, про що згадується у документах фінансової палати. Остання згадка про неї відноситься до 1936 року. Яка доля

спадку, що дісталась Софії Сокаль після Йосифа Райхерта, з'ясувати, на жаль, не вдалося. Нічого невідомо також про долю бібліотеки Йосифа Райхерта. Навіть невідомо, чи листувався він з Франком.

З цієї дружби між Франком та Йосифом Райхертом тільки й залишилось отих кілька згадок про "втечу" Франка та фотографії учнів Франкового класу Дрогобицької гімназії, де серед інших стоять досі ніким ще не розпізнані Йосиф Райхерт та його брат Філіпп. Ще юні і повні віри у життя.

Розділ XI

ЗРАДА

Вони приходили до нього у снах, ставали над його тюремним ложем і сумно хитали головою. Не міг пояснити їм, що сковано його задармо, що він не злочинець, бо чи можна назвати злочинцем людину, яка прагнула волі і рівного щастя “для всіх”? Він був розгублений, пригнічений, а вони приходили щоночі, ставали навколо нього, його давні друзі зі школи і хоч би сказали словечко. Тільки дивились, хитали головами і над ранок, як марево зникали... Так оповідав сам Іван Франко, згадуючи часи першого арешту.

Уже опісля, коли відбувся головний на всю Австро-Угорську імперію соціалістичний процес над ним та його навіть зовсім не односторонніми і друзями, коли він відбув своє покарання, вийшов на волю і від нього відвернулися відразу всі, хто до того вважав себе патріотом, і перед ним закрилися всі українські часописи, аби він, Іван Франко, не компроментував їх своїм іменем, — він знову повернеться до тих хвилин, коли його шкільні товариші приходили до нього в камеру. На папір ляжуть рядки, які й до сьогодні б'ють гіркотою і болем: “Приятелі мої молоді, гарні, як весна, сердечні, як рідня! За тюремною kratoyu, серед холоду, вогкості та тути, під час темних, безсонних ночей стають передо мною ваші лиця, то в цвіті здоров'я та радості, то худі та виссані працею, недостатком та передчасною грижею. Дивлюся на ті дорогі лиця, і мою душу стиха наповнює, а в серці росте надія, що вам легше буде ступати тою дорогою, на яку станули ми, перті спільною думкою та твердою вірою.

Не дивуюся зовсім, що між вами не бачу декотрих із моїх найдавніших знайомих, що були товаришами та приятелями моїх дитячих літ. Куди-то розбрелися вони? Якийсь страшний вир поглинув їх, і в моїх тюремних снах нема місця для потоплеників. Так, вони потонули безповоротно в тім багні, яке хтось з нас влучно назвав “рутенською безмисністю”. Згадаю тільки одного з них, а вистарчить на всіх”.

Так починався нарис, який Іван Франко назвав “Молода Русь”. Цей нарис і ще три інших були написані польською мовою, бо жодна українська газета б їх не надрукувала, відразу після виходу Івана Франка

з тюрми 1878 року. 1913 року, коли Галичина святкувала сорокаріччя письменницької праці Івана Франка, ці нариси автор об'єднав під дах однієї збірки, яку назвав "Рутенці" і випустив українською мовою. Книжка мала ще й підзаголовок "Типи галицьких русинів із 60-х та 70-х рр. мин[улого] в[іку]". "Хоч писані так давно, — пояснював Іван Франко у передньому слові, — в моїй молодості, вони, здається мені, ще й тепер не втратили своєї вартості, а може, разом із іншими моїми писаннями, послужать невеличким антиподом супроти привычки деяких молодших наших письменників черпати теми до своїх творів із власної чистої або й зовсім не чистої фантазії, а не з живої дійсності, яка все і скрізь самотньо може бути джерелом живої та плодючої творчості".

Ідея написати ті нариси і дати змогу галицькій суспільності подивитися з боку на "типи", які вона виховала, з'явилась ще до арешту та до того голосного соціалістичного процесу. Він хотів їх об'єднати під назвою "Галицькі образки", але задуму, як це часто бувало у Франковій творчій біографії, не судилось здійснитись. У 1878 році після виходу з в'язниці Іван Франко з Михайлом Павликом взялися за видання часопису "Громадський друг" і в перший номер його відразу було поміщено один із нарисів задуманого циклу "Патріотичні пориви", що так само був пов'язаний з "приятелями молодими, гарними, як весна". Правда, ці приятелі були не з нормальної школи, а вже з Дрогобицької гімназії. Нарис було надруковано, його прихильно сприйняли люди Франкового кола, що й розбудило в ньому охоту написати ще декілька таких нарисів, де б у "ряді образків змалювати деякі типи та прояви з життя галицько-руської інтелігенції". Проте невдовзі "Громадський друг" перестав виходити і Франко залишився, як сам скаже, "без рук". Обструкція Франка не тільки не припинялась, а навпаки, після надрукування "Патріотичних поривів" тільки зроста. Довелося чекати якогось випадку, щоб подати про себе голос. Зрештою випадок сам шукав Франка. З ним познайомився польський поет та письменник Микола Бернацький, відомий галицькій суспільності як талановитий перекладач та сатирик, який підписував свої твори псевдонімом M. Rodoc, та власник польської книгарні Бартошевич. Останній фінансував видавництво доволі прогресивного щотижневого часопису "Tydzien literacki, artystyczny, naukowy i społeczny" (Літературний, артистичний, науковий і суспільний тижневик — авт.), якого Франко називав простіше — "Tydzien".

В автобіографічному листі до Михайла Драгоманова, написаного для переднього слова збірки "В поті чола" (Львів, 1890 р.) Іван Франко стверджував, що з цим журналом його ознайомив Болеслав Лімановський, якого також заарештували разом з Іваном Франком у 1877 році за участь у соціалістичному русі. Саме за сприяння Болеслава Лімановського Іван

Франко помістив у тому часописі невеличку саттю про Еміля Золя, а також три невеликі ескізи із задуманої серії про галицькі типи.

Як Бернацький, так і Бартошевич були лібералами, признавали себе республіканцями і вважалися людьми передових поглядів. Микола Бернацький був родом з Конгресівки, тобто тієї частини Польщі, яка за рішенням Віденського конгресу 1814-1815 рр. відійшла до Росії як "Королевство Польське", втік звідти від переслідувань за участь не стільки в соціалістичному, як в національно-визвольному русі, осів у Кракові і по кількарічній побуті тут дістав громадянство Австрії. Обидва вони дуже імпонували Іванові Франку за їх радикальні симпатії, в яких опісля розчарувався.

Нарис "Молода Русь" було надруковано в номері 57-ім, що вийшов 29 вересня 1878 року.

Іван Франко не хотів повністю називати прізвище свого товариша з нормальної школи, що став героєм нарису. Назвав його Михайло З. Повного прізвища не назвав ні в першодруці, ні опісля, коли цей нарис помістив у збірці "Рутенці", хоч міг би це зробити, як зробив той, хто скривався в нарисі під неповним прізвищем, зробивши на Івана Франка донос у дирекцію Львівської поліції про агітаційну соціалістичну діяльність Івана Франка серед вихованців (чи, як тоді говорили, — питомців) відомої бурси "Народного Дому" у Львові, що на вулиці Курковій. Правда, ця агітація зводилась до того, що Іван Франко, як стверджував автор доносу, намагався заразити учнів читанням творів Дарвіна, а окрім того, було це давно, коли Михайло З. був студентом гімназії і жив у бурсі, бо тепер він вже закінчив гімназію і став слухачем "святої теології" у Львівській духовній семінарії.

Обидва, Іван Франко і Михайло З., давно не бачились. Були приятелями, сиділи за одною лавкою нормальної школи, допомагали один одному в науці, ділились колись кусником хліба, звіряли один одному свої найпоетаемніші думки, вірили один в одного. Обидва були синами звичайних селян, які мріяли дати синам освіту, вивести їх у люди. "Одним словом, — каже Іван Франко, — були оба приятелями, наскільки се слово можна приложити до таких дітваків, якими ми були тоді".

Після закінчення четвертого класу нормальної школи Іван Франко пішов учитися до Дрогобицької гімназії, а Михайло поїхав до Львова, де за допомогою якогось далекого родича вступив до німецької гімназії, і одночасно став питомцем бурси "Народного Дому", яка допомагала бідним дітям. Як і "Народний Дім", який став колись на румовищах старого університету, так і його бурса були побудовані на народні гроші і мали служити русинам для розвитку своєї освіти та культури. Проте сталось все навпаки. Керівництво "Народним Домом", а відтак і бурсою захопили москвофіли, які нещадно нищили все, що було українським. Віддані на

виховання в бурсу діти через деякий час ставали впертими і наглими москвофілами.

За іронією долі будинок бурси був майже напроти будинку, в якому мешкав Йосиф Райхерт, в якого Іван Франко наприкінці життя шукав захисту і даху над головою...

Михайло не тішився здоров'ям, ріс слабовитим, і вийшло навіть так, що коли Іван Франко став уже студентом університету, то Михайло ще навчався в гімназії.

"Ще тоді, — пригадував Франко, — коли малими хлопцями ми сиділи поруч на шкільній лаві, я завважив деякі признаки вдачі Михася, і, може, власне вони так сильно тягли мене до нього. В його укладі, голосі та рухах пробивалася уперед усього якась жіноча м'якість та лагідність. Вражіння тої м'якості, того солодкого, трохи притишеного голосу, того щирого, ніколи не занадто голосного сміху пережило в моїй душі цілу гору вражінь, назбираних протягом вісьмох літ, і ще й досі згадка про Михася нерозривно лучиться зі згадкою тих основних прикмет його темпераменту. Ніколи я не міг уявити собі його розпаленого чимось, кричучого, балакучого, неспокійного, що кидається на всі боки, і загалом ніяким способом я не міг приложити до нього тих прикмет, якими, на щастя чи на нещастя, так щедро обдарувала мене природа".

І ось приїхавши до Львова, Іван Франко, як і всі, хто опинився би на його місці, починає у цьому гамірному місті, яке радше нагадує якийсь гігантський будівельний майданчик, шукати своїх знайомих і друзів. Їх небагато. Майже одиниці. Михайло серед них. Франко розуміє, що пройшло вісім років від останньої зустрічі, і його товариш по шкільній парті змінився, як і він сам — з дітей поставали парубками.

Вони зустрілися на вулиці зовсім випадково. Михайло з товаришами йшов до "Народного Дому". Відразу впізнав його. Михась майже не змінився. Той самий лагідний, майже жіночий голос, майже дитяче лице, ті самі матові очі, тропки зволожені, так що здавалось, ніби виглядають із-за мли, той самий тихий усміх, голос. Рухи повільні і м'які. Так, це був давній Михась.

Михась впізнав Івана Франка. Певно, і в його очах Франко мало чим змінився.

Зав'язалась розмова між друзями, які давно не бачилися, і які навіть не вмюють одне одного про прожите нормально запитати. Франко запитав, як ведеться Михайлові тут, у Львові, а Михайло відповів, що от так собі — добре. Однак було б краще, якби в бурсі, де він живе, краще годували.

Як і кожна бурса, так і бурса "Народного Дому" трималась на датках суспільності, і були ті датки не вельми щедрі. "Мешканці" тих бурс

бідували, а тому й Михасева бурса нічим не відрізнялась від інших. Окрім того, коли щось дають їсти, то так всі накидуються на ту їжу, що треба мати добре здоров'я, аби пропхатись і вхопити щось "кинути за драбину".

Ситий голодного не розуміє.

— "А як же там ваша гімназія?" — питає Франко. — Професорів мусите мати добрих, розуміється?

— Та чому б ні, — відповів Михась якось нерадо. — Професори ввійдуть... Аби так багато вимагали, то ні. Навчиться чоловік лекції напам'ять слово в слово, та й по всьому. Тільки біда, що як не раз їсти хочеться, то й наука не йде до голови".

Про що б далі не намагався заговорити Іван Франко з Михасем, будь-яка відповідь обов'язково закінчувалася наріканням, що в бурсі погано дають їсти і було б краще, якби годували ліпше.

Не може цього зрозуміти Іван Франко. На обличчя товариша гляне, ніби не видно слідів голоду, нестатку чи недоїдання.

"А ти думаєш собі, що нас годують?" — скрикнув трохи живішим голосом Михась, облизуючи губи. — Та годувати годують, але лише стільки, аби чоловік не вмер з голоду. А до того ще день у день церковний спів, — то чоловік викричиться і вже голодний".

"Голод", "голодний", "годують", — у розмові повторювалися безконечно. Будь-яка розмова закінчувалася цими словами. Ні тобі слова про живе студентське життя, часописи, творчість.

Із намагання Франка повести розмову про життя у Львові, про навчання, про якісь студентські організації нічого не виходило. Єдине, що він дізнався від Михайла, було те, що між бурсаками останнім часом завелися якісь "українчики". Хто такі? А-а, такі "парібки", яких не пересперечаєш, бо вони за своє стоять, а "українофільство", — пояснює Михась, — це така хвороба, що заражені нею, замість говорити по-людськи, починають "базікати по-хлопськи". Оті "українчики" читають якогось там Шевченка, вимагають, аби з ними говорили "по-українськи", а це цілком проти природи. Адже кожен русин знає, що він не поляк, не українець, а "настоящий рускій". Так учили Михасів у бурсі "Народного Дому", побудованій, до речі, на датки отих селяхів, які ніяк не могли навчитися говорити "по-людськи", а п'ятакали своєю хлопською мовою. Колись ця ж сама бурса і той же "Народний Дім" були побудовані для того, щоб розвивати ту "хлопську" мову, готувати для української культури молоді кадри. Звідти мала починатися "Молода Русь"...

І тепер декількох хлопців, які відважилися говорити у стінах тієї бурси рідною мовою і читати Шевченка, вишпурнули за браму тієї ж "Молодої Русі".

Із затаєним болем пішов молодий Франко з товаришем до його бурси. “Молода Русь” готувалася до майбутньої “борби”: тарабанила латинські кон’югації, і “видно було, — твердить Франко, — що та наука для них мука, панщина, видумана тільки на те, аби давати їм зовсім непотрібну роботу”.

Франко про щось розмовляв з Михасем і автоматично на примурок поклав книжку Дарвіна “Про походження родів”, яка недавно була видана польською мовою. Хтось із бурсаків зацікавився тою книжкою, розгорнув, побачив назву, — і почалося. Безбожник! Нігіліст! Дарвініст! Анафема на нього! Серед тої хуртовини прокльонів і погроз Франко стояв, мов засуджений. Лице Михася зблідло, хоча якось посміхалося ще машинально і несвідомо. Малі бурсаки прибігали дивитися на диво, плювали і перехрещувалися.

Загальний гамір, що бурсаки зчинили в коридорі, примусив вийти з канцелярії “воспитателя”:

“Что ж такое?” — поважно та енергійно промовив господин надзиратель.

— Ліновствуете собі?

Грובהва мовчанка на цілім коридорі.

— Ну, ну, не ліновствуйте! — озвався надзиратель, видимо вдоволений тою німою покорою свого молодого стада. — Не ліновствуйте! Нині ради праздника на обід будет колбаса”.

Радісна звістка пролетіла коридором. Бурсаки забули про латинські відмінки, про Лівія, анафему на Франка і кинулись до їдальні, щоб урвати більший кусник. Слово “колбаса” доконало магічну зміну в многонадійних юнаків, цвіту “будущей молодой Руси”, — з тим квітом, підхоплений загальним патріотизмом, помчався у їдальню і Михась.

Потім вони вже не бачилися. Франко більше не мав бажання зустрічатися з ним. Правда, ще довго він буде згадувати про нього, про його сміх, очі, що дивилися, ніби з-за туману...

Опісля Франка судили за “соціалізм”. Серед інших був і донос його шкільного товарища Михайла. Той повідомляв владі, що Франко ще восени 1875 року “пробував автора того донесення наклонити до революційних конспірацій і згадував при них (бурсаках — авт.) про Дарвіна”. У нарисі автора доносу І.Франко назвав Михайлом З.

Цей нарис не міг не зачепити суспільність і, зрозуміло, посипались здогадки, хто міг таїтися під тим прізвищем. Хтось пустив чутку, що під тим прізвищем приховувався не хто-небудь інший, а отець Михайло Зубрицький. Той самий, якого Іван Франко ставив за приклад нашої сільській інтелігенції, як вона, закинута в глухі сторони краю, може не

загубити себе і бути корисною суспільності, як був корисний Михайло Зубрицький, закинтий у глухе-преглухе бойківське село Мшанець, а збираючи етнографію в тих краях, став відомим українським вченим-етнографом. До нього і їхала 1904 року спеціально організована перша бойківська експедиція. Він був Франковим ровесником, народився 22 листопада 1856 року в Ясінці-Масьовій, однак вчився в нормальній школі пізніше за Франка, вступив до Дрогобицької гімназії в 1871 році і вчився в ній до 1876 року, а оскільки в цьому році хлопцеві виповнилося 20 років, то й забрали його до війська, повернувшись з якого, тільки 1879 року він успішно склав екзамени за гімназію. Відтак вступив того ж року до Львівської духовної семінарії, яку закінчив 1883 року, висвятився і отримав скерування у Богом та людьми забутий Мшанець, де душпастирив до 1914 року, а відтак перейшов на парафію в Береги Долішні, де й помер 8 квітня 1919 року. Цих даних достатньо, щоб зрозуміти, що ніякого стосунку до "Молодої Русі" Михайло Зубрицький не має, однак певні кола вперто ширили чутки, що саме він є Михайло З., щоб показати, який невдячний Франко, і як він вміє очорнювати навіть своїх найближчих друзів. Річ ще й у тім, що Михайло Зубрицький був один із небагатьох священиків, які дружили з Франком і підтримували його тоді, коли всі інші відвернулись і подібно до отця Миколи Садовського вимагали мало не відлучення Франка від церкви за його "атеїзм"...

Жодного стосунку Михайло Зубрицький до цієї справи не мав. Серед учнів Франкового класу, хто називався Михайло і мав прізвище на букву "З", був тільки Михайло Заяць, який у списку був перед своїм однофамільцем та односельчанином Стефаном Заяцем, що в класі виконував обов'язки цензора.

Із журналу не можна багато дізнатися про Михайла Заяця. У 1865 році йому було десять років, родом він був зі села Ролева, а за віросповіданням — греко-католик. У першому класі Михайло Заяць був другим преміянтном, чи, як тоді говорили, "мав другу льокацію". Перша — була у Стефана Заяця. У другому класі, коли в розподіл місць волею-неволею був впхнутий Іван Франко, у першому півріччі Михась отримав третю льокацію. Першу — Іван Франко. У другому півріччі Михайло знову отримав третю льокацію. У першому півріччі третього класу отця Телесницького і Михайло Заяць, і Франко змушені були потіснитися і вперед випустити Гната Дидинського з Ясениці-Сільної. У другому семестрі Іван Франко "взяв реванш" і потіснив Дидинського на друге місце. Несміливий і тихий Михайло Заяць вперто утримував свої здобуті позиції — третє місце.

У першому семестрі четвертого класу Іван Франко зберіг своє лідерство, а на друге місце вийшов Михайло Заяць, однак в наступному семестрі Михайло Заяць обігнав Івана Франка і школу закінчив з першою льокацією, а Іван Франко з другою.

Згідно з існуючою традицією "осли", тобто ті, які погано вчилися, сиділи на "ослячій" лавці, тобто останній, а відмінники завжди сиділи на першій, перед класною дошкою та вчительським градусом. Отже, цілком справедливими були Франкові слова в нарисі, що з Михасем вони сиділи за одною лавкою як відмінники.

Збереглися і метричні книги села Ролева, які провадились у церкві Святих Мучеників Бориса і Гліба. Церква належала до Дрогобицького деканату, так само, як і село — до Дрогобицького повіту. В Дрогобичі для Ролева був суд і податковий уряд. Найближча телеграфічна станція — у Добрівлянах. Село бідне і типово галицьке: на початку століття нараховувало 1354 душ греко-католицького віросповідання, 26 поляків та 100 жидів. Приходство бідне. 24 морги орного поля та сіножатей вісім моргів. Ото й усе "віновання". Село мало ще два бідні присілки: Бояри та Забагаття.

Церква Святих Мучеників Бориса і Гліба, а точніше Перенесення мощей Святих Мучеників Бориса і Гліба — дерев'яна, збудована 1736 року. 1898 року в селі на її місці збудували муровану церкву під покровом тих же мучеників.

Згідно з метричними записами Михайло Заяць народився 8 листопада 1854 року (ЦДІА України. — Львів. — Ф. 201, оп. 4 "г" дод., спр. 580, арк. 40). Був сином Пилипа Заяця, батьками якого були Іван Заяць, тамтешній селянин, та Пелагія Баран, дочка Василя Барана та Марії Ведмідь. Хрестив новонародженого отець Семен Комарницький, який тут працював з 1842 року. 1857 року Семен Комарницький перейшов у село Вороблевичі і пропрацював там до самої смерті, яка сталася 3 лютого 1880 року, а на місце Комарницького прийшов отець Петро Павлович, який відіграв велику роль у виборі життєвого шляху Михайла Заяця. Він був 1828 року народження, неодружений, закінчив Львівську духовну семінарію 1855 року і з 1856 року був адміністратором у Вороблевичах, а відтак з 1857 року перейшов до Ролева, де працював до 1877 року, промінявши цю бідну парафію на Колодруби, де й помер 13.11.1883 року.

У Ролеві була школа з двома вчителями, бо учнів було багато. Михайла, як відмінника, дуже скоро підмітив отець Павлович і нараяв батькові віддати до науки в нормальну школу, а відтак і до Львова під опіку москвофілів, оскільки москвофілом був і сам отець Павлович.

Михайло Заяць потрапив учитись до другої, так званої німецької гімназії, що наспроти Успенської церкви у Львові, і де сьогодні розміще-

на Львівська середня школа № 8 із поглибленим вивченням німецької мови. Ця гімназія є також на початку вулиці Куркової з її бурсою.

Документи бурси збереглися, але неповністю. Бракує років, коли в ній перебував Михайло Заяць. Однак збереглися інші документи. Зокрема дещо про Михайла Заяця оповіла москвофільська преса, яка так турбувалася про підростаюче покоління, тобто "Молодую Русь". У 84-ому номері "Слова" за 1874 рік наведено списки вихованців бурси за другий семестр цього року. Про Михайла Заяця повідомляється, що він учень сьомого класу, але "по причине болезни грудной" залишається деякий час на селі. Як відомо, в нарисі Іван Франко також говорив, що Михайло стратив рік науки через хворобу, і тому Іван Франко вже був студентом університету, а Михайло ще вчився у гімназії.

У цьому ж "Слові" (№ 15, 1875 р.) про успіхи вихованців бурси "Народного Дому" повідомлялося, що Михайло Заяць отримав перший ступінь за успіхи в німецькій мові, а у 35-ому номері газети за 1876 рік — що Михайло Заяць успішно закінчив перший семестр восьмого класу німецької гімназії. Дуже цікавий факт. У наведеному списку учнів гімназії, а одночасно вихованців бурси значиться і Хома Шашкевич, який навчався у п'ятому класі гімназії. Це син брата Маркіяна Шашкевича Миколи. Про рідного брата Хоми Теодора (нар. 1854 р.) нарис "Звичайний чоловік" було вміщено у збірці "Рутенці" безпосередньо після нарису про Михайла Заяця. У 84-ому номері "Слова" йшлося, що Михайло Заяць закінчив, слава Богу, німецьку гімназію з першою премією, а щоб не було сумнівів, хто цей Михайло Заяць, то у десятому номері "Слова" за 1877 рік повідомлялося, що цей Заяць був "сином земледельца з Орлова (Ролева) дрогоб. дек[аната] перемиської епархії".

Отже, у 1875 році Франко став студентом університету, а Михайло щойно починав перший семестр восьмого класу гімназії. Закінчив він восьмий клас 1876 року й відразу вступив на "святу теологію" Львівського університету, одночасно ставши "питомцем" Львівської духовної семінарії. Осінь 1877 і весна 1878 року — студент другого року навчання. Це якраз і "соціалістичний процес" для Франка.

Було б навіть смішно, якби дирекція поліції у Львові, намісництво та органи, які відповідають за безпеку краю, не використали слідства, яке велось у справі соціалістів і Франка, аби не зробити тотальної перевірки, як найрізноманітніші верстви населення у Галичині ставляться до "найдорожчого татка" Франца Йосифа, його найдемократичнішої у світі конституції та уряду. У справі Франка та його товаришів проходило надзвичайно багато людей, особливо молоді, і уряд був дуже зацікавлений дізнатися, що саме ця молодь, це майбутнє імперії думає про нього і про

неї. Було перевірено, наскільки ідеями нігілізму, космополітизму та соціалізму були заражені учні гімназій у Дрогобичі, Самборі, Львові, вчителі, службовці різних рангів, навіть, о Господи, священники, канцеляристи, конципісти, ад'ютори, возні, академіки, тобто студенти університету, семінаристи. Перевірка була настільки повальною, що дехто, знаючи, що і його викличуть до pana слідчого, сам опереджував події і йшов зізнатися в тому, що знався з Іваном Франком, або з кимось із його групи, і обов'язково пригадував, які той Франко говорив крамольні речі. До тих передбачливих і належав Михайло Заяць. На суд як свідка його не викликали, бо слідство не надало значення його доносу, а окрім того, з духовної семінарії була дуже детальна інформація про кожного з семінаристів. Ту інформацію подав (або регулярно подавав) Олекса Заячківський, опісля священник. Його донесення становило декілька сторінок і особливо зверталась увага поліції на українофільські погляди вихованців семінарії.

До справи Франка підшивались лише ті доноси і свідчення, які дістали підтвердження і стосувались проблеми ширення соціалізму та участі в підпільному товаристві. Оскільки донос Михайла Заяця про те, що Франко схилив бурсаків до читання творів Чарльза Дарвіна, стосувався, так би мовити, загальної характеристики Івана Франка і не доводив безпосередньо приналежності до підпільного товариства і суду нічого конкретного не давав, то він і не міг бути включений до акту оскарження. Суд прекрасно розумів, що якби Франка звинуватили у тому, що він пропагував бурсакам читати твори Дарвіна, то відразу б захист вніс рекурс та апеляцію, що в конституційній державі, де є конституція, яка гарантує свободу слова, друку і думки, судять людину за те, що читала вона незаборонені жодними постановами, циркулярами, указами та енцикліками книжки. В Австрії твори Дарвіна і його праця про походження видів ніколи не були заборонені. Не були заборонені твори Шевченка, на які перли москвофіли і бурса при "Народном Доме". Користуючись цим, Омелян Партицький навіть вніс у шкільні підручники для гімназій та нижчих шкіл вивчення його творів, і проти цього ніхто нічого не міг зробити.

Проте слідчий перед початком розправи, як велів закон, вирішив ознайомити підсудних, серед них й Івана Франка, з матеріалами слідства. Там був і донос Михайла Заяця. Напевно, був спеціально підсунутий розгубленому Іванові Франкові: дивись, які в тебе товариші, дивись, для кого ти борешся, йдеш гнити у тюрми...

Нарис "Молода Русь", який був надрукований після виходу з тюрми (1913) у збірці "Рутенці" був дещо змінений, але Іван Франко так і не оповів (хоча міг), якою була подальша доля тої "надії нації", отої "Молодої Русі", бо доля Михайла Заяця йому була дуже добре відома. Після

закінчення семінарії Михайло Заяць одружився із Теодорою Веселовською, дочкою Олексія Веселовського, пароха в Східниці, що коло Борислава, висвятився і отримав скерування до церкви Собору Пресвятої Діви Марії у село Унятичі Дрогобицького повіту і Дрогобицького деканату. Парафія бідна: якихось одинадцять моргів орного поля, три морги сіножатей, пасовисько разом із громадським. Та й парафія не дуже чисельна — десь понад 900 віруючих, 15 поляків і 31 жид.

Від Унятич до Нагуєвич рукою подати. Дорога з Нагуєвич до Дрогобича веде через Унятичі, а церква при дорозі. Коло неї священнича резиденція...

Сповняв свої душпастирські обов'язки отець Михайло з вересня 1881 року до 31 березня 1882 року. Всього сім місяців. Чи читав "Молоду Русь"? Невідомо.

У Нагуєвичах в той час був Іван Франко. Змушений був приїхати додому, бо у Львові йому загрожував голод. Та й так вимагала цісарсько-королівська справедливість. Недремне око берегло його і тут. Бідні поліцейські змушені приходити до Гриня Гаврилика і вести з ним бесіду про все на світі і таким чином дізнаватись, що робить пасерб. А що міг сказати їм Григорій Гаврилик? Робить, бо треба робити. Даремно їсти не хоче, а робота знайдеться. Горіхи ходить збирати на Діл, бо добре сего року зародили. Бульбу копав, гній вивозив на поле, орав, тепер коні пасе, бо так у хаті нікому пасти. До Дрогобича ходить. А чого би не мав ходити. На пошту, на ярмарок. Якою дорогою? Звичайно, що через Унятичі, бо через Ясеницю тепер люди покинули ходити.

Чи хоч раз зустрілись? Чи принаймні поздоровились ті, які колись були сердечними друзями?

Збереглись метричні книги Унятич, де серед інших записів є і записи отця Михайла Заяця. Гарний почерк, рівні лінійки, правильна латина, а не кухонна, як називали ту латину, де півслова по-латинськи, а друга половина по-польськи. Одне слово, даремно першу премію у німецькій гімназії і в нормальній школі у Дрогобичі не давали.

Із невідомих причин у березні 1882 року отець Михайло покидає парафію в Унятичах і працює у селі Горбачах Горожанського деканату в старій (збудованій ще 1712 р.) дерев'яній церкві Мученика Ігнатія. Парафія тут значно краща, ніж в Унятичах. Віруючих понад 1150 осіб, правда, доста поляків, але менше зате жидів, ніж на попередній парафії. Вінування церковне значно краще. Поля орного — 38 моргів, луків немає, пасовисько спільне з громадським, чистий дохід — 152 корони, додаток з каси — 1105 корон. А окрім того, тут всюди свої люди. Майже кожен священник цього деканату "настоящий русскій" і про це втовкма-

чує своїм прихожанам, що вони “никакого черта українці”. У Горбачах о. Михайло Заяць робить спробу дістатись у Східницю, бо там 17 травня 1883 року помер тесть-священик залишив необсаджену парафію. Однак консисторія не пішла назустріч отцеві Михайлові і скерувала туди іншого священика.

Уже народжувалися діти, треба було думати про їхню освіту та віно для дочок, а парафія була така, що не дуже з неї і потягнеш. Консисторія виявилась виrozumілою до прохань отця Зайця і скерувала його на приходство Горожанки Малої в церкву Святого Миколая. Приходство було значно заможніше, але й роботи більше, бо додались ще села Саски Камеральні та Саски Домінікальні. Чистий дохід — 185 корон. Добрий додаток був і з каси. Правда, поля було не дуже багато. Стільки ж, скільки в Горбачах, але є сіножаті — моргів сім, громада дає дерево на опал у вигляді твердого і м'якого дерева. З пасовиськами тут туго, а тому — спільне з громадським. З часом справи в отця Михайла поліпшуються. Поля стає на шість моргів більше, зростає і додаток з каси, проте, як не старався отець Михайло, але з середняків йому вибитись не вдалося. Його спроби дістатися у Горожанну Велику були марні. Колись Горожанна Велика була відома на всю імперію. Після розгрому революційних виступів у Львові в 1846 році польські революціонери вирішили “зробити” революцію на селі. Власник маєтку у Горожанні наказав дворовим людям змайструвати гарну трибуну для виступу панів, які мали закликати приступом брати Львів, а дівчата завітчали цю трибуну смерековим та ялинковим гіллям і квітами. Зійшлися люди з усіх навколишніх сіл, бо їм теж оповіли зійтись “робити революцію”. Зібралися. Почали виступати пани і кликати озброїтись, хто чим може, і йти громити Львів. Стояли селяни і нічого не розуміли. Пани закликали їх йти проти цїсаря. Проти цїсаря у їхній свідомості — все одно, що проти Бога. Почалися суперечки і якийсь розгарячкований пан шляхтич вистрілив у селянина, а далі почалася рукопашна битва між селянами і панами-революціонерами, які вважали, що для того, аби забезпечити успіх революції, достатньо тільки кинути клич між селян. Бійка закінчилася перемогою народних мас. Панів зв'язали і відправили до Миколаєва над Дністром, звідки транзитом до Львова начальству. Мільбахер, або як його кликали “кривий чи то кривавий батько”, керівник придушеного повстання, скористався з тої послуги селян і незабаром до всіх селян імперії уряд звернувся, щоб йшли слідом селян Горожанни...

У “Панських жартах” з тої нагоди Франко напише такі рядки:

Про Горожану скажу сміло,
Що потертіли там пани
Найбільше з власної вини,
Що битву почали з хлопцями...

Ніби навмисне: поема "Панські жарти" написана у 1887 році, Михайло Заяць "інсталізується" в цій місцевості теж цього року. Правда, з'ясувалося, що дістатися до Горожанни було не так легко і в цьому йому багато допоміг брат Григорій, який працював у Великій Горожанні економіком.

Свій прихід у Горожанну Михайло Заяць ознаменував тим, що наказав винести з церкви образ Тайної Вечері. А чого ж би ні? Хотіли ж комісари з "Народного Дому", покровителі та учителі Михайла Заяця, продати церкву Редемптористів у Львові під синагогу, то чого ж не міг він викинути з церкви образ? Спроба отця Заяця не сподобалась мир'янам. Річ у тім, що за вилучення панів вони отримали в нагороду трохи грошей, які не могли між собою поділити, а тому хтось розумний підловив, що найкраще буде, коли за них підновлять церкву та замовлять у художника образ Тайної Вечері.

Отця Заяця це влютило, коли дізнався про історію образу. Як за гроші "врага чеснага народа, настоящего испоконвеков издевательство ендакое виставлять?". Викинути образ люди не дали, бо він був посвячений, а тому, щоб не злити отця, вивезли на двір і прибили до дзвіниці.

Про подальшу долю "отця Михаила" оповіла "Прикарпатская Русь" у 1430 номері за 1914 рік. Виявляється, отець Заяць був заарештований у Великій Горожанні разом із сином, який опісля став членом "Молодой Музы" в "Народному Домі" та членом КПЗУ, оскільки вважав, що ідеї москвофільства та україножерства найкраще втілювались у програмі цієї партії. Разом із уже посивілим отцем Михайлом Заяцем був заарештований і син горожанського декана Михайла Матковського Михайло. Обидва були відомі на всю округу як запеклі москвофіли. Отець Матковський, окрім цього, був шкільним інспектором і сервітутовим комісаром, членом повітової ради і її відділу в Рудках, членом шкільної ради у Рудках і членом "Народного Дому" та "Галичо-руської Матиці". До того ж за заслуги на народній ниві нагороджений лицарським хрестом ордену Франца Йосифа. Свої визнання церква висловила йому, нагородивши його правом носити крилошанський одяг. Як проповідував слово Боже і любов до ближнього отець Матковський — невідомо, але от як переконував прихожан в "их приналежність" до "настоящих русских" відомо добре з тодішньої москвофільської преси.

“Во время сражений, — писала “Прикарпатская Русь” про долю Михайла Заяця та Михайла Матковського-молодшого, — проходивших по линии Николаев — Рудки, австрійці увели их с собою”. Однак жодної вини Михайлові Заяцю не було пред’явлено і його відпустили. “Талергофский альманах” (випуск перший) трохи більше оповів про цю подію. Заарештованого Михайла Заяця австрійці засудили до розстрілу, однак, його оборонив якийсь офіцер, а тому всіх заарештованих повели в Рудки. Дорогою отець Михайло зазнав знущань з боку австрійців та “местного населения”, але розстріл йому відмінили, бо, на щастя, на цей час у Рудках перебував сам архієпископ Карло Франц Йосиф.

До сьогодні Мала Горожанна добре пам’ятає отця Заяця. Він був неймовірно багатий. Особливо багато мав землі, яку майже за безцінь скуповував у селян, що емігрували за океан. Сама Мала Горожанна таки мала — перед війною було всього 485 мешканців. Дуже схожа на хутір, що вигідно розкинувся серед розлогих полів. Селянських дворів було теж небагато, а тому люди не встигали орати, косити, полоти, доглядати попове поле. Це ніскілечки не бентежило отця Михайла. “Робота ніколи не гріх”, — твердив він селянам і оповідав принагідно якусь притчу. Оскільки селяни зобов’язані були працювати на попівському полі, а в будень не мали часу, то й примушував їх отець працювати у свята й неділю. Посипалися скарги до владики, декана. Але що там декан? Не буде ж він йти проти свого колеги, з яким так любив грати в карти. Гра була у них гонорова. Грають у фербля, преферанс чи покер, але гроші один від одного не беруть. Хто програє, той іншого в тачці возить селом. Так і возив декан Михайла, а Михайло — декана.

Коли царські війська прийшли в село, Михайло влаштував їм пишний прийом, а свій будинок відпустив для розваг “гаспод-ахвицеров”. Гриміла музика, ревли п’яні голоси офіцерні, що бігала по селу за дівчатами, а підхмелений Михайло з амвону кричав до селян, “что ваше мазепинское время кончилось” і тепер офіцери навчать селян, як на нього скаржитися, бо не хочуть працювати на його полі.

Москвофільські старання отця Михайла не могла не зауважити нова церковна влада. Як подала газета “Речь” у 120-му номері, за клопотанням архієпископа Євлогія російський святіший Синод нагородив його камілавкою і нагрудним знаком.

Однак Михайло тим довго не тішився. Царські війська відступили і в село ввійшли австрійці. Слава про Михайла і його будинок розваг була така голосна, що мадярські офіцери без суду вирішили його розстріляти. Насправді врятував Михайла від самосуду й смерті якийсь австрійський офіцер. Після того Михайло покинув парафію, бо з яким лицем мав

стати перед парафіянами, котрим грозився показати “кузькину мат”?

Поле його розпродали сини, а про Михайла в селі не було чути нічого.

Перейшовши на російське православ'я, Михайло фактично сам себе відлучив від церкви, а тому не подавав про себе жодних вісток до шематизму, не писав прохань і вибачень до консисторії, щоб дала йому хоч якусь пенсію чи зглянулась на його колишні заслуги перед церквою.

Однак з'ясувалося, що Михайло втік до своєї молодшої дочки Євгенії в Чорний Острів біля Ходорова. Родина Михайла Заяця знала всі подробиці тої непринадної історії з процесом Франка і доносом на нього Михайла. Зять Петро Курчаба не належав ні до радикалів, ні до соціалістів, — був звичайним, як говорили в Галичині, обивателем краю. Але він, як оповідають люди, також у сімейному колі чув про роль свого тестя у Франковому процесі й одного прекрасного дня оповів це Михайлові з потаємною надією, що той все спростує. Та на біду, Михайла це не змінило. Він з тою впертістю, яку виховала в ньому вже бурса, доводив зятеві, що зробив правильно, не жаліє ані трохи за содіяним, і що таким, як Франко, місце тільки “за ґратами”. Закінчилася ця розмова тим, що зять викликав тестя на дуель... палицями. Дуель Михайло зі сльозами програв, викликали лікаря, але й лікар мало-що допоміг. Михайло Заяць так і помер, не підводячись із постелі.

На викладеному з каменя пам'ятникові напис сповіщає, що “Ту спочиває о. Михаїл Заяць, парох Горожанни Мал. пов. Рудка. Помер 31.01.1923 року, проживши 70 літ. Вічна йому пам'ять. Жена, діти, внуки”. Земля покрила все...

Навіть зраду.

Усі інші з роду Михайла Заяця, які були активними членами різних москвофільських організацій та членами КПЗУ, уздрівши вперше, як кажуть у Галичині, москалів, не захотіли вдруге зустрічатись з ними і втіхали.

Небога Євгенія Заяць деякий час була секретаркою юридичного факультету Львівського університету, а відтак померла. Всі родинні фотографії і листи нові жильці викинули на сміття. Котів, які залишились по смерті господині, вони також розігнали, хоч, як відомо, ні коні, ні коти в цій сумній історії нічого не винні. Зрештою одного разу пані Євгенію запросила в гості родина з Італії. Було це за дрімучих тоталітарних часів. Якось випустили її за кордон. Свої улюблені котики, кожен з яких мав пишне ім'я, вона залишила “на догляд” сусідам і квартирантам. Там, у сонячній Італії, не могла без них і надсилала додому міжнародні телеграми із запитаннями, як почуюються Владислав, Наполеон, Дмитрій Донской та інші.

Мали велику тоді роботу панове з КГБ, які домучували квартирантів та сусідів, хто приховується під тими псевдонімами, бо самі здогадались, що не про правдивого Наполеона, чи, скажімо, Дмитрія Донского йшлося. Яке було їхнє велике здивування, що вся роздута ними справа виявилась фікцією, бо такі пишні імена мали коти пані Євгенії, від яких смерділа вся кам'яниця на вулиці Гвардійській. Після смерті пані Євгенії її квартира, яку довго чистили й мили, дісталась високому чину з КГБ. А Наполеон, Владислав, Дмитрій Донской та інші не менш поважні коти перебралися на цвинтар і ще багато років їх можна було бачити на могилі своєї господині...

Розділ XII

ТРЕТІЙ І ЧЕТВЕРТИЙ КЛАС

Із другого класу 1864-1865 навчального року у третій перейшло з 83 учнів тільки 44. Решту залишили на повторний курс другого класу або ж відрахували зі школи. Цього ж року з третього класу на повторний рік залишили 19 учнів, отже, третій клас 1865-1866 навчального року нараховував 63 учні. Ще наприкінці року прийшов один екстерніст і в класі фактично було 64 учні. Наприкінці навчального року залишилося тільки 58 учнів у класі і три екстерністи.

Першим у класному журналі, як і раніше, був Бачинський Іван із Дрогобича. Йому було вже одинадцять років. Другим був, як і раніше, Карло Бандрівський, якому виповнилося одинадцять років, а новим учнем у класі був Тит Беднарівський, з села Радавців. Мав він старшого брата, якого минулого року вигнали за неуспішність зі школи. Батько його був ремісником, точніше шевцем.

Разом із Франком до третього класу перейшли Біласи, Дмитро і Теодор. Дмитро Білас був під номером чотири, мав уже 14 років і курс навчання цього року закінчив із відзнакою. Теодор у класному журналі мав номер п'ять, одинадцять років, наука у отця Телесницького йому йшла погано, а тому був залишений на повторний курс.

На повторний курс залишився і Вільгельм Бродер із Дрогобича, а тому в третьому класі його вже не було, з чого тішвилися вчителі, бо був це учень дуже непосидючий і допитливий. Не було вже й Івана Боронського з Дрогобича. Був тільки Адольф Бродер, який у другому класі був сьомим у списку. У третьому класі — шостим. Навчання у третьому класі закінчив з відзнакою.

Під сьомим номером у журналі був Альберт Брюкман. Він залишився з попереднього навчального року, мав десять років і походив з Волощі, що біля Дрогобича. Перейти цього року до наступного класу йому не вдалося і він ще раз залишився у третьому класі.

№ 8 у третьому класі мав Григорій Чайковський, № 9 — Чернігевич Іван, № 10 і № 11 — брати Чубкевичі. Вони вчилися з Іваном Франком у другому класі.

Із другого класу минулого року вигнали Йосифа Дашкевича з Дрогобича і № 12 в третьому класі тепер мав Леопольд Діль. Із другого в третій клас перейшли Ілля Дівчур (№ 13), Юлій Доллер (№ 14) і Гнат Дидинський (№ 15). Шістнадцятим у списку був Іван Франко. Напроти нього стояла примітка, що він вже сирота...

У другому класі після Івана Франка у списку йшов Василь Гаудяк із Дрогобича, але він у третій клас не перейшов. Його відрахували зі школи за неуспішність і задеркуватість, чого дуже не любили отці Василяни. Тепер у списку після Івана Франка стояв Гнат Горський (№ 17) із Дрогобича (раніше його номер був 22-й).

Новим учнем у класі був одинадцятирічний Мар'ян Гожейовський, син економа з Новошиць. У ті Новошиці свого часу перенесли першу Дрогобицьку церкву, а на пам'ятку про неї поставили фігуру, неподалік якої мешкав Іван Франко в боднаря Корпака. Мар'ян погано вчився і мав погану поведінку, а тому його й вигнали зі школи.

Учився у другому класі з Іваном Франком і Гудкінг Владислав із Пшан. У третьому класі мав номер дев'ятнадцять. Перескочив через сито отця-гумориста і не був залишений на повторний курс.

Під двадцятим номером в журналі був зазначений Гладкий із Млинків, а під № 21 — Стефан Грушка з Дрогобича. Він народився 6 січня 1852 року на Завижньому передмісті (ЦДІА України. — Львів. — Ф. 201, оп. 4 "г" дод., спр. 261, арк. 80), тобто у 1866 році йому було 14 років — це був критичний для учня нормальної школи вік. Батько його Пилип Грушка був купцем. Учився він погано, безконечні погані оцінки з математики. Залишати його на третій повторний курс отці Василяни вважали за недоцільне і відрахували зі школи. Проте, незважаючи на погані оцінки з математики, на зло отцям-вчителям Стефан Грушка став купцем, успадкував батьків бізнес, але не судив йому Бог довгий вік. Він помер 16 грудня 1888 року, вибудувавши в Дрогобичі декілька кам'яниць, з яких мав добрий зиск, і дякував отцям Василянам за те, що вони вчасно вигнали його зі школи, бо в "противному разі" він би отупів і не зміг би досягти того, що досяг.

Не пощастило й Антронові Івасівці, синові пароха села Більче Івасівки Миколи. Антонові було на той час десять років. Перед тим батько був парохом у Свиднику коло Турки, де працював з 1837 року, тобто від часу висвячення та закінчення духовної семінарії у Львові до 1857 року. У 1870 році Микола Івасівка помер і про долю наймолодшого його сина нічого невідомо.

Альфред Яцковський у другому класі мав номер тридцятий, а в третьому, внаслідок попередніх "скорочень", отримав № 23. Третій клас закінчив із

відзнакою, чим, напевно, потішив свого батька, який мріяв, щоб син, як і він, став урядником. Син не розчарував батька — став цісарсько-королівським управителем соляних промислів у Дрогобичі, чим і скористався його товариш Іван Франко під час першої студентської екскурсії по краю. Пан Альфред дуже радо зустрів свого колишнього "спів'язня" по школі і дозволив студентам оглянути процес виробництва солі, а Іван Франко мав змогу пояснити студентам звідки беруться капітали, і як жорстоко експлуатується галицька земля. На згадку про цю зустріч Альфред Яцковський подарував Франкові великий кристал хлориду натрію — кухонної солі, який утворився на памві — посудині, з якої випаровують соляну ропу для одержання солі. Цей кристал після довгих пригод опинився тепер у Львівському літературно-меморіальному музеї Івана Франка.

Не залишилося тепер у класі учнів на букву "Я", яких перед тим було повно і в другому класі вони займали позиції в журналі від № 30 до № 33. Тепер був тільки Антін Якимич (№ 24), якому було десять років. Він був українцем, походив із селян, мешкав у селі Головсько і перейшов у четвертий клас.

Леопольд Канауп (№ 25) — римо-католик, син урядника з Кристинополя. У третьому класі був другий рік і в ньому залишився далі.

Альберт Кнауер, син урядника з Рибника (раніше № 35, а зараз № 26), закінчив третій клас з відзнакою, а відтак перейшов у екстерністи, тобто на заочну форму навчання.

Новим учнем у класі був Лев Коцко (№ 27), син префекта поліції міста Дрогобича Василя Коцка. Народився він 25 лютого 1855 року в Дрогобичі (Там само. — Арк. 113), але видно не вельми були боязливі отці Василяни, бо хотіли залишити сина префекта на другий рік, але з того нічого не вийшло. Помер Лев Коцко 15 липня 1873 року.

Йосиф Котович (№ 28), який вчився з Франком і в попередньому класі, однак Телесницький залишив його в третьому класі на повторний курс.

Брати Козловські, Гнат та Лев, мали тепер № 29 і № 30.

Гнат Криницький (№ 31) у журналі значився як сирота, мав 12 років. Перейшов до четвертого класу.

У другому класі учнів на букву "Л" було аж п'ять. Із них залишилися у третьому класі тільки Олександр Лаутербах (№ 32) та Іван Левицький (№ 33). Третій клас Іван Левицький закінчив із відзнакою, але в списках четвертого класу його прізвище відсутнє.

Під № 34 — Мацюрак Іван. Учився з Іваном Франком у другому класі, але перейти в четвертий клас не зміг.

Другорічний Пантелеймон Малік був найстаршим у класі. Його номер у списку був 35. Народився він 9 серпня 1849 року в Дрогобичі,

тобто у 1866 році йому було 17 років. Батько його Іван Малік був робітником на жупі, помер 1867 року, бо в списку учнів за цей рік Пантелеймон значиться сиротою. Може, й тому дали йому змогу закінчити школу, а не відрахували за рік. У Дрогобичі Панько Малік залишився до кінця своїх днів, працював на солеварні урядовцем і відійшов 4 лютого 1916 року. Оповідують його нащадки, що зустрічався з Іваном Франком щоразу, коли той приїжджав до Дрогобича. Пан Панько, твердять ті ж нащадки, в цих випадках нічого кращого не знаходив, як запрошувати пана Івана Франка на гальбу пива. Зустрічався з Іваном Франком пан Панько і в його останній приїзд до Дрогобича і не могло статись так, щоб традиція була порушена... Та гальба, з якої пан Пантелеймон Малік напував пивом Івана Франка, збереглася...

Іван-Володимир Меринович (№ 36) народився у Дрогобичі 11 липня 1855 року (Там само. — Арк. 115). Його батько був ковалем на Завижному передмісті, й, певно, вважав себе такою людиною, що навіть за хресного батька запросив до сина Василя Коцка, префекта поліції. Іван-Володимир якось ще закінчив третій клас, а четвертий закінчити не зміг. Помер рано, 3 вересня 1874 року.

Зигмунд Мигулович (№ 37) був наймолодшим у класі, бо мав лише вісім років. Його батько був урядником у Луці, що колись була містом, яке мало свою гімназію, а тепер тільки селом. У нормальну школу Зигмунд вступив відразу до третього класу.

Стефан Мінчак з Сільця (колишній номер 50, а тепер — 38) мав уже тринадцять років, вчився, як видно з каталогу, не вельми успішно і був залишений на повторний курс.

І Намащинський Станіслав (№ 39), і Петрикевич Тома (№ 40) училися з Іваном Франком у другому класі. Успішно закінчили третій клас і перейшли до четвертого, але вчився в четвертому класі тільки Тома.

Гнат Ратайський (№ 41) був другорічником. Народився у Дрогобичі 15 травня 1849 року, тобто був старшим за Панька Маліка (Там само. — Арк. 49). Так стверджує метрика народження. У школі йому чомусь зняли один рік і записали, що має 13 років. Він був сином дрогобицького купця Івана Ратайського та Єви Німець. Гнат залишився ще на другий рік (тобто вже третій раз) і зі школи його не відрахували.

Номери у списку 42, 43, 44 — це колишні — 57, 58, 59, тобто Йосиф Райхерт, Владислав Релінгер, Корнель Рихлевський. Релінгер закінчив третій клас із відзнакою.

Франц Савкевич (№ 45) був другорічником. Був поляком, мав одинадцять років. Батько його був цісарсько-королівським урядником магістрату міста Дрогобича. Однак перейти в четвертий клас Францові не вдалося.

Севастьян Сирватка (в другому класі — № 61, а в третьому — № 46) у третьому класі мав одинадцять років, школу закінчив нормально, тобто без особливих пригод.

Синові урядовця з Дрогобича Вінцентієві Тарковському (№ 48) пощастило. Він дуже добре закінчив третій клас, мав неприємності з німецької і математики в четвертому класі, але школу закінчив разом з Іваном Франком.

Далі в списку йшли брати Тігермани: Ісаак (№ 49), який мав десять років, Самуель (№ 50) — 14 років і Вольф (№ 51) — 12 років. Третій клас Ісаак закінчив з відзнакою, а Вольф був залишений на повторний курс.

Дійшов до четвертого класу син священника з Покровець другорічник Петро Васильківський. Мав на той час одинадцять років. Його номер — 52.

Вісінберг Майор (№ 53) був другорічником, походив із села Михайлівці, мав тринадцять років і був залишений на повторний курс.

№ 54 був у другорічника Владислава Войтовича з Дрогобича. Мав чотирнадцять років. Перейшов у четвертий клас.

№ 55 — Волянський Йосиф із Татарінова...

№ 56 — Михайло Заяць із Ролева. Мав другу премію за навчання. Його брат Стефан Заяць (№ 57) закінчив навчання з відзнакою.

Юліан Жебровський, син економа з Попелів, у списку мав № 58 (у другому класі — № 80), за добре навчання був відзначений. Він закривав список учнів.

Серед екстерністів третього класу був Іван Каличинський, син священника з Урича. Третій клас отця Телесницького він закінчив добре, але не відважився стати звичайним учнем нормальної школи, а надалі залишився екстерністом.

Разом із Каличинським у другому півріччі з Перемишля приїхав на навчання Василь Ізицький, син пароха Довголуки. Йому було 15 років.

Серед учнів, які прийшли цього року в третій клас у другій половині навчального року, на особливу увагу заслуговує Мойша Готліб. Він, як зазначено в журналі, мав 11 років і був сином нафтового фабриканта. Згідно з метричними книгами жидівської общини у Дрогобичі, народився Мойша (Мойсей) 21 лютого 1856 року (Там само. — Ф. 701, оп. 1, спр. 40, арк. 83). Про батька сказано, що він на той час був торговцем полотна і називався Ісаак Готліб. Матір звали Файгою і доводилася вона сестрою Ліпе Тігерману, який був братом батька товариша Івана Франка Ісаака Тігермана. Про їхнього сина записано, що він отримав подвійне ім'я Мойсей-Давид, а окрім того, що він був незаконнонародженою дитиною. У книзі записано, що тільки 25 липня 1883 року батьки взяли "правильний" шлюб і "незаконнонароджений" було переправлено на "за-

коннонароджений". Це і є метрика народження відомого польського художника, учня Яна Матейки, Мавриція Готліба, за якою так довго шукали дослідники...

Почав ходити Маврицій до школи у 1865 році. У шкільному журналі зазначено, що батько його на той час був "нафтовим промисловцем", іншими словами, батько Мавриція був отим відомим Готлібом і власником фабрики рафінерії, де працювали герої оповідань Франка так званого бориславського циклу, а також герої "Борислава сміється"... У першому півріччі малий Готліб не був атестований з жодного предмета, а крім того, відзначився поганою поведінкою, тобто вів себе Мойша, як Готліб з повісті "Борислав сміється". Батьки змушені були забрати сина зі школи. Подібність реального Мавриція і повістевого Готліба між обома велика. От хоча б ці рядки: "Він (Герман — авт.) пішов до ректора отців Василянів, котрі в Дрогобичі держали тоді одну головну школу, і просив його дати позір на Готліба, щоби вчився і привикав до порядку. Він розповів, що хлопець розпещений мамою і зопсутий, і просив держати його остро, не щадити грозьб, а навіть кари і не зважати на те, що може говорити і робити його жінка. Додав навіть, що коли б того було треба, він винайде для Готліба окрему квартиру поза домом, щоб усунути його з-під шкідливого впливу його матері. Отець-ректор немало здивувався такою бесідою Германа, але швидко й сам побачив, що Герман говорив правду. Готліб не тільки зроду був мало спосібний до науки, але його початкове домашнє виховання було таке погане, що отці-професори, певно, з ніким ще не мали тільки гризоти, що з ним. Щохвилі ученики, товариші Готліба, прибігали жалуватися на нього: сьому він роздер книжку, другому підбив око, третьому викинув вікном шапку в монастирський город. Коли хто в коритарях і в класах робив найбільше крику і стукоту, то, певно, Готліб. Коли хто під час науки бурчав або стукотів під лавкою, то також він. Професори зразу не знали, що з ним діяти; вони день у день жалувалися ректорові, ректор писав до вітця, а отець відписував коротке слово: "бийте". Теж гарне свідоцтво школі отців Василянів. Коли били хлопських синів, ніхто не питав дозволу, не писав вітцеві, а били, скільки мали сили. Не бігли визначати міру покарання учня, котру згідно із статутом мав визначати ректор і що він робив у випадку з Готлібом...

Прізвище Готліба знову з'являється у класних журналах школи Василянів влітку 1866 року. Цього разу малий Готліб екстерном складає усі екзамени за третій клас і переходить до четвертого, тобто вчиться в тому самому класі, що й Франко. Склавав він усі екзамени на "дуже добре", за винятком руської мови, яку склавав на "добре". Вчився Маврицій із Франком і в першому півріччі четвертого класу, але з багатьох предметів отримав погані оцінки, знову

— незадовільна поведінка і батьки були змушені забрати сина зі школи. Закінчив він школу вже тоді, коли Франко вчився у гімназії.

На відміну від Готліба з повісті, Маврикій Готліб не був одинокою дитиною у сім'ї Ісаака Готліба. Крім нього, було ще дев'ятеро дітей. Різниця у віці дітей була велика. З червня 1880 року у сім'ї народився Леопольд, тобто народився Леопольд тоді, коли вже помер його брат Маврикій. Леопольд також став відомим художником, був учнем польського художника Яцка Мальчевського, товаришем Пікассо, автором картин антивоєнного спрямування, портретистом, твори якого зараз мають музеї Варшави, Кракова, Єрусалиму. Виставки його творів у Парижі та Лондоні розцінювалися як подія у малярському світі. Помер він у Парижі 22 квітня 1934 року.

Свою долю з просвітою народу зв'язала сестра Мавриція Готліба Анна. Вона тривалий час була вчителькою у Дрогобичі, збирала і зберегла твори свого брата Мавриція, які потім успішно демонстрували на виставках у Варшаві (1879, 1938), Кракові (1923, 1932). Крім того, Анна була у свій час відомою піаністкою.

Дивні часом бувають переплетіння долі. Рідний брат Мавриція Г. Готліб був суддею на відомому процесі Марії та Олександра Стшелецьких. Саме цей процес ліг в основу повісті Франка "Основи суспільності", а також увійшов в історію, як "кукізівський процес", на якому Франко був присутній від газети "Кур'єр Львівський". Як стверджують біографи Мавриція Готліба, в сім'ї Ісаака Готліба діти виростили в любові до мистецтва та історії. Малий Готліб виявив неабиякі здібності до малярства, а тому батько відправляє його у 1869 році до Львова вчитись у німецькій гімназії, а одночасно дає йому змогу вчитись рисунку у відомого професора Годлевського. Вчитись у гімназії Маврицієві довго не довелося. Сатиричний малюнок на професора дістався до рук директора гімназії і той вигнав його. Не виявив особливого бажання Маврицій до обов'язкових предметів, а тому у звіті дирекції гімназії, який випускали щороку, його прізвища немає серед найкращих учнів школи. До гімназії Мавриція батько більше не послав. Для Мавриція найняли репетиторів і незабаром, у 1872 році, він екстерном склав екзамени за нижчу гімназію, тобто за чотири класи, у Стрийській гімназії. Цієї освіти було достатньо, щоб у 1872 році його прийняли до Віденської академії красномистецтва, де він учився у класі професора Вурцінгера. У цьому класі Маврицій також довго не провчився. Побачивши на виставці відому картину Яна Матейки "Рейтан", Готліб так захопився нею і мистецтвом Матейки, що у 1875 році кидає навчання у Відні й переходить учитися до школи красномистецтва у Кракові. Був прийнятий до другого класу під безпосереднє керівництво Яна Матейки, якого, як

стверджують біографи, він просто обожнював. Саме завдяки Я.Матейкові Маврицій захопився малярством на історичну тематику. З цього часу походять його відомий автопортрет в одязі шляхтича, "Присяга Костюшка в Кракові", "Сцена з життя Дмитра Самозванця", "Інфанти, що просять допомоги Сигизмунда Августа проти цесаря Фердинанда" та інші, які принесли голосну славу молодому художникові. Через прикрий випадок у майстерні Матейки, який стався на тлі антисемітизму, Готліб покидає Краків і їде продовжувати навчання у Відні. Знову до професора Вурцінгера. У 1876 році, після короткого перебування у Відні, він їде у Мюнхен, де працює під керівництвом професора Пілотті. Тут він створює одну з найцікавіших своїх картин "Шейлок і Ессика", проявляючи великим гуманізмом до долі свого народу. Влітку 1877 року ця картина була виставлена на огляд у виставковому залі Львівського політехнічного інституту, а 1878 року — у Варшаві. Чи був на цій виставці у Львові Іван Франко — невідомо. Принаймні не залишилося ніде ні згадки. Проте цілком можливо, що був, бо виставка цього року наробила стільки шуму, що дивно було б, щоб її не відвідав Франко, тим паче, що в центрі уваги була картина його товариша по школі Василя.

Готліб 1877 року повертається до Відня, де працює у майстерні Анжеллі. Вершиною того часу є його картина "Уріель Акоста", яка сьогодні зберігається в Ермітажі в Санкт-Петербурзі. На цей час його запрошують у Будапешт, щоб намалювати груповий портрет представників угорської палати магнатів у народному одязі. Отримує Готліб і запрошення від видавця Брюкмана з Мюнхена для ілюстрації книги Руф, Уріеля Акости та інших видань. У Мюнхені він створює картину "Євреї, що моляться", яку вважають найкращою в його творчості. Як писала преса, картина просто вражала відвідувачів своїм трагічним настроєм, своїми роздумами над долею єврейського народу. На цій картині Маврицій ставить підпис: "Пам'яті Мавриція Готліба". Батько, який оглянув картину, просить зняти цей напис. Син послухав, проте через деякий час знову його відновив. Відень тіснить молодого художника і Маврицій всіма силами намагається виїхати до Риму. За грошима він звертається до Дрогобицького магістрату, однак отримує звідти красномовну відповідь: "Місту більше потрібно мулярів, ніж малярів"... Виїхати до Риму йому все-таки вдається завдяки підтримці свого протектора, віденського рабіна Куранди, який постарався йому дістати гроші з фонду Фанні Ейтелеса. З вдячності за це Маврицій намалював портрет Куранди, який сьогодні зберігається в Народному музеї у Кракові.

У листопаді 1878 року Маврицій вже в Римі. Тут він знайомиться з Семірадським та Лещинським. Тут знову зустрічається з Яном Матей-

ком. Глибоко вразливий і обдарований творчою фантазією, Маврицій Готліб, як тоді вважали, починає виступати в малярстві "апостолом єднання жидів та поляків". У долі цих двох народів він знаходить багато спільних рис. Жиди, яких доля порозкидувала по цілому світі, і поляки, яких розділили між трьома великими імперіями. З цього римського часу і походять його картини "Казимир Великий, що надає права жидам", "Христос, що навчає в Капернаумі", "Янкель-щимбаліст", "Зося" за "Паном Тадеушом" Міцкевича. Його все більше цікавить життя простих людей, все більше в його творах починає звучати гуманістичне начало.

Не звертаючи уваги на протести батька, Маврицій, запалений любов'ю до Лолі Розенгартен, на початку 1879 року повертається до Кракова. На цей час він уже відомий художник.

Для Франка це час митарства. Позаду тюрма, попереду безробіття і другий арешт...

У Кракові Маврицій несподівано захворів і після короткої хвороби помер 17 червня 1879 року. Відразу після його смерті у Варшаві було організовано виставку його творів, що збереглась у сестри Анни в Дрогобичі. 1892 року Товариство вшанування пам'яті Мавриція Готліба поставило на його могилі пам'ятник. Як зазначено у різноманітних довідниках, а також у "Большой советской энциклопедии", головною ознакою творчості Готліба був гуманізм і намагання вирватися з пануючого тоді в малярстві академізму. Родичі по Маврицію Готлібу донині живуть у Дрогобичі... Декілька картин Мавриція Готліба було закуплено для теперішньої Галереї мистецтв у Львові, але ніколи не виставляли їх для огляду.

Зимові екзамени того 1866 року було складено 7 лютого. Гнат Дидинський отримав першу премію, Франко — другу. Літні екзамени закінчилися 12 липня і учні класу отця Телесницького пішли на канікули.

Невідомо, що діялося з Франком в ті канікули після третього класу. Ще восени минулого року, коли він був уже в школі, у хаті з'явився вітчим. Шлюб між ним, Григорієм Гавриликком, і матір'ю відбувся 22 листопада 1865 року (Там само. — Ф. 201, оп. 4 "г" дод., спр. 471, арк. 8). 19 квітня 1866 року померла його сестричка Юлія. Мала три роки.

Вітчим наводив порядок у підупалому господарстві Якова Франка. Порозходилася рідня, яка сиділа в домі свого родича коваля і вважала, що так проживе до кінця своїх днів. Гринь Гаврилик, молодий і енергійний, як скаже пізніше Франко, "без іскри поезії", наводив у всьому порядок. Без діла стояла у дворі кузня.

Тепер Франко робив звичну роботу: пас худобу, робив на грядках і в полі, бігав у ліс по гриби та ловив руками риби та раки по норах у річці, що пливла під Війтовою горою. Поступово відходив від Дрогобича, нор-

мальної школи, добрих і злих вчителів, отців Василян, отця Телесницького, каліграфіста Мелька... Якими очима дивився тепер на вічно зелений Діл, поля, порізані (ні, краще — посічені) межами, на яких добре родило жито (і то дивлячись який рік, бо рік рокові не рівний) та дозрівав ячмінь? Хоч би обмовився словечком...

Не написав у своїх спогадах якими очима дивився на "сільські" рослини, не згадав жодним словечком теляток із дзвіночками на шиях і нічого не сказав про тих, що порізав різник у Дрогобичі біля тітки Кошицької. Ніби, як той сказав, спогади подібні до дірявого моста між тим, що було і тим, що є. Чи мало на тому мості пам'яті погубилося і попропадало? Невже в діри потрапили і спогади, що стосуються повернення малого Франка додому після науки в нормальній школі?

У першому півріччі четвертого класу залишилося 52 учні. 34 учні — після Телесницького і 18 нових, тобто тих, що залишилися на повторний курс.

Як і в попередньому класі, у класному журналі першим стояло прізвище Івана Бачинського, якому тепер вже було 12 років. За ним йшли Карло Бандрівський і Тит Беднарівський, а за ними під номером чотири був п'ятнадцятирічний Дмитро Білас із Трускавця.

Замість Вільгельма Бродера, що зостався на повторний курс, залишився його однофамілець Адольф Бродер, якому було одинадцять років і був він родом із Криниці. Він перейшов разом з Іваном Франком і перше півріччя навчання закінчив з добрим успіхом.

Залишився і Альберт Брюкнер (№ 6) із Волоці та Григорій Чайковський (№ 7).

Не було вже сина Дам'яна Чернігевича Івана. Залишився у третьому класі.

Поріділи "ряди" Чубкевичів. Тепер їх представляв у нормальній школі тільки Матвій, якому було одинадцять років. Перше півріччя Матвій закінчив зовсім добре.

Діль, який у попередньому класі був зовсім пристійним учнем, тепер у четвертому, зовсім зіпсувався. На заняття не ходив, з більшості предметів не був атестований і тому його відрахували зі школи.

Ілля Дівчур, що з Іваном Франком перейшов з третього класу, був десятим у списку, а відмінник Гнат Дидинський — одинадцятим.

Дванадцятим у списку був Іван Франко. Вже мав одинадцять років.

Гнат Горський, що у списку був під номером тринадцять, не був атестований з жодного предмета, а тому вже в першому півріччі його відрахували зі школи.

Чотирнадцяту позицію посідав Мойша Готліб. У класному журналі він зафіксований як син фабриканта, якому вже дванадцять років. З

жодного предмета не був атестований, поведінка погана і, очевидно, за згодою батька був відрахований зі школи.

Владислав Гудкінг зі Пшан був у класному журналі під номером п'ятнадцять. Мав гарну поведінку і був одним з наймолодших учнів класу: йому виповнилось тільки десять років. Учився доволі добре, науки не пропускав, але й зірок з неба не хапав.

Іван Гладкий з Млинків у першому півріччі четвертого класу в класному журналі був під номером шістнадцять. Мав уже тринадцять років.

Ієронім Господарецький, що мав номер сімнадцять, був новим учнем у класі. Мав дванадцять років і його батько був урядником у Волі Якубовій. Ієронім був другорічником, погано вчився в першому півріччі, погано вчився і в другому і змушений був залишитися у школі ще на рік.

Унаслідок чергових скорочень на вісімнадцяту позицію перемістився Альфред Яцковський. Перше півріччя закінчив добре, але без відзнаки, як і в попередньому класі.

Антін Якимич мав тепер номер дев'ятнадцять, а Лев Коцко — двадцять. Брати Козловські, Лев та Гнат, перше півріччя закінчили погано, а в другому кинули школу.

Новим учнем у класі був Теофіл Краснянський (№ 23), селянський син із Дорожева, що за Трускавцем. Він мав дванадцять років, ходив у четвертий клас другий рік, у першому півріччі багато уроків пропускав через хворобу, але друге півріччя закінчив добре.

Гнат Криницький із Вацович (№ 24) у класному журналі значився як сирота. Другорічником був і Микола Кулічко з Дрогобича. Він був сиротою і мав дванадцять років.

Лехецький Адам (№ 26), що мав одинадцять років, не був другорічником, як переважно всі "нові" учні в класі, а новоприбулим. Він разом з батьком, який був нафтовим контролером, приїхав зі Станіслава. Вчився дуже добре і закінчив півріччя з третьою локацією. Перша ж була у Івана Франка, а друга — у Михайла Зайця.

Іван-Володимир Меринович (№ 27) був одним із двох учнів, прізвище яких на "М", що з третього класу перебрався в четвертий. Перше півріччя він закінчив добре, але провалив друге і змушений був залишитися на повторний курс. Зигмунд Мігулович із Сокаля, який подавав такі великі надії, вчився посередньо, через хворобу доволі багато пропустив.

Новим учнем у класі був Іван Мохнацький (№ 29). Був сином пароха церкви Великомучениці Параскеви з Кальниці Ліського повіту. Він народився 11 червня 1856 року. Залишився на рік у четвертому класі, а тому нормальну школу закінчив на рік пізніше за Івана Франка. 1869 року вступив до Дрогобицької гімназії, яку закінчив також на рік пізніше

від Івана Франка, в 1876 році. Успіхи в навчанні були мізерні і міг похвалитись лише тим, що з української мови мав добру оцінку. Напередодні закінчення гімназії 24 лютого 1876 року помер його батько. Іван Мохнацький з благословення перемиського єпископа на пільгових умовах вступає у Львівську духовну семінарію від Перемиської єпархії, яку закінчує 1882 року і дістає скерування в церкву Великомученика Дмитра села Лелюхів Новосанчеського повіту. На жаль, Іванові Мохнацькому не судився довгий вік. Він помер 12 січня 1886 року.

На третій рік довелось залишитися в четвертому класі синові священника з Ольшаника Самбірського повіту Августові Носкевичу. Його батько Антін Носкевич був 1810 року народження, висвятився 1839 року і, очевидно, добре знав Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Івана Вагилевича та Миколу Устияновича. Був священником у Беньовій Турківського повіту, відтак у Викоті Самбірського повіту, в Броніці, де охрестив і миропомазав пізнішого письменника Стефана Ковалева, потім працював у селі Татари Самбірського повіту, а відтак — у Мшанці, де опісля буде парохувати Михайло Зубрицький, і куди з бойківською експедицією приїде Іван Франко. Його син Август народиться у селі Сприня Самбірського повіту, де отець Антін був священником у 1853-1854 рр. Нормальну школу Август закінчив через рік після Франка, і доля його не відома.

Добре пройшов півріччя син дяка з Новошиць Йосиф Павловський (№ 32), а також Михайло Пеліпів з Колодруб. Він був другорічником і вже мав п'ятнадцять років, тобто був найстаршим хлопцем у класі.

Добре вчився у цьому півріччі і Тома Петрикевич, поляк із Дрогобича. Йому вже було чотирнадцять років.

Ладіслав Пйотровський (№ 35) був другорічником, мав одинадцять років і був сином судді з Гримайлова Станіслава Пйотровського. Добре закінчив півріччя і другорічник Володимир Полянський, що був сином пароха Григорія Полянського з села Терка Ліського повіту. Отець Григорій був 1807 року народження, висвятився 1839 року, закінчивши повний курс Львівської духовної семінарії, звичайно, що не без пригод, бо такий був час і отець Григорій, як і кожен питомець семінарії того часу, був пов'язаний з українським рухом, який започаткував Маркіян Шашкевич, і з різними "підпільними" (на думку поліції) організаціями. Село Терка було його першою парафією і він пропрацював там до 1864 року, а відтак був скерований у Висоцько Нижнє Турківського повіту, де пропрацював аж до самої смерті, яка сталася 5 лютого 1896 року. Полянський Володимир був 1855 року народження, після закінчення нормальної школи отців Василян у Дрогобичі навчався в Самбірській гімназії, а опісля закінчив Львівську духовну семінарію 1885 року і одер-

жав скерування на роботу в Боляновичі Мостиського повіту, де пропрацював один рік, стільки пропрацював і в Боському Сяноцького повіту, трохи довше пропрацював у Волиці того ж повіту, а з 1890 року став парохом церкви Успення Пресвятої Богородиці села Терепча Сяноцького деканату і повіту. Парохія належала до бідних, але в ній трудився отець Володимир до самої смерті, яка сталася 05.07.1924 року, залишивши по собі добру пам'ять, як громадянин та просвітитель.

Закінчив четвертий клас і новий учень Іван Раєвський, що був сином економа в Баличах Мостиського повіту. Його номер у списку за перше півріччя був 37 і він мав на той час десять років. Це перше півріччя він закінчив з відзнакою.

Із відзнакою закінчив перше півріччя і тринадцятирічний Йосиф Райхерт (№ 38).

Людвіг Релігер (№ 39) із Трускавця мав дванадцять років, вчився добре і перше півріччя закінчив з відзнакою. На відміну від нього Корнел Рихлевський (№ 40) із Вороблевич закінчив півріччя не так вже й вдало, як у попередні роки.

Карло Шудава (№ 41) мав одинадцять років, був сином цісарсько-королівського службовця магістрату в Дрогобичі, хоч, як записано у класному журналі, народився Карло під південним сонцем Італії у славному місті Вероні.

Син купця з Дрогобича Гюго Шнайдер (№ 42) був другорічником, мав дванадцять років і доволі успішно пройшов перше півріччя. Він був німцем і народився у Тустановичах.

Вінцентій Тарковський (№ 43), який у попередньому році мав деякі проблеми з вивченням німецької мови та математики, успішно дав собі раду з цими предметами в першому півріччі четвертого класу, а з математики діставав навіть відмінні оцінки.

Давній знайомий Ісаак Тігерман (№ 44), якому вже було одинадцять років та котрий значився в шкільному журналі як син "вінкельадвоката", закінчив півріччя з відзнакою.

Нічого доброго не обіцяли оцінки Петра Васильківського (№ 45) та Майора Вісінберга (№ 46). Першому було одинадцять років, а другому — дванадцять.

Михайло Заяць (№ 47) із Ролева закінчив півріччя з другою локацією після Івана Франка. "Цензор" Стефан Заяць (№ 48), якому вже було п'ятнадцять років, закінчив півріччя з відзнакою. Дещо з'їхав у науці Юліан Жебровський (№ 49) із Попелів.

Новим учнем у класі був Іван Жук, син дрогобицьких міщан, що віддавна осіли неподалік відомої церкви Юрія. Він був другорічником

і мав уже чотирнадцять років. Півріччя закінчив успішно. Сини Івана Жука і внуки опісля стануть священиками церкви Юрія у Дрогобичі, а також відомими львівськими лікарями.

Останнім у списку був Вінценти Журавський із Єзуполя, що на Станіславівщині. Був другорічником і мав чотирнадцять років.

Екстерністом у класі був колишній однокласник Івана Франка Альберт Кнаур. Йому було одинадцять років, а його батько обіймав відповідальну посаду цісарсько-королівського службовця у Рибнику.

Атестація учнів відбулася 16 лютого 1867 року. Її провів директор школи Іван Барусевич в присутності інспектора Василя Гапоновича.

У першому півріччі з різних причин школу покинули Рудольф Діль, Гнат Горський та Мойша Готліб. Нове півріччя 1866-1867 року розпочинали 49 учнів, а успішно закінчили — 33. Відмінно склали екзамени і двоє екстерністів: Альберт Кнаур та десятирічний Іван Калечинський, син священика з Урича Антона Калечинського.

Змушені були залишитися на повторний курс Альберт Брюкман із Волощі (№ 6), Матвій Чубкевич із Дрогобича (№ 8), його земляк Ілля Дівчур (№ 9), Владислав Гудкінг із Пшан (№ 12), Ієронім Господарецький із Волі Якубової (№ 14), Антін Якимич із Рабів (№ 16), Лев Козловський із Дрогобича (№ 19), Іван-Володимир Мєринович (№ 26), Іван Мохнацький із Кальниці (№ 27), Август Носкевич із Ольшаника (№ 29), Іван Петрикевич із Дрогобича (№ 32), Корнель Рихлевський із Вороблевич (№ 38), Гюго Шнайдер із Тустанович (№ 40), Петро Васильківський із Покровець (№ 43).

У другому півріччі покинув школу Гнат Козловський із Дрогобича.

Перша премія у цьому півріччі з навчання була в Михайла Заяця, друга — в Івана Франка, третя — в Адама Лехецького (№ 23).

Екзамени цього року приймав сам директор школи Іван Барусевич. Інспектора не було. Відбулись екзамени 13 липня 1867 року. Цього ж року ім'я Івана Франка було занесене до "Золотої книги" для випускників нормальної школи отців Василіян.

"В четвертому класі, — напише у своїх спогадах Карло Бандрівський, — ми уже менше відчували страх перед побоями, особливо за "Schriftzeichen". Франко в IV класі знав німецької мови так багато, що перекладав з німецької читанки на українську мову уривки без помочі словаря, і то — на нову лекцію".

Ще напише шкільний товариш, що попри все Франко в нормальній школі був доброго здоров'я, веселої вдачі, рухливий і дуже цікавий до книжки. З товаришами був завжди заприятелений, нічим особливим не виділявся, от тільки тим дивовижним знанням мови та тим, що був дуже

рухливий. Після школи кожного дня бігав десь з півгодини, а тоді вертав до книжок, або ж як той лис нипав поміж людей за книжками.

Про останній рік навчання Франка в нормальній школі, крім спогадів Карло Бандрівського, нема ніяких інших. Не написав нічого й сам Іван Франко. Другий і третій клас дали матеріал для цілої низки прекрасних психологічних творів, а останній — нічого. Може, вже звик до того, що бачив? Може, примирився? Чи, може, вже знесли корчму з-під хати цюці Кошицької, де щоденно на очах проходять суцільні драми провінційного життя? Чи, може, розвалилась гарбарня, де різали теляток, а потім виправляли їх шкіри для різних потреб? Чи, може, перестали їх взагалі різати і так вражати його серце? Чи, може, перестали обпикатись люди на фабриці рафінерії, як обпикся батько його товариша? Чи, може, парова машина, яку ввели на фабриці, перестала калічити людей? Може, перестали знущатись над малими людськими сотворіннями вчителі типу Телесницького чи Мелька? Щодо останніх, то справді після "знесення" тілесного покарання в школі сталися зміни і постала проблема куди ж подіти старі випробувані кадри та взяти нових вчителів.

Зі школи пішов навіть сам Іван Барусевич.

Австрійська монархія прийняла нову конституцію. Світ залишився таким, як був. Особливо для таких, як він... Змінили й навчання німецькою мовою. Замість неї ввели польську...

Якщо й щось напише Іван Франко про цей період, то тільки те, що мав дивовижне замилювання до збирання грибів. Карло Бандрівський навіть згадує, що в першому гімназійному класі Франко відзначився тим, "що при науці природи, з браку польського підручника, на приказ учителя Гукля (який потім перейшов у Львів і був радником шкільним) давав назви грибам, і ми їх так називали", тобто, як тепер кажуть, називали за Франком. Засвоїв до дрібниць рослинний і тваринний світ гірки Тептюж у Дрогобичі, а потім доволі часто буде переносити на неї події своїх оповідань та повістей. Обмацає руками довколишні потічки та річки і буде знати, де яка водиться риба. Найбільше буде мати клопотів з тим, що, як виявиться, були в Дрогобичі хлопці, які вміли спритніше ловити від нього рибу руками. Правда, їх було небагато, але все-таки були.

Чи, може, настав такий час, коли молода і чутлива душа, що вважала, ніби світ має бути побудований на справедливості, не побачила її нігде? Там, де мала би панувати любов до ближнього, її не було. Чому?

Шкільні друзі Івана Франка по нормальній школі чомусь наменше цікавили наших дослідників та літературознавців. Багато з них пережили Івана Франка, знали про створення при НТШ його музею, але...

І відійшли вони всі безголосо в глибину історії...

Дитячі роки Івана Франка і час навчання його в школі з легкої руки автора історії української літератури Омеляна Огоновського дуже часто люблять порівнювати з дитячими роками Тараса Шевченка. Сирітство, вігчим, шукання стовпів, за котрі заходить сонце, мандрівка до них, а ще велика допитливість до життя та довколишнього світу... Треба ж було якось пояснити, що долі двох найбільших геніїв української нації в чомусь подібні. Проте, насправді тої подібності було мало.

Не були предки Івана Франка кріпаками, не робили панщини, не чули над своїми синами посвисту нагайки економа. Вони були вільні. Іван Франко аж ніяк не міг сказати, як Шевченко

“Неволя,
Робота тяжкая... Ніколи
І помолитись не дають”.

Нужда, неволя, важка праця були в Шевченковій хаті такими великими, що та хата видавалась пеклом. Із тої хати, з того пекла рвався на волю. На старі могили, діброву... Тої волі прагнув інстинктивно.

Франкові не треба було втікати з хати. В ній не було пекла. Природа кликала його до себе, як щось ще невідоме йому. В нього не було бажання волі. Він її мав. Неволю пізнавав по пташині у клітці... Якщо Шевченків характер формувався під оповіді діда Івана про колишні вольні часи, які втрачені, і ті оповіді будили в малого хлопця ще гостріше бажання волі, то дитинство Івана Франка припало на той час, коли народ формально звільнений 1848 року від панщини, тепер намагались загнати в ще гіршу, ніж колись, неволю. Загнати, як пташину до клітки.

Шевченка формували могили й байраки, оці німі свідки великої волі, Франка — кузня, де зносились людські кривди і болі, після яких мали залишатись також могили...

Шевченко підсвідомо рвався до світла, навчання, науки, завжди наптовхуючись на різні перешкоди.

Ні, Франкові батьки дуже швидко розгадали бажання сина. Його послали до школи, йому всіляко сприяли здобути освіту...

Не тільки псалтирю вивчав Іван Франко. У віці, коли малий Тарас носив школярям воду, Іван Франко вчив німецьку, польську, латинську мови. Читав і вивчав те, про що Шевченко дізнається геть пізніше.

Обидва, і Тарас Шевченко, і Іван Франко, на шляху до цих знань зазнали погорди, яку “вище” суспільство виявляло до них — хлопських синів. Ні Шевченко, ні Франко не сприймали цієї погорди, як особистої, а глибше, до тих, хто тримав це суспільство, з ласки якої вони жили, і з яких обох виводився рід.

Якщо Тарас Шевченко пізнав і зрозумів це відразу, Іванові Франкові відкрила очі на світ школа отців Василіян у Дрогобичі з її добрими і поганими вчителями.

Вона була справді цілком нормальною школою для того, щоб світ дістав Івана Франка.

Ті роки, які провів Франко в нормальній школі, виявились неймовірно важливими у тому ланцюзі подій, які сотворили феномен Франка. Школа дала, може, і сама того не бажаючи, в мандрівку життя Франка відчуття соціальної і національної несправедливості, відкрила перед ним прірву між ідеалом та реальністю, що врешті привело його до висновку, що не треба "ридять", як напише через деякий час у своєму вірші, а здобувати кращу долю в боротьбі...

Із тією вірою покидав старі мури школи, навколо якої все ще вирував ярмарок, горлали п'яні і на всі гласи вихваляли свій товар продавці та перекупки. Все ще стояла, як на Трускавець, при дорозі корчма, а на паперті церкви Святої Трійці сиділи один попри одного жебраки, які час від часу за місце зчиняли бійки.

Там за рогом костелу Святого Варфоломія, як звертати на Лішню, за будиночками дрогобицьких міщан, відгороджених від вулиці та людських очей благоденними дерев'яними парканцями, прикрита каштанами та старими липами з великими дулами, якраз під боком міської тюрми, стояла гімназія. Цісарсько-королівська. Імені Франца Йосифа. Чекала на нього, щоб довершити ту науку і справу, яку розпочала нормальна школа.

1913 року, в квітні, Франко бачив свою нормальну школу востаннє. Школи вже не було. В системі освіти Австро-Угорської імперії вона вже себе віджила. Будинки монахи почали здавати в оренду різним організаціям, за що діставали непоганий прибуток. Найгірше було те, що кожна контора чи організація, яка вселялась у будинок, намагалася пристосувати його до своїх потреб і зробити його для цього вигідним. А тому й переставляли стіни, вибивали з дозволу монахів нові двері і виходи, звідкільсь повставали нові коридори і коридорчики, двері між окремими кімнатами, яких раніше не було. Словом, на час останніх відвідин своєї рідної школи неторканою, як засвідчив сам Іван Франко, залишилась лише рекреаційна зала.

Зрозуміло, що повної руйнації зазнав монастир у радянський час. Після того як більшу частину монахів розстріляли, повивозили до Сибіру, а то й просто закатували, у монастир було спроваджено ряд радянських контор, які з будинком повелися по-варварськи. Останнім часом тут розміщено контору з проектування будинків, реставрації пам'яток культури. Ідея організації у приміщенні монастиря музею шкільництва не знайшла

в нікого підтримки. Ніхто не хотів брати зайвого клопоту на шию. Проте був створений музей у костелі Бартоломея. Костел прекрасно реставрували за державні гроші, створили гарну експозицію, але проіснував він, як музей, дуже короткий час. У наш час малочисельна польська громада відразу заявила на цей костел права, і його віддали їй.

У той час віддали будинок нормальної школи його власникам отцям Василянам. Закипіла-зашуміла робота. Найперше вибудували при монастирі добре обладнані гаражі для іномарок церковнослужителів та людей, близьких до них. Відразу під пилу лягли дерева, які пам'ятали давні часи. Новоявлені власники аж ніяк не мали наміру зважати ні на історію, ні на традицію. На подвір'ї вирили глибокі котловани, внаслідок чого провадити тепер археологічні розкопки просто не було потреби. Власники виявили претензії до влади, щоб їм повернули ікони, які колись було забрано звідти, як і з інших дрогобицьких церков, а тепер зберігались у Львівському музеї історії релігії. Ікони було реставровано і вважали їх пам'ятками нашого малярства. Монахам вони не сподобалися. І на це не було ради. Їх винесли в сад, облили бензиною і спалили. Так як би й нічого не сталося...

Приблизно так само новоявлені господарі вчинили і з будинком. Навіть ніхто не думав робити реставрації. Замість того зроблено новий євроремонт. Дивно, але господарі виявилися лояльними до пам'яті Івана Франка і ласкаво дозволили, щоб на стінах їхнього будинку висіла недолуга табличка, яка сповіщала, що в цьому будинку колись учився Іван Франко.

Навесні 1989 року було відкрито замуровану в стіни церкви Святої Трійці таблицю на честь сторіччя від дня народження Маркіяна Шашкевича. Вона була встановлена 1911 року. На ній слова:

Руська мати нас родила,
Руська мати нас повила,
Руська мати нас любила.
Чому ж мова ей немила?

Дивовижне запитання для всіх, на яке так і ніхто не відповів і воно з покоління в покоління переходить гірким докором...

У церкві Святої Трійці вперше сповідався і причащався Іван Франко. Вирішила громада відновити й церкву Спаса. Колись її збудували на честь знесення кріпосного права, а зруйнували в радянські часи, а разом з нею сплюндрували і цвинтар при ній.

Повній нарузі було піддано ротонду Петра і Павла, яку в 1831 році збудували і висвятили монахи. Вони, діставши монастир кармелітів, переселилися туди, а в попередньому приміщенні було організовано міський шпиталь.

Із приходом визволителів і ротонда, і шпиталь, і будівля (сьогодні математичний корпус Дрогобицького педагогічного інституту ім. Івана Франка) були віддані для потреб НКВД. Тут була катівня. Ті будинки просякнуті наскрізь кров'ю і болем катованих. Тут замордовано людей найсадистичнішими методами. 1990 року товариство "Меморіал" тут встановило пам'ятну дошку зі словами: "Перехожий! Зупинись на мить і схиля голову. Тут у 1941 році містилась катівня НКВС. Кров'ю невинних замордованих синів і дочок Дрогобиччини просякнуті мури цього будинку. Вона волає справедливості". Цього року в Дрогобичі викопали жертв насильства, а їх перепоховання кликало небо покарати винних.

Їх прізвища були відомі. Вони залишились жити у найкращих будинках Дрогобича, Трускавця та Львова. За віком та за виконанням своїх обов'язків їх не було притягнуто до суду.

Потім будинок відмили від крові і віддали студентам. Ротонду віддали під клуб, де тричі на неділю відбувались танці...

Тепер там знову палять свічки і линуть молитви до Бога...

Тільки й пам'яті по Іванові Франку з того часу, що сплюндровано святині, спалено ікони, порозкидувано книжки з бібліотек та жмут документів за товстими стінами архівів...

Розділ I	ДО НАУКИ.....	3
Розділ II	ПОЧАТОК.....	24
Розділ III	ТЕПЕР – У ДРОГОБИЧ.....	38
Розділ IV	У ТІТКИ КОШИЦЬКОЇ.....	57
Розділ V	ІНШИЙ СВІТ.....	76
Розділ VI	НАВЧАННЯ.....	91
Розділ VII	ЗЛОЧИН.....	107
Розділ VIII	УРОК КРАСНОГО ПИСАННЯ.....	121
Розділ IX	ДРУГИЙ КЛАС.....	137
Розділ X	ТОВАРИШ НА ВСЕ ЖИТТЯ.....	156
Розділ XI	ЗРАДА.....	167
Розділ XII	ТРЕТІЙ І ЧЕТВЕРТИЙ КЛАС.....	183

Іван Франко, що в цьому будинку живє у вася Іван Франко.

Навесні 1989 року було відкрито пам'ятник у стіні церкви Святої Трійці на честь старости від дня народження Маріяна Шапківця. Він був встановлений 1911 року. Нині стоїть

Руська мати як родина,
Руська мати як почина,
Руська мати як любава,
Чому в нїм єй вонина!

Дякуючи завітанню для всіх, на яке так і ніхто не відгукнувся і вкінці в покаянні в донісках похолодів гірним доктором.

У церкві Святої Трійці вперше збудована і організується Іван Франко. Вирішення урочисто відкрити її церкву Святої Трійці. Колись її збудували на честь знесення кривавого права, а зруйнували в радянські часи, а разом з нею спалювали і дивостар при ній.

Повний корпус було віддано районду Петра і Павла, яку в 1831 році збудували і благославив митрополит Василь, доставити монастир і церкву, перекладати буди, а в білоруському привітанні було організовано мистецтвий інститут.

Автори висловлюють щиру вдячність
благочинному фондові "Самодопомога"
і зокрема його голові пану Зінонові Котику,
а також: Степанові Давимуці,
Олегові Сергееву, Василеві Бакальцю,
Наталі Фурдичці, Михайлові Яремко,
Едуардові Занюку та всім іншим ,
що допомогли у виданні серії книг
"Іван Франко".

Редактор
Львів ШЕВЧУК

Художній редактор
Андрій КІСЬ

Завантажено на складі 22.03.2007 17:00:00
Формат: A5 (148x210) мм, 48 стор., 120 стор. друк.
Умови друку: 1200x1600 dpi, 1200x1600 dpi, 1200x1600 dpi

Видання: 1-е
Відбито: 1200x1600 dpi, 1200x1600 dpi, 1200x1600 dpi

Розділ I	ДО НАУКИ.....	3
Розділ II	ПОЧАТОК.....	24
Розділ III	ТЕПЕР – У ДРОГОВИЧ.....	36
Розділ IV	У ТЬКИ КОМУ.....	57
Розділ V	ЦІЛКОМ НОРМАЛЬНА ШКОЛА.....	76
Розділ VI	НАВЧАЮСЬ.....	91
Розділ VII	ЗАСАДИ.....	107
Розділ VIII	УРОК КРАСНОГО ТРИКОЛІРА.....	121
Розділ IX	ДРУГИЙ КЛАС.....	137
Розділ X	ТОВАРИШ НА ВСЕ ЖИТТЯ.....	156
Розділ XI	ВРАДА.....	167
Розділ XII	ТРЕТІЙ І ЧЕТВЕРТИЙ КЛАС.....	183

ІВАН ФРАНКО

КНИГА ДРУГА

ЦІЛКОМ НОРМАЛЬНА ШКОЛА

Редактор

Галина ШЕВЧУК

Художній редактор

Андрій КІСЬ

Здано на складання 15.10.2001 Підписано до друку 20.02.2002
 Формат 70x100 1/16. Папір офс. Офс. друк. Гарнітура Академ.
 Умовн. друк. арк. 16,45. Умовн. фарбо-відб. 16,77. Обл. вид. арк. 13,54.
 Зам. 144

Видавництво Отців Василія "Місіонер".
 Друкарня видавництва Отців Василія "Місіонер".
 80300, м. Жовква Львівської обл., вул. Василівська, 8.

